И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА X

ТРИ СУСРЕТА

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA X

S RUSKOG PREVEO
D-r PETAR DRAGOVIĆ

I. S. TURGENjEV
TRI SUSRETA I DRUGE PRIPOVETKE

SADRŽAJ

TRI SUSRETA

Passa que' colli e vieni allegramente;
Non ti curar di tanta Campania —
Vieni, pensando a me segretamente —
Ch’ io t’ accompagno per tutta la via.[1]

I

Preko leta sam najčešće išao u lov u selo Glino, koje se nalazilo nekih dvadesetak kilometara od moga sela. U okolini toga sela su, možda, najbolja lovišta za divljač u čitavom našem srezu. Pošto bi pretražio sve okolne njive i džbunje, pred veče bih obavezno navratio do obližnje močvare, koja beše skoro jedina močvara u čitavom okrugu, i tek onda bih se uputio natrag ka mom gostoljubivom domaćinu, glinskom starosti, kod koga sam uvek otsedao. Od močvare do Glinoga nema više od dva kilometara; ceo put vodi uvalinom, samo na pola puta mora čovek preći preko jednoga malog brežuljka. Na vrhu toga brežuljka nalazi se spahijski salaš, koji se sastoji od jedne nenastanjene gospodske kuće i parka. Skoro uvek sam nekako morao proći pored salaša za vreme najjačeg zapadnog rumenila, i, sećam se, uvek mi je ta kuća sa dobro zatvorenim prozorskim kapcima izgledala kao neki slepi starac koji je izišao da se malo ogreje na suncu. Sedi on, rođeni, tako pored druma; sunčani sjaj mu je već davno zamenila večna magla; ali on ga ipak oseća, bar na uzdngnutom, izduženom licu i na ugrejanim obrazima. Izgledalo je da u samoj kući nije odavno niko živeo; ali u majušnom krilu kuće, prema dvorištu, stanovao je jedan oronuli slobodnjak (seljak koga je njegov spahija-sopstvenik bez otkupa pustio na slobodu), visok, malko poguren i sed, sa nepomičnim crtama lica, koje su bile pune izraza. Obično bi uvek sedeo na klupi pred jednim prozorčetom svoga stana i tužno zamišljen gledao u daljinu, a kad bi me ugledao, on bi se malo pridigao s mesta i poklonio bi mi se sa onom laganom važnošću kojom su se odlikovali stare spahijske sluge, ne iz generacije naših otaca već dedova. Pokušavao sam da zapodenem s njime razgovor, ali on je bio ćutljiv;

doznao sam od. njega samo to, da je imanje na kome živi pripadalo unuci njegovog starog gospodara, udovi, koja je imala još jednu mlađu sestru; da one obe žive u gradovima ili u inostranstvu, a kod kuće se i ne pojavljuju; da bi on sam želeo da što pre završi svoje dane jer, eto, „žvaće čovek tako hlebac, žvaće, pa mu se i dosadi: koliko ga davno žvaće”. Taj starac se zvao Lukijanić.

Jednom se bejah nešto dugo zadržao u polju; desilo se dosta divljači, a i dan dobar za lov — od samoga jutra tih, siv, kao pomešan sa sumrakom. Zalutao sam daleko, te se utoliko ne samo smrklo, već je i mesečina izašla, tako da kad sam stigao do poznatog salaša, bila je već, što se kaže, uveliko noć. Morao sam proći pokraj parka... Svud unaokolo bilo je tako tiho...

Presekao sam široki drum, oprezno se provukao kroz prašnjivu koprivu i naslonio se na niski plot. Preda mnom je nepokretno ležao omanji park, sav ozaren i kao umiren srebrnom mesečinom, — sav mirisan i vlažan; bio je uređen na starinski način i imao je oblik duguljaste poljane. Prave stazice išle su prema sredini, gde je bila jedna okrugla leja, sva zarasla u astre; oko parka je rasla ravnomerna ograda od visokih lipa. Samo na jednom mestu ta ograda beše prekinuta na dužini od dva hvata, i kroz taj otvor se video jedan deo niske kuće sa dva prozora, koji su, na moje čuđenje, bili osvetljeni. Mlada jabukova stabla dizala su se gdegde nad poljanom; kroz njihove retke grane videlo se krotko plavetnilo noćnog neba i probijala je sanjiva mesečina; svako stablo bacalo je slabu, išaranu senku na travu, koja se belasala. Na jednoj strani parka nejasno su se zelenile lipe, obasjane nepomičnom, bledom mesečinom; na drugoj strani su sve bile crne i neprovidne; neko čudnovato, prigušeno šuštanje začulo bi se pokatkad u njihovim gustim krunama; to kao da su lipe zvale na stazice, koje su se gibale pod njima, kao da su mamile pod svoje tamne senke. Čitavo nebo bilo je išarano zvezdama; sa visine je tajanstveno zračilo njihovo plavo, nežno treperenje; izgledalo je kao da one sa tihom pažnjom posmatraju daleku zemlju. Mali tanki oblaci prekrivali su katkada mesec i za trenutak pretvarali njegov mirni sjaj u nejasnu ali svetlu maglicu... Sve je dremalo. Vazduh, sav topao, sav mirisan, nije se čak ni lelujao; samo bi retko uzdrhtao, kao što uzdrhti voda kad u nju padne kakva grančica... U njemu se osećala neka žeđ, neko

zamiranje... Nagao sam se preko plota: preda mnom je crveni poljski mak dizao svoju pravu stabljiku iz tihe trave; na dnu otvorenog cveta blistala je tamnim bleskom jedna krupna, okrugla kaplja noćne rose. Sve je unaokolo dremalo, sve se mazilo; sve kao da je gledalo u vis, napeto u nepomičnom iščekivanju... Šta je to iščekivala ta topla noć, ta noć koja još ne beše zaspala?

Iščekivala je kakav zvuk; ta osetljiva tišina čekala je na kakav živi glas — ali sve je ćutalo. Slavuji su bili već davno prestali da pevaju... a iznenadno zujanje neke slučajne bubice, lako pućkanje sitnih ribica u ribnjaku iza lipa u dnu parka, kakav dalek krik u polju, — tako dalek da uho nije moglo da razlikuje dolazi li od čoveka, ili zverke, ili ptice, — kratak i brz topot na drumu: svi ti slabi zvuci, svi ti šumovi, samo su još pojačavali tišinu... Srce mi je mučio neki neizreciv osećaj, sličan osećanju iščekivanja sreće ili sećanja na sreću, ja nisam smeo ni da se maknem, stojao sam nepomično pred tim nepomičnim parkom, koji je bio zasut mesečinom i rosom, i, ni sam ne znam zašto, netremice sam gledao u ona dva prozora što su se nejasno crvenela u mekoj polusenci, kad se odjednom u kući razleže jedan akord, — razleže se i rasu se kao val... U razdražljivo zvučnom vazduhu zatreperi odzvuk... ja se nagonski stresoh.

Odmah posle akorda zaori se jedan ženski glas... Ja halapljivo počeh da slušam — i... da li je moguće izraziti moje čuđenje?... pre dve godine, u Italiji, u Sorentu, slušao sam tu istu pesmu, taj isti glas... Da, da...

Vieni pensando a me segretamente...

To su oni, ja sam ih poznao, to su oni isti zvuci... Evo kako se to dogodilo. Vraćao sam se kući posle duže šetnje po morskoj obali. Išao sam brzo ulicom; bila je već davno pala noć, — divna noć, južna, ne tiha i tužno zamišljena kao kod nas, ne! već sva svetla, raskošna i divna, kao srećna žena u naponu snage; mesec je sijao neverovatno jarko; krupne, zrakaste zvezde prosto kao da su se micale na tamnomodrom nebu; crne senke su se oštro odvajale od zemlje, koja beše obasjana toliko da je izgledala žuta. Po obe strane ulice pružale su se kamene ograde parkova; nad njima su se dizale krive grane narandžinih drveta, zlatne lopte teških plodova mestimice su se jedva videle, sakrivene iza isprepletanog lišća, a mestimice su se jarko i raskošno crvenele na mesečini. Na mnogim

drvetima su se beleli nežni cvetići; čitav vazduh bio je ispunjen zamorno jarkim mirisom, oštrim i skoro teškim, iako neizrecivo slatkim. Išao sam i, moram priznati, kako već bejah stigao da se naviknem na sva ta čudesa, mislio sam samo o tome kako ću što pre da dođem do moga hotela, kad se odjednom iz jednog malog paviljona, koji beše nadgrađen poviše samog zida ograde pored koje sam hitao, zaori ženski glas. Pevao je jednu meni nepoznatu pesmu, i njegovi zvuci su tako zanosno mamili, tako su izgledali prožeti strasnim i radosnim iščekivanjem, o kojemu su govorile reči te pesme, da sam smesta nagonski zastao i digao glavu. Paviljon je imao dva prozora; ali na njima su bile spuštene gardine, kroz čije se uzane pukotine jedva nazirala prigušena svetlost. Pošto je dva puta ponovio — vieni, vieni, glas je umuknuo; čuo se lak zvuk žica, kao da je neka gitara pala na ćilim, zašuštala je haljina, pod je lako zaškripeo. Svetle pruge na jednom prozoru su nestale... neko je prišao s one strane i prislonio se ka prozoru. Ja sam koraknuo dva koraka natrag. Odjednom gardina je škljocnula i otvorila se; jedna vitka žena, sva u belom, brzo je pomolila kroz prozor svoju divnu glavicu i pruživši ruke prema meni progovorila: „Sei tu?” Ja sam se zbunio i nisam znao šta da kažem, ali istog časa nepoznata je s lakim krikom ustuknula natrag, gardine su se zalupile, a svetlost u paviljonu je još više pobledela, kao da je sveća bila prenesena u drugu sobu. Ostao sam nepomično na mestu i dugo nisam mogao doći k sebi. Lice žene, koja se tako iznenada pojavila preda mnom, poražavalo je svojom lepotom. Ono je i suviše brzo promaklo ispred mojih očiju, te nisam mogao da odmah upamtim svaku pojedinu njegovu crtu; ali je opšti utisak bio neizrecivo snažan i dubok... Još onda sam osetio da to lice nikada neću zaboraviti. Mesečina je udarala pravo u zid paviljona, baš u onaj prozor na kome se ona pojavila i sa koga su, o, Bože moj! na mesečevoj svetlosti tako divno zablistale njene krupne, tamne oči! Kakve su samo bile njene crne, poluraspletene kose, koje su kao težak talas padale na uzdignuto, oblo rame! Koliko je sramežljive maznosti bilo u mekom nagibu njenoga struka, koliko milovanja u njenom glasu kada me je oslovila — u onom ubrzanom, ali još uvek zvučnom šapatu! Pošto sam prilično dugo postojao na onom mestu, ja sam se, najzad, sklonio malo u stranu, u senku ograde s druge strane ulice, pa sam otuda

otpočeo da posmatram paviljon u nekoj glupoj nedoumici i iščekivanju. Slušao sam... slušao sam s napregnutom pažnjom... Čas mi se pričujao nečiji pritajeni dah iza potamnelog prozora, čas opet neki šum i tihi smeh. Najzad su se u daljini začuli koraci... oni su se primakli; jedan muškarac skoro istog rasta kao ja pojavio se na kraju ulice, brzo prišao kapijici pored samog paviljona, koju ranije nisam spazio, zakucao je, ne osvrćući se, dva puta gvozdenom alkom, pričeknuo, nanovo pokucao i poluglasno zapevao: „Ecco ridente..." Kapijica se otvorila... on je nečujno promakao unutra. Ja sam se trgao, klimnuo sam glavom, raširio ruke, oštrim pokretom nabio šešir na oči i pošao nerado kući. Sutradan sam potpuno uzaludno i po najjačoj žezi čitava dva sata koračao ispred paviljona, a iste večeri sam otputovao iz Sorenta, ne posetivši čak ni kuću Torkvata Tasa.

Neka sada čitaoci sebi pretstave kako sam bio iznenađen i zgranut kada sam u stepi, u jednom od najzabačenijih krajeva Rusije, čuo onaj isti glas, onu istu pesmu... Kao i onda, bila je i sada noć; kao i onda, glas se zaorio odjednom, iz nepoznate, osvetljene sobice; kao i onda, ja sam bio sâm. Srce mi je silno lupalo. „Da nije ovo san?" mislio sam ja. I — eto, nanovo se zaorilo ono poslednje: Vieni... Je li moguće da će se prozor otvoriti? Je li moguće da će se na njemu pojaviti žena? Prozor se otvorio. Na prozoru se pojavila žena. ja sam je odmah poznao, iako je među nama bio razmak od kojih pedeset koračaja, iako je laki oblačak bio pokrio mesec. To je bila ona, moja nepoznata iz Sorenta. Ali ona nije, kao onda, pružila napred svoje gole ruke; ona ih je tiho skrstila i, nalaktivši se na njih, ostala je na prozoru i, ćuteći, nepomično, počela je da gleda nekuda, u park. Da, to je bila ona, to su bile njene nezaboravne crte, njene oči, kojima nigde nisam video ravnih. Široka bela haljina je i sada pokrivala njen struk. Izgledala je malo punija nego u Sorentu. Ona je sva odisala ljubavnom uverenošću i odmorom, triumfom lepote, koja je umirena srećom. Ona se dugo nije micala, zatim se osvrnula natrag, prema sobi, naglo se ispravila i snažnim i zvonkim glasom kliknula tri puta: „addio!" Divni zvuci su se razlili daleko, daleko, i dugo su drhtali, gubeći se i zamirući nad lipama u parku i u polju iza mene i svuda. Sve unaokolo bilo je za nekoliko trenutaka ispunjeno glasom te žene, sve joj je odjekivalo u odgovor, sve je odjekivalo —

njome. Ona je zatvorila prozor, a nekoliko časaka kasnije u kući se ugasila svetlost.

Čim sam se pribrao — a to se, moram priznati, nije tako brzo dogodilo — ja sam smesta pošao niz park prema salašu, prišao sam zatvorenoj kapiji i pogledao preko tarabe. U dvorištu nisam mogao opaziti ništa neobično; u jednom uglu, pod strehom, stojale su kočije. Njihov prednji deo bio je sav poprskan suhim blatom i belio se na mesečini. Gardine na kući bile su zatvorene kao i ranije. Zaboravio sam da kažem da već nedelju dana pre toga nisam navraćao u Glino. Više od pola sata šetao sam tako u nedoumici ispred tarabe, dok sam, najzad, skrenuo na se pažnju starog dvorištenskog psa, koji ipak nije počeo da laje na mene, već me samo nekako neobično ironički gledao iza kapije svojim žmirkavim i naslepim očicama. Razumeo sam njegovu aluziju i otišao sam. Ali nisam bio odmakao ni pola kilometra, kad sam odjednom začuo za sobom konjski topot... nekoliko trenutaka kasnije projurio je pored mene u krupnom kasu jedan jahač na vranu konju, hitro se osvrnuo na mene, kod čega sam ispod njegove duboko natučene kape mogao spaziti samo orlovski nos i divne brkove, na onda skrenuo sa druma udesno i odmah se sakrio u šumi. „To je, dakle, on”, — pomislio sam, a srce mi nekako čudnovato zaigra. Učinilo mi se da sam ga prepoznao; njegova pojava je zbilja potsećala na pojavu muškarca koga sam video kad je ušao u kapijicu u Sorentu. Pola sata kasnije ja sam već bio u Glinom, kod moga domaćina, probudio sam ga i počeo ga odmah raspitivati ko je to došao u susedni salaš. On mi je preko volje odgovorio da su doputovale spahinice.

— Koje spahinice? — pripitao sam ga nestrpljivo.

— Zna se koje, — gospodarice, — odgovori on vrlo mlitavo.

— Ali koje gospodarice?

— Zna se koje su gospodarice.

— Ruskinje?

— Nego šta? — zna se, Ruskinje.

— Nisu strankinje?

— Ne.

— Jesu li davno doputovale?

— Nisu davno, zna se.

— Da li su doputovale na duži boravak?

— E, to se ne zna.
— Jesu li bogate?
— To nam nije poznato. Može biti da i jesu.
— Da nije s njima doputovao kakav gospodin?
— Gospodin?
— Jest, gospodin.
Starosta je uzdahnuo.
— O, oh, Gospode! — progovori on, zevajući... — N-n-nije, gospodina... nema... gospodina, čini mi se, nema. Ne znam! — dodade on najedared.
— A kakvih ima tu još suseda?
— Kakvih? zna se kakvih — svakakvih.
— Svakakvih? — A kako se zovu?
— Ko? je li spahinice? ili susedi?
— Spahinice.
Starosta opet uzdahne.
— Kako se zovu? — progunđa on. — Bog zna kako se zovu! Starija se, čini mi se, zove Ana Fjodorovna, a ona druga... Ne, ne znam kako se ona zove.
— De, kakvo im je bar prezime?
— Prezime?
— Jest, prezime, nadimak.
— Nadimak... Razumem. Boga mi, ne znam.
— Jesu li mlade?
— Ne. To nisu.
— Nego šta?
— Tako, mlađoj će biti nešto preko četrdeset.
— Ti sve lažeš.
Starosta zaćuta.
— Eto — vi, valjda, bolje znate. Nama je nepoznato.
— No, zaokupio sve jednu istu reč! — viknem ja ljutito.
Znajući iz iskustva da je od ruskog čoveka, kad zapne da odgovara na ovaj način, potpuno nemoguće izvući išta pametno (sem toga, moj domaćin tek što beše legao da spava, pa se kod svakog odgovora lagano klatio napred, sa detinjskim čuđenjem široko otvarao oči i s teškom mukom otvarao usne, koje su mu bile

zalepljene medom prvoga, slatkoga sna), — ja odmahnem rukom, i odrekavši se od večere, pođem u šupu.

Dugo nisam mogao da zaspim. „Ko je ona?” — neprestano sam pitao sam sebe: — „Ruskinja? Ako je Ruskinja, zašto onda govori italijanski?... Starosta priča da je postarija žena... Ali on laže... I ko je onaj srećni muškarac?... Baš ništa ne mogu da razumem... Ali kakav čudan slučaj! Zar je moguće — ovako, dvaputa ista stvar... Ipak, ja ću svakako doznati ko je ona i zašto je doputovala ovamo…“ Uzbuđen tim nesređenim i isprekidanim mislima, ja sam kasno zaspao i video čudnovate snove... Čas mi se činilo kao da lutam po nekoj pustinji usred podnevne žege — pa odjednom vidim pred sobom na usijanom žutom pesku kako promiče neka krupna senka... dižem glavu — to je ona, moja lepotica, leti po vazduhu, sva bela, sa dugim, belim krilima i mami me k sebi. Ja jurim za njom; ali ona leti lako i brzo, a ja se ne mogu podići od zemlje i uzaludno pružam sa žudnjom ruke... „Addio!" dobacuje mi ona, leteći. — Zašto ti nemaš krila... „Addio!“ I gle, sa svih strana se ori: Addio! svako zrnce viče i cvili: Addio... i ono „i” zvoni kao neki nesnosan, oštar triler... Ja mašem i teram ga kao komarca — ja tražim pogledom nju... a ona se već pretvorila u oblačak i diže se tiho prema suncu; sunce drhće, njiše se, smeje se, pruža joj u susret duge, zlatne niti, i gle, već su je te niti obavile i ona se topi u njima, a ja vičem iz svega glasa, kao sumanut: „to nije sunce, to nije sunce, to je italijanski pauk; ko mu je izdao pasoš za Rusiju? Ja ću njega već izvesti na čistinu: video sam ja kako on krade pomorandže u Tuđim baštama...” Ili bi mi se prisnilo kako idem po uzanoj planinskoj stazici... Žurim se: treba što pre da nekuda stignem, čeka me neka nečuvena sreća; odjednom se pojavi preda mnom jedn: ogromna litica. Tražim prolaz: idem desno, idem levo — prolaza nema! Ali, gle, iza litice se iznenada čuje glas: Passa, passa quei colli... On me zove, zove me taj glas; on ponavlja svoj setni zov. Ja se, očajan, bacam tamo-amo, hoću da nađem kakvu, ma najmanju pukotinu... avaj! strma litica, svuda sam granit... Passa quei colli, žalostivo ponavlja onaj glas. Srce me boli, ja padam ničice na glatki kamen i izbezumljeno ga grebem noktima... Odjednom se preda mnom otvara taman prolaz... U radosnom zamiranju jurim napred... „Koješta!” dovikuje mi neko: — „nećeš proći“ Gledam: Lukijanić stoji preda mnom i preti mi, i maše

rukama... Ja žurno preturam po džepovima: hoću da ga podmitim; ali u džepovima nema ništa... „Lukijaniću”, — kažem mu ja: — „Lukijaniću, propusti me, ja ću te posle nagraditi”. — „Vi se varate, sinjor”, odgovara mi Lukijanić, a lice mu dobija neki čudan izraz: — „nisam ja spahijski sluga; izvolite se uveriti da sam ja Don Kihot od La Manče, poznati vitez-lutalica; čitav svoj život tražio sam svoju Dulcineju — i nisam mogao da je nađem, pa ne mogu dozvoliti da vi nađete svoju.. Passa quei colli... čuje se nanovo glas, koji skoro jeca. — „Uklonite se, sinjore!” — vičem ja jarosno i spreman sam već da navalim... ali me vitezovo dugačko koplje pogađa u sred srca... ja padam kao mrtav, ležim na leđima... ne mogu da se maknem... i gle, vidim kako ona ulazi sa kandilom u ruci, podiže ga lepo iznad glave, osvrće se u mraku, oprezno prilazi i naginje se nada mnom... „To je, dakle, ta budala?” govori ona s prezrivim osmehom. — „Taj je, dakle, hteo da dozna ko sam ja”, i vrelo ulje njenog kandila kaplje mi pravo na ranjeno srce... „Psiha!” klićem ja s naporom i budim se...

Čitave noći sam rđavo spavao i ustao sam pre svanuća. Obukao sam se na brzu ruku, uzeo oružje i pošao pravo ka salašu. Bio sam toliko nestrpljiv da sam prilazio poznatoj kapiji kad tek što beše počelo svitati. Svud unaokolo pevale su ševe, na brezama su kreštale vrane; ali u kući je sve još spavalo jutarnjim, mrtvim snom. Čak je i pas hrkao iza tarabe. Sa čežnjom iščekivanja, razdražen, skoro ljut, šetao sam po rosnoj travi i neprestano pogledao na nisku, neuglednu kućicu, koja je među svojim zidovima sakrivala ono zagonetno biće... Odjednom, kapijica slabo zaciča, otvori se i na pragu se pojavi Lukijanić u prugastom kaputiću. Njegovo nakostrešeno, izduženo lice izgledalo mi je setnije nego ikada dotle. On me pogleda malo začuđeno, pa već htede da nanovo zatvori kapiju.

— Prijaško, prijaško! — viknuh ja žurno.

— Šta vam treba ovako rano? — odvrati on lagano i muklo.

— Je li, molim te, kažu da je doputovala vaša gospodarica?

Lukijanić poćuta.

— Doputovala je...

— Sama?

— Sa sestrom.

— Je li sinoć dolazio kakav gost k njima?

— Nije.

I on povuče vratašca k sebi.

— Pričekaj, pričekaj, prijaško... Molim te...

Lukjanić se nakašlja i naježi se od hladnoće.

— Ali, šta vam je potrebno?

— Reci mi, molim te, koliko je godina tvojoj gospodarici?

Lukijanić me podozrivo odmeri.

— Koliko je gospođi godina? Ne znam. Biće preko četrdeset.

— Preko četrdeset! A njenoj sestri koliko je?

— A njoj skoro četrdeset.

— Zbilja! a je lk lepa?

— Ko, je li sestra?

— Jest, sestra.

Lukjanić se nasmehnu.

— Ne znam, kako za koga. Ja bih rekao da nije lepa.

— Zašto?

— Onako, mnogo je neugledna. Kao malčice natrula.

— A, tako! A sem njih nije vam niko više dolazio?

— Nije niko. Ko da dođe!

— Ali to je nemoguće!... Ja...

— E, gospodine! s vama nikada kraja razgovoru, — odvrati starac ljutito. — Vidite kako je hladno! Izvinite, molim vas.

— Čekaj, stani... evo ti... — I ja mu pružih unapred pripremljeno pola rublje, ali mi ruka udari u kapiju, koja se brzo zalupila. Srebrni novac pade na zemlju, otkotrlja se i stade. kod mojih nogu.

„A, stari mangupe”, — pomislih ja: — „Don Kihote od La Manče! vidim, naredili su ti da šutiš... Ali, čekaj samo, nećeš ti meni podvaliti...”

Dao sam sebi reč da ću po svaku cenu razjasniti ovu stvar. Nekih pola sata šetao sam tamo-amo, ne znajući na šta da se odlučim. Najzad sam rešio da se najpre raspitam u selu ko je to došao na salaš i kome on upravo pripada, a zatim da se opet vratim natrag i, što se kaže, ne puštam sve dok se stvar ne razjasni. — Ta mora jednom ta nepoznata da izađe iz kuće, videću je najzad danju, izbliza, kao živu ženu, a ne kao priviđenje. Selo je bilo udaljeno jedan kilometar i ja sam odmah pošao onamo, koračajući lako i bodro: neka čudna odvažnost ključala je i besnela u mojoj krvi; posle

nemirne noći nadražavala me i krepila jutarnja svežina. — U selu su mi dva seljaka, koji su išli na posao, rekli sve što god sam od njih mogao saznati; ispripovedali su mi: da se taj salaš, kao i selo u koje sam došao, zove Mihailovsko, da pripada udovi nekog majora, po imenu Ani Fjodorovnoj Šlikovoj, da ova ima sestru koja se nije udavala — Pelageju Fjodorovnu Badajevu, da su obe one već u godinama, bogate, da skoro nikada ne stanuju kod kuće, već su stalno na putovanju, da ne drže kod sebe nikoga sem dve sluškinje i jednog kuvara, da je Ana Fjodorovna pre neki dan doputovala iz Moskve i da je s njome doputovala samo njena sestra... Ova poslednja pojedinost me veoma zbunila: nisam mogao da pretpostavim da je i seljaku naređeno da ne govori nešta o mojoj nepoznatoj. Međutim, potpuno je nemoguće bilo poverovati da je četrdesetogodišnja udovica Ana Fjodorovna Šlikova istovetna sa onom mladom, divnom ženom što sam je juče video. Prema opisivanju, Pelageja Fjodorovna se nije odlikovala lepotom, a zatim — ja sam slegao ramenima i ljutito se smeškao već kod same pomisli da se žena koju sam video u Sorentu mogla zvati Pelageja, pa još i Badajeva. Pa ipak, ja sam je video juče, u ovoj kući... video sam je, video svojim rođenim očima, mislio sam ja. Ljut, besan, ali još čvršći u svojoj nameri, hteo sam već da se odmah vratim na salaš... ali sam pogledao na sat: nije još bilo šest sati. Odlučim se da još pričekam. Na salašu su, verovatno, svi još spavali... a da počnem u ovo doba da obigravam oko kuće, time bih samo izazivao nepotrebnu sumnju; a zatim, preda mnom se pružalo šipražje, iza kojega se videla jasikova šuma... Moram biti pravičan prema sebi i naglasiti, da i pored svih misli koje su me uzrujavale, u meni još ne beše sasvim umukla plemenita lovačka strast; „ko zna, pomislio sam, — možda ću nabasati na kakvu plovku sa mladima, — pa ću se tako malo zabaviti”. Ušao sam u džbunje. Ali, pravo da kažem, išao sam veoma nehatno i nisam nimalo pazio na pravila lovačke veštine: nisam neprestance pratio psa pogledom, nisam frktao nad gustim džbunjem u nadi da će iz njega sa šumom i treskom izleteti kakva plovka sa crvenim obodom oko očiju, i stalno sam gledao na sat, što već sasvim ne valja. Najzad je prošlo osam sati. „Vreme je!” uskliknem glasno i pođem već prema salašu, kad se odjednom jedan ogroman plovan stvarno diže iz guste trave, dva koraka preda

mnom; opalim jedan metak na divnu pticu i ranim je ispod krila; ona umalo nije pala, ali se pribrala, okrenula se i, brzo udarajući krilima, poletela posrćući prema šumi; pokušala je da se digne iznad prvih jasika dubrave, ali je iznemogla i glavačke se survala u gustiš. Bilo bi potpuno neoprostivo da čovek ostavi takav plen; ja hitro požurim za njom, uđem u šumu, dam znak Dijani i, nekoliko trenutaka kasnije, začujem slabo kvocanje i lupanje krila: to se nesrećni plovan otimao ispod šapa osetljivoga psa. Ja sam ga digao, stavio ga u lovačku torbu, osvrnuo sam se — i zastao na mestu, kao prikovan...

Šuma u koju sam bio ušao bila je vrlo gusta i zapuštena, tako da sam se s mukom provukao do mesta gde beše pala ptica; ali, nedaleko od mene, krivudala je kolska staza i po toj stazi su jahali korakom, jedno pored drugoga, moja lepotica i onaj muškarac koji je projašio juče pored mene; poznao sam ga po brcima. Oni su jahali mirno, ćuteći, držeći se za ruke; njihovi konji tek što su koračali, leno se klateći levo-desno, sa lepo ispruženim dugim vratovima. Pošto sam se malo pribrao posle prvobitnog straha... baš straha: ja ne bih mogao naći drugog imena za osećaj koji me je nznenada obuzeo... ja upiljim oči u nju. Kako je samo bila lepa! kako mi se divno primicala kroz smaragdovo zelennlo njena vitka prilika! Meke senke i nežni otsjaji tiho su sklizali preko nje — preko njene duge, sive haljine, preko tankog, malko povijenog vrata, preko bledo-ružičasgog lica i sjajne crne kose, koja je raskošno navirala ispod plitkog šešira. Ali, kako da opišem onaj izraz potpune, strasne, do blaženstva strasne sreće, koja je zračila iz crta njenoga lica! Glava kao da se beše prignula pod teretom te sreće; zlatne, vlažne iskrice svetlucale su u njenim tamnim očnma koje su napola bile pokrivene trepavicama; te srećne oči nisu nikuda gledale, a nad njima su se spuštale tanke obrve. Na usnama joj je lebdela neki neodređeni, mladenački osmeh — osmeh duboke radosti; izgledalo je kao da je prekomerna sreća zamara i krši, kao što rascvetani cvet krši katkada svoju stabljiku; obe ruke su joj malaksalo ležale: jedna — u ruci muškarca koji je pored nje jahao, a druga — na konjskoj grivi. Stigao sam da razgledam nju — ali isto tako i njega... On je bio lep, stasit muškarac, s licem koje nije bilo rusko. Posmatrao ju je smelo i veselo i, koliko sam mogao da opazim, divio joj se sa nekom potajnom gordošću. On joj se divio, zlikovac jedan, ali je bio vsoma

zadovoljan samim sobom i nije bio dovoljno dirnut, nije bio dovoljno raznežen, baš raznežen... Zbilja, koji čovek zaslužuje toliku odanost, koja je duša toliko divna da je dostojna da drugoj duši dade toliku sreću... Moram priznati, ja sam mu zavideo!... U toliko su njih dvoje stigli do mene... moj pas odjedpom istrča na stazu i poče da laje. Nepoznata se trgla, hitro se osvrnula i, kad me je spaznla, udarila je snažno korbačem konja po vratu. Konj je zarzao, propeo se, izbacio obe prednje noge odjednom iapred i pojurio u galopu... Muškarac je odmah obo svoga vranca, i kada sam, nekoliko trenutaka kasnije, izišao stazom na kraj šume, njih dvoje su već jurili poljem u zlaćanoj daljini, klateći se lepo i ritmički na sedlima... ali su jurili — ne u pravcu salaša...

Gledao sam... Oni su se brzo sakrili iza brežuljka, pošto ih je još poslednji put obasjalo sunce na tamnoj crti horizonta. Stojao sam tako, stojao, a zatim sam se laganim korakom vratio u šumu i seo pored stazice, pokrivši oči rukama. — Opazio sam prilikom susreta sa nepoznatim licima da je dovoljno samo zažmuriti — i njihov lik odmah iskrsava pred očima; tačnost ovoga mog zalažanja može, ko hoće, proveriti na ulici. Što su nam lica poznatija, tim teže nam se prikazuju, tim nejasniji nam je njihov utisak; njih se sećamo, ali ih ne vidimo... a svoje sopstveno lice u opšte ne možemo pretstaviti... Poznata nam je i najsitnija pojedina crta, ali celokupnog lika ne možemo da sastavimo. Tako sam, dakle, ceo, zažmurio — i smesta sam video nepoznatu i njenoga pratioca i njihove konje i sve... a naročito oštro i jasno stojalo je preda mnom lice nasmejanoga muškarca. Počeo sam da ga pažljivije razmatram... ono se zamutilo i rasplinulo se u nekakvoj purpurnoj maglici, a zatim se i njen lik isto tako izgubio, potonuo i nije više hteo da se vrati. — Ja sam ustao. „Elem, tako! — pomislio sam, — bar sam ih video, jasno sam video oboje... Ostalo mi je još samo da doznam njihova imena”. Da se postaram da doznam njihova imena! Kakva neumesna, sićušna radoznalost! Ali, ja se zaklinjem, u meni se nije razbuktavala radoznalost: ja sam prosto mislio da je nemoguće da najzad ne doznam bar ko su oni, pošto me je slučaj tako čudnovato i tako uporno sastavljao s njima. Uostalom, u meni nije više bilo one nestrpljive nedoumice kao pre: na njeno mesto je došao neki nejasan, tužan osećaj, kog sam se malko stideo... Ja sam zavideo...

Nisam hitao natrag ka salašu. Priznajem, stideo sam se što uhodim tuđe tajne. Sem toga, pojava zaljubljenoga para, danju, na sunčevoj svetlosti, iako neočekivana i, ponavljam, čudnovata — neću reći da me je umirila, ali me nekako ohladila. U čitavom tom zbivanju nisam video više ništa natprirodno, nikakvo čudo... ništa što bi ličilo na neki neostvarljivi san...

Počeo sam nanovo da lovim, sa više pažnje nego pre; ali ipak nije bilo pravog oduševljenja. Naišao sam na jedno jato tetrebovih mladunaca, koje me zadržalo sat i po... Mlada tetrepčad dugo nije odgovarala na moje zviždanje, — verovatno zato što nisam zviždao dovoljno „objektivno”. — Sunce je otskočilo već vrlo visoko (sat je pokazivao podne) kad sam se krenuo ka salašu. Išao sam lagano. Najzad se, eno, ukaza i mala kućica na brežuljku... srce mi opet uzdrhta. Primakao sam se... i ugledao sam Lukijanića, čemu sam se potajno obradovao. On je, kao i ranije, sedeo na klupi pred kućom. Kapija je bila zatvorena... a tako i gardine.

— Zdravo, čiko! — viknuh još iz daleka. — Izišao da se malko posunčaš, šta?

Lukijanić mi okrenu svoje mršavo lice i ćuteći podiže kapu.

Ja mu priđoh bliže.

— Zdravo, čiko, zdravo, — ponovim u nameri da ga odobrovoljim. — Je li, — upitam ga, pošto sam slučajno spazio na zemlji moj novi novac od 25 kopejki, — zar ga nisi video?

I pokažem mu srebrni krug, koji se napola pomalao ispod kratke trave.

— Video sam ga.

— Pa što ga nisi digao?

— Eto: novac nije moj, pa šta da ga dižem.

— Baš si čudan, braco! — odvratim ja malo zbunjen, dignem novac i opet mu ga pružim: — uzmi, uzmi — na čast.

— Mnogo smo vam zahvalni, — odgovori Lukijanić smešeći se spokojno. — Ne treba; možemo mi m bez toga. Mnogo smo vam zahvalni.

— Ali, ja ću ti rado dati još! — rekoh mu zbunjeno.

— Zašto? Ne brinite se vi za mene — mnogo smo vam zahvalni za vašu naklonost, a meni je dosta i kora hleba. Ko zna, ni nju možda neću dokrajčiti — i to bi se moglo desiti.

On je ustao i pružio ruku prema kapiji.

— Čekaj, čekaj malo, čiča, — počnem ja, skoro očajan, — šta si, zbilja, danas tako ćutljiv... Reci mi bar šta je s tvojom gospođom, je li ustala?

— Ustala je.

— Pa... je li kod kuće?

— Nije, nema je kod kuće.

— Otišla, valjda, nekuda u goste?

— Nije: otputovala je u Moskvu.

— Šta, u Moskvu? Ta jutros je bila još tu?

— Jest.

— I prenoćila je ovde?

— Jest, ovde je prenoćila.

— A doputovala je tek nedavno ovamo?

— Nedavno.

— Pa kako to, braco?

— Eto tako, pre jednog sata, otprilike, izvolela je otputovati natrag u Moskvu.

— U Moskvu!

Ja sam ošamućeno gledao u Lukijanića: moram priznati — to nisam mogao očekivati.

I Lukijanić je gledao na mene... Starački, lukav osmeh stezao je njegove suhe usne i jedva je svetlucao u njegovim tužnim očima.

— Je li otputovala zajedno sa sestrom? — progovorim najzad opet ja.

— Sa sestricom.

— Onda, dakle, sada nema nikoga u kući?

— Nikoga...

„Ovaj me starac obmanjuje”, — sevne mi kroz glavu. — Ne smeši se on zabadava ovako lukavo”. — Slušaj, Lukijaniću, — rekoh ja glasno, — hoćeš li mi učiniti jednu ljubav?...

— Šta bi to želeli? — upita on lagano. Bilo je očigledno da mu moja raspitivalja postaju tegobna.

— Ti kažeš, u kući nikoga nema; možeš li mi je pokazati? Bio bih ti veoma zahvalan.

— To jest, vi želite da vidnte sobe?

— Jest, sobe.

Lukijanić malo poćuta.

— Izvolite, — reče on najzad. — Izvolite...

I on se sagnu i prekorači preko praga od kapije. ja pođoh za njim. Prošavši malo dvorište, popeli smo se na rasklimane stepenice trema. Starac gurnu vrata; na njima nije ni bilo brave: iz ključanice je virio konopčić sa zavezanim čvorom... Ušli smo u kuću. Cela kuća se sastojala od pet-šest niskih soba i, u koliko sam mogao da razaznam pri slaboj svetlosti koja je u tananim snopićima ulazila kroz pukotine na gardinama, nameštaj je u tim sobama bio veoma prost i poaban. U jednoj od njih (baš u onoj što je gledala na park) stojao je jedan mali, stari klavir... Pogledao sam njegov izvitopereni zaklopac i udario po dirkama: odjeknuo je neki kiseo, piskutljiv zvuk i bolno zamro, kao žaleći se na moju drskost. Ni po čemu se nije moglo zaključiti da su iz ove kuće nedavno izišli kakvi ljudi; u njoj je bio čak i zadah nekako mrtvački, zagušljiv — kao u prostorijama gde nikad niko ne stanuje; tek po neki papirić na podu svedočio je svojom belinom da je nedavno dospeo ovamo. Digao sam jedan takav papirić; to je bilo parče nekog pisma; na jednoj strani bile su energičnom ženskim rukopisom napisane reči „se taire?”, a na druroj sam razabrao reč: „bonheur...” Na okruglom stoliću pored prozora stojala je kita polusvelog cveća u čaši i ležala je jedna zelena, izgužvana vrpca... ja sam tu vrpcu uzeo, za uspomenu. — Lukijanić je otvorio uzana vrata, koja su bila pokrivena tapetama.

— Evo, — reče on, — pruživši ruku, — ovo je spavaća soba, a tamo do nje još soba za devojku, inače drugih soba nema...

Pođosmo natrag hodnikom. — A kakva je ono onamo soba? — upitao sam, pokazujući jedna šproka, bela vrata sa katancem.

— To? — odgovori Lukijanić muklim glasom. — To je — onako.

— Kako to onako?

— Onako... Ostava... — i pođe prema predsoblju.

— Ostava? A može li se videti?

— A šta će vam, zbilja, gospodine, da je gledate! — odvrati nezadovoljno Lukijanić. — Šta da gledate? Sanduci, staro posuđe... ostava i ništa više.

— Ipak, pokaži ti meni nju, čiča, molim te, — rekoh ja, ma da sam se u sebi stideo svog nepristojnog navaljivanja. — Ja bih, znaš, želeo... ja bih hteo da u svom selu podignem isto ovakvu kuću...

Zastideo sam se: nisam mogao da dovršim započetu frazu.

Lukijanić je stojao, oborivši na grudi svoju sedu glavu i pogledao me nekako čudno, ispod oka.

— Pokaži, — rekoh mu opet.

— Dobro, izvolite, — odvrati on najzad, uze ključ i otvori vrata.

Zavirio sam u ostavu. U njoj, stvarno, nije bilo ništa naročito. Na zidovima su bili povešani stari portreti sa mračnim, skoro crnim licima i ljutitim očima. Na podu su ležale kojekakve neupotrebljive starudije.

— Eto, jeste li se nagledali? — tužno me upita Lukijanić.

— Jesam; hvala! — odgovorih mu brzo.

On zalupi vrata. Ja izađoh u pretsoblje, pa iz pretsoblja u dvorište.

Lukijanić me isprati, promrmlja: „ne zamerite nam, molimo!" i ode u svoj stan.

— A koja je ono gospođa što je juče bila kod vas u gostima? — doviknuh za njim. — Danas sam je sreo u šumici.

Nadao sam se da ću ga dovesti u nepriliku mojim iznenadnim pitanjem, da ću izazvati kakav nepromišljeni odgovor. Ali, starac se samo muklo nasmeja i uđe u svoj stan, zalupivši vrata za sobom.

Ja se uputih natrag u Glino. Osećao sam se nelagodno, kao posramljeni dečarac.

„Ne, — rekao sam samom sebi: — očigledno mi nije suđeno da rešim ovu zagonetku. Svejedno! Neću više da mislim o svemu tome".

Jedan sat kasnije ja sam već bio na putu ka svojoj kući, ljutit i razdražen.

Prošla je nedelja dana. Koliko god sam se starao da oteram od sebe uspomene na nepoznatu, na njenog pratioca, na moje susrete s njima, — one su se stalno opet vraćale natrag i navaljivale na mene uporno i dosadno kao muhe posle ručka... Lukijanić, sa svojim tajanstvenim pogledima i rezervisanim razgovorima, sa svojim hladno-tužnim osmehom. takođe mi je stalno izlazio pred oči. Čak i sama kuća, kad bih se nje setio, — i ona me sama, činilo mi se, lukavo i tupo posmatrala kroz poluzatvorene gardine i kao da me zadirkivala, kao da mi je dobacivala: svejedno, nećeš ništa doznati! Najzad, nisam više izdržao i jednoga lepog dana otputovao sam u

Glino, a iz Glinoga sam pošao peške... kuda? čitalac će se lako dosetiti.

Moram priznati da sam, prilazeći tajanstvenom salašu, osećao prilično jako uzbuđenje. Kuća se spolja nije bila nimalo izmenila; oni isti zatvoreni prozori, onaj isti setan i osiroteo izgled; samo na klupi pred kućom, mesto staroga Lukijanića, sedeo je nekakav mladi sluga od svojih dvadesetak godina, u dugačkom platnenom kaftanu i crvenoj košulji. On je sedeo, naslonnvši na dlan svoju kudravu glavu, dremao je i katkada se klatio i trzao.

— Zdravo, bato! — doviknuh mu ja.

On odmah skoči i izbulji na mene usplahirene oči.

— Zdravo, bato! — ponovih ja. — A gde je čiča?

— Koji čiča? — lagano progovori mladić.

— Luknjanić.

— Lukijanić! — On pogleda u stranu. — Vama treba Lukijanić?

— Jeste, Lukijanić. Je li kod kuće?

— N-nije, — reče mladić otežući, — on je ovaj... kako da kažem... ovaj... hoću reći...

— Šta je, da nije bolestan?

— Nije.

— Pa šta je s njime?

— Njega uopšte nema.

— Kako to nema?

— Tako. Njemu se, ovaj... desila nesreća.

— Je li umro? — upitam ja sa čuđenjem.

— Obesio se.

— Obesio! — viknem ja uplašeno i pljesnem rukama.

Nas dvoje se ćutke zgledasmo.

— Davno? — upitam najzad.

— Eto, danas je peti dan. Juče je sahranjen.

— A zašto se obesio?

— Bog će ga znati. Bio je slobodan seljak, na plati; ni u čemu se nije nuždavao, gospoda su ga pazila kao da im je rod bio. A naša gospoda su — da ih Bog poživi! Prosto nikako čovek da razume šta mu bi. Sigurno mu je nečastivi smrsio konce.

— Pa kako je to uradio?

— Tako. Potegao pa se obesio.

— A pre toga niste ništa na njemu primetili?

— Kako da vam kažem... Onako, baš nešto naročito... i nismo. Uvek je on bio nekako senovit, kao da mu je sve dosadno. Zapne, tako, pa počne da stenje. Dosadilo mi već, veli. Ono, istina, i godine su bile. U poslednje vreme, zbilja, beše počeo da zapada u neke misli. Dođe tako k nama u selo; ja mu dolazim kao sinovac. — „Znaš šta, brate Vasja, — kaže on tako, — dođi-der da prenoćiš kod mene!” — A što, stričane? — „Tako, nešto se bojim; neobično mi onako samom”. Koji put bih pošao s njime. On iziđe u dvorište, pogleda, pogleda na kuću, počne da maše glavom, pa tek uzdahne... Uoči one iste noći kad će, to jest, da svrši sa životom, beše opet došao k nama, opet zove mene. Pošao sam s njpme. Došli smo u njegov stan, on je posedeo malko na klupi; zatim je ustao i izišao. Čekam ja i mislim, što ga tako dugo nema, iziđem napolje i viknem: „stričane! striko!” Ali se čika ne javlja. Mislim: gde li će to biti otišao, da nije ušao u kuću? i pođem u kuću. Već se počela spuštati noć. Prolazim pored ostave i čujem kako nešto grebe tamo iza vrata; otvorim vrata; kad onamo, a on se šćućurio na sedi kod prozora. „Šta radite tu, čiko”, upitam ga ja. A on se samo okrene, pa kad podvikne na mene, a oči mu hitre, hitre, blistaju se kao u mačka. „Šta ti je? Zar ne vidiš — da se brijem?” A i glas mu nekako promukao. Meni se tek najedared kosa nakostreši, ni sam ne znam zašto, uhvati me nekakav strah... sigurno su ga bili već opseli nečastivi. „Šta, zar u pomrčini”, kažem ja, a kolena mi samo podrhtavaju. — „De, veli on, dobro, hajde“ Ja pođem, a on izađe iz ostave i zaključa vrata. Dođemo opet u njegov stan, i mog straha smesta nestade. „Je li, čiko, pitam ga ja, šta si radio u ostavi?” On se usplahiri. — „A ti da ćutiš, reče, da ćutiš!” i poope se na postelju. „Dobro — mislim ja — bolje da ne razgovaram više s njime; danas je, čini mi se, nešto bolestan, valjda”. Ja takođe legnem da spavam. U uglu gori kandilo. Ležim ja tako, i, znate, drema mi se... odjednom čujem, vrata lagano škripe... i otvore se... onako, malko. Stric leži leđima prema vratima, a vi se, valjda, sećate da je uvek bio tvrd na uho. Ali sada najedared skoči... „Ko me to zove? a? ko? došao je po mene, po mene!” i onako gologlav izleti nagšlje... Ja pomislim „šta je to s njime?” i odmah, grešan, zaspim. Budim se sutradan... Lukijanića nema. Iziđem iz sobe, počnem da ga zovem — nigde ga

nema. Pitam stražara: — „Jesi li video da nije izlazio čika?” — „Nije, kaže, nisam ga video”. — „Šta je to, brate — velim ja — nigde ga nema”... „Oj!” Mi se, bogami, malko i uplašimo. „Hajdemo, Fedosejiću, — kažem ja, — hajdemo, — kažem, — da vidimo, da nije u kući”. „Hajdemo, odgovara on, Vasilije Timofejiću”, a u licu prebledeo kao krpa. Uđemo u kuću... uputim se pored ostave i vidim — visi ogvoren katanac na alkici, gurnem vrata, a vrata zaključana iznutra... Fedosejić otrča odmah okolo i pogleda kroz prozor. „Vasilije Timofejiću! — viče otuda — noge vise, noge”... Pohitam prozoru. Kad onamo, noge njegove, Lukijanićeve noge. Obesio se tačno nasred sobe... Pošaljemo po sud... Skinuli su ga sa konopca: konopac je bio vezan na dvanaest čvorova.

— Pa šta je kazao sud?

— Šta će sud? Ništa. Mislili su, mislili, kakav bi mogao biti uzrok. Nema nikakva uzroka. Tako su i rešili, da, valjda, nije bio pri čistoj svesti.

U poslednje vreme je zbilja patio od glavobolje, često se žalio da ga boli glava...

Porazgovarao sam još oko pola sata sa mladićem i najzad sam otišao, potpuno zbunjen. Priznajem da nisam mogao gledati na tu trošnu kuću bez nekog potajnog, sujevernog straha... Mesec dana kasnije otputovao sam iz sela, i sve te strahote i ti tajanstveni susreti nestali su malo po malo iz moga sećanja.

II

Prošle su tri godine. Veći deo toga vremena proveo sam u Petrogradu i u inostranstvu, a ako sam katkada i navraćao do svoga sela, to je bilo najviše na nekoliko dana, tako da ni jednom nisam stigao da pođem u Glino i Mihailovsko. Nisam nigde više sreo ni svoju lepoticu ni onoga muškarca. Nekako krajem treće godine sreo sam se na sedeljci kod jedne moje poznanice u Moskvi, slučajno, sa gospođom Šlikovom i sa njenom sestrom, Pelagejom Badajevom — onom istom Pelagejom koju sam, grešnik, sve dotle smatrao za izmišljeno lice. Obe dame bile su već u godinama i izgledale su dosta prijatno; razgovarale su pametno i veselo; mnogo su putovale i to putovanje im je koristilo; u njihovom ponašanju se opažala

prirodna veselost. Ali među njima dvema i mojom nepoznatom nije bilo apsolutno ništa zajedničkoga. Bio sam im pretstavljen. Stupio sam u razgovor sa gospođom Šlikovom (njenu sestru je zabavljao nekakav stranac — geolog). Rekao sam joj da sam, na svoju radost, njen sused po imanju u... skom srezu.

— A! zbilja imam tamo jedno malo imanje, — reče ona, — nedaleko od Glinoga.

— Sasvim, sasvim, — odvratim ja, — poznato mi je vaše Mihailovsko. Odlazite li kada tamo?

— Ja? — retko.

— Jeste li bili tamo pre tri godine?

— Čekajte! čini mi se, jesam. Jest, tačno, bila sam.

— Sa sestrom ili sami?

Ona me pogleda.

— Sa sestrom. Proveli smo tamo nedelju dana. Imali smo, znate, malo posla. Uostalom, nismo onda nikoga videli.

— Hm... Tamo, čini mi se, ima veoma malo suseda.

— Malo. Ali ja ih i ne volim.

— Recite, molim vas, — počnem ja, — one godine se tamo kod vas dogodila jedna nesreća. Luhijanić...

Gospođi Šlikovoj se oči napuniše suzama.

— Zar ste ga poznavali? — upita ona živo. — Takva nesreća! To je bio divan, dobar starac... i, zamislite, bez ikakva razloga...

— Da, da, — promumlam ja, — takva nesreća...

Prišla nam je sestra gospođe Šlikove. Njoj su, po svoj prilici, počeli da dosađuju učeni razgovori geologa o formaciji Volginih obala.

— Zamisli, Pauline, — poče moja sabesednica: — monsieur je poznavao Lukijanića.

— Zbilja? Siromah starac!

— Ja sam češće lovio tamo oko Mihailovskoga u ono vreme, kad ste, pre tri godine, vi bili tamo, — primetim ja.

— Ja? — odvrati Pelageja sa priličnom nedoumicom.

— Pa da, naravno! — upade žurno njena sestra, — zar se ne sećaš?

I pogleda joj oštro u oči.

— Ah, da, da... zbilja! — odgovori odjednom Pelageja.

„Ehe-he, — pomislim ja, — teško da si ti, golubice, bila onda u Mihailovskome”.

— Hoćete li nam nešto otpevati, Pelageja Fjodorovna, — upade iznenada jedan visok mladić sa plavim perčinom i mutno-slatkim očicama.

— Ja, zbilja, ne znam, — progovori gospođica Badajeva.

— Vi pevate? — kliknem ja živo i brzo skočim sa svoga mesta, — molim vas... Ah, preklinjem vas, otpevajte nam štogod.

— Što da vam pevam?

— Znate li, možda, — počnem ja, starajući se na sve načine da nametnem na sebe ravnodušan i ležeran izgled, — jednu italijansku pesmicu... ona počinje ovako: passa que’ colli?

— Znam, — odgovori Pelageja potpuno bezazleno. — Pa dobro, da li nju da vam otpevam? Izvolite.

Ona je sela za klavir. Ja sam kao Hamlet uperio svoj pogled u gospođu Šlikovu. Učinilo mi se da se kod prvog zvuka lako stresla; uostalom, ona je sve do svršetka mirno sedela. Gospođica Badajeva je pevala dosta dobro. Pesma je otpevana — zatim se čulo uobičajeno pljeskanje. Molili su je da otpeva još nešto; ali su sestre jedna drugoj namignule i nekoliko minuta kasnije su obe otišle. Dok su izlazile iz sobe, do ušiju mi je doprla reč: importun.

„Tako i treba!” pomislim ja — i nisam se više s njima sastajao.

Prošla je još jedna godina dana. Preselio sam se da živim u Petrogradu. Nastala je zima; počeli su maskirani balovi. Jedne večeri, oko jedanaest sati, izlazeći iz kuće nekih mojih prijatelja, osetio sam neko tako mračno raspoloženje da sam se odlučio da odem na maskirani bal u Plemićku zadrugu. Dugo sam lutao pored kolona i ogledala, sa skromno-fatalnim izrazom na licu, — s onim izrazom koji, koliko sam mogao da opazim, dobivaju u sličnim slučajevima i najpristojniji ljudi — zašto, Bog sami zna; dugo sam tako tumarao, braneći se katkada kakvom šalom od piskutljivih maski, obučenih u domino sa sumnjivim čipkama i iznošenim rukavicama, a još ređe sam se sam upuštao s njima u razgovor; dugo sam slušao kako urliču trube i ciče violine, najzad, pošto sam se dovoljno ugnjavio i kad me počela boleti glava, rešim se da pođem kući... i... ostao sam. Ugledao sam jednu ženu u crnom dominu, koja je stojala, prislonjena uz kolonu, — ugledao sam je,

zastao sam, prišao sam joj — i... hoće li mi poverovati moji čitaoci?... odmah sam video da je to moja nepoznata. Kako sam je prepoznao: da li po pogledu, koji je rasejano bacila na mene kroz duguljaste otvore na maski, da li po divnim linijama njenih ramena i ruku, ili po nekoj osobitoj ženstvenoj velnčanstvenosti čitave njene pojave ili, najzad, po tajanstvenom glasu koji sam iznenada začuo u sebi, — ne bih mogao reći... tek, prepoznao sam je. Uzdrhtala srca prošao sam nekoliko puta pored nje. Ona se nije micala; u njenoj pozi bilo je nešto tako beznadno-tužno, da sam se, posmatrajući je, nagonski setio jednog mesta iz neke španjolske romance:

Ja sam samo slika tužna,
Prislonjena uza zid.[2]

Zašao sam za stub na koji se ona bila naslonila i, nagnuv glavu ka samom uhu, rekao sam tiho:

— Passa que' colli...

Ona je sva uzdrhtala i naglo se okrenula prema meni. Oči su nam se sukobile tako blizu da sam mogao videti kako su joj se zenice raširile od straha. Ona me je posmatrala u nedoumici, pružajući slabo jednu ruku napred.

— Šestoga maja 184... godine u Sorentu, u deset sati uveče, u ulici della Croce, — rekao sam lagano, ne skidajući pogleda s nje, — zatim u Rusiji, u... skoj guberniji, u selu Mihailovskome, 22 jula, 184... godine...

Rekao sam sve to na francuskom jeziku. Ona ustuknu malko natrag, odmeri me od glave do pete zgranutim pogledom i, prošaptavši: „venez”, brzo iziđe iz dvorane. Ja pođoh u stopu za njom.

Išli smo ćuteći. Nisam u stanju da opišem šta sam osećao dok sam išao tako pored nje. Divan san, koji je odjednom postao stvarnost... statua Galateje, koja kao žnva žena silazi sa svoga podnožja pred pogledom umirućega Pigmaliona... Ja nisam sam sebi verovao, ja sam jedva mogao da dišem.

Prešli smo nekoliko soba... Najzad, ona se u jednoj od njih zaustavi kod jednog malog divana pored prozora i sede. Ja sedoh uz

nju.

Ona lagano okrenu glavu prema meni i pogleda me pažljivo.

— Dolazite li... od njega? — reče ona.

Glas joj je bio slab i nesiguran...

Njeno pitanje me malko zbunilo.

— Ne... ne dolazim od njega, — odgovorih ja, zamuckujući.

— Vi ga poznajete?

— Poznajem, — odvratih ja s tajanstvenom važnošću. Hteo sam da istrajem u svojoj ulozi. — Poznajem.

Ona me pogleda s nepoverenjem, htede nešto da mi reče, ali obori glavu.

— Vi ste ga očekivali u Sorentu, — nastavljao sam ja, — vi ste se sastajali s njime u Mihailovskome, vi ste jašili s njime...

— Kako ste mogli... — zausti ona.

— Ja već znam... ja znam sve...

— Vaše lice kao da mi je poznato, — nastavi ona: — ali ne...

— Ne, vi me ne poznajete.

— Pa šta onda hoćete?

— Ja već znam, — ponavljao sam ja.

Ja sam veoma dobro uviđao da je trebalo da iskoristim dobar početak, da idem dalje, i da su moja stalna ponavljanja: „ja znam sve, ja već znam”, postajala smešna — ali sam bio tako silno uzbuđen, taj iznenadni susret me toliki zbunio, ja sam se toliko smeo, da apsolutno nisam ništa drugo umeo da progovorim. Zatim, ja stvarno nisam ništa više ni znao. Osećao sam kako postajem sve gluplji, osećao sam kako se ja, koji sam joj u početku morao izgledati kao kakvo tajanstveno, sveznajuće biće, brzo pretvaram u neku budalu, koja se samo ceri... ali šta sam mogao da radim.

— Da, sve ja znam, — promrmljao sam još jednom.

Ona me pogleda, hitro ustade i htede da ode.

— Preklinjem vas, — počnem ja: — sedite, saslušajte me...

Ona malko pomisli na sede.

— Ja sam vam maločas govorio, — nastavljao sam. ja vatreno: — da sve znam — to je — besmislica. Ništa ja ne znam, apsolutno ništa; ja ne znam ni ko ste vi, ni ko je on, a što sam vas mogao začuditi onim što sam vam malo pre rekao kod stuba, to pripišite samo slučaju, čudnovatome, neshvatljivome slučaju, koji me je kao

za inat dva puta sukobljavao s vama na skoro istovetan način, i navodio me da budem nehotičan svedok događaja, koje biste vi, možda, želeli da očuvate kao tajnu...

I ja joj odmah, bez okolišenja i ništa ne skrivajući, ispripovedam sve: o mojim susretima s njome u Sorentu, u Rusiji, o mojim uzaludnim raspitivanjima u Mihailovskome, čak i o mom razgovoru u Moskvi sa Šlikovom i njenom sestrom.

— Sada znate sve, — rekao sam, pošto sam završio svoje pripovedanje. — Neću da vam opisujem kakav dubok i potresan utisak ste na mene učinili: videti vas i ne biti očaran — to je nemoguće. Sem toga, isto tako je suvišno i da vam govorim koje vrste je bio taj utisak. Setite se samo u kakvim okolnostima sam vas oba puta video... Verujte mi, nije u mojoj naravi da se prepuštam ludim nadama, ali shvatite neizrecivo uzbuđenje koje me je danas svladalo, pa mi oprostite, oprostite mi moje nespretno lukavstvo, kojim sam se poslužio da bar za jedan trenutak privučem vašu pažnju...

Ona je saslušala moja zbunjena i isprekidana objašnjenja ne dižući glavu.

— Pa šta želite od mene? — upita ona najzad.

— Ja?... Ja ne želim ništa... Ja sam već i ovako srećan... Ja i suviše cenim tajne drugih ljudi.

— Kao bajagi? Do sada, izgleda, ipak... Uostalom, — nastavi ona, — ja neću da vas korim. Na vašem mestu bi svaki drugi postupio isto tako. A zatim, slučaj nas je, zaista, tako uporno zbližavao... to vam donekle daje kao neko pravo na moju iskrenost. Slušajte: ja nisam od onih neshvaćenih i nesrećnih žena, koje idu na maskirane balove, da sa prvim koga sretnu brbljaju o svojim patnjama, kojima su potrebna srca puna saosećanja... Meni nije potrebno ničije saosećanje; a moje sopstveno srce je umrlo i ja sam došla ovamo samo zato da ga konačno sahranim.

Ona prinese maramu ustima.

— Nadam se, — nastavila je sa izvesnim naporom, — da moje reči nećete shvatiti kao obična pričanja na maskiranom balu. Vi valjda razumete da mi nije do toga...

I zbilja, u njenom glasu bilo je nešto strašno, i pored sve umiljate mekoće njenih zvukova.

— Ja sam Ruskinja, — reče ona na ruskom — dotle je govorila na francuskom jeziku: — mada sam malo živela u Rusiji... Moje ime nije vam potrebno da znate. Ana Fjodorovna je moja stara prijateljica; istina je da sam putovala u Mihailovsko pod imenom njene sestre... Onda mi nije bilo moguće da se s njime javno sastajem... I onako su se već bili počeli širiti glasovi... u ono vreme su postojale još izvesne prepreke — on još nije bio slobodan... Te prepreke su uklonjene... ali onaj čije ime sam trebala da dobijem, onaj s kojim ste me videli, napustio me je.

Ona učini rukom jedan pokret i zaćuta...

— Vi ga zbilja ne poznajete? Niste se sastajali s njime?

— Nikada.

— On je skoro čitavo vreme od onda proveo u inostranstvu. Uostalom, sada je ovde... Eto, to vam je čitava moja istorija, — dodade ona: — vidite sada da u njoj nema ništa tajanstveno, ništa neobično.

— A Sorento? — prekinem je ja bojažljivo.

— Ja sam se u Sorentu upoznala s njime, — odgovori ona lagano i zamisli se.

Oboje smo zaćutali. Mene je obuhvatila čudna nelagodnost. Sedeo sam pored nje, pored žene čija je slika tako često lebdela pred mojom uobraziljom, mučila me, uzrujavala i dražila, — sedeo sam pored nje i u srcu sam osećao hladnoću i tegobu. Znao sam da od ovoga susreta neće biti ništa, da je između nje i mene čitava provalija, da ćemo se posle današnjeg rastanka zanavek razići. Ona je sedela ravnodušno i nemarno, povijene glave, dok su joj obe ruke malaksalo ležale na krilu. Poznata mi je ta nemarnost neizlečive patnje, poznata mi je ta ravnodušnost nepopravljive nesreće! Maske su u gomilama prolazile mimo nas; zvuci „monotonog i ludog" valcera čas su potmulo odjekivali u daljini, čas su navirali kao nagle eksplozije; mene je tegobno i tužno uzrujavala vesela muzika za igru. „Zar je ovo, — mislio sam, — ona ista žena koju sam nekada spazio na prozoru one daleke seoske kućice, u punom sjaju likujuće lepote? — Međutim, izgledalo je kao da je vreme nije nimalo izmenilo. Donji deo njenoga lica, koji nije bio pokriven čipkama maske, bio je skoro detinjski nežan; ali iz nje je zračila hladnoća, kao

od kakvoga kipa... Galateja se vratila na svoje postolje, i neće nikada više sići s njega.

Najedared, ona se uspravi, zagleda se u drugu sobu i ustade.

— Dajte mi ruku, — reče mi ona, — hajdemo, brže, brže.

Mi se vratismo u dvoranu. Ona je išla tako brzo da sam je jedva stizao. Zastala je kod jednog stuba.

— Stanimo malo ovde, — prošapta ona.

— Vi nekoga tražite, — zaustih ja...

Ali ona nije na mene obraćala pažnje: njen ukočeni pogled bio je uperen u gomnlu. Njene krupne oči gledale su ispod crnoga somota, pune nežne zamorenosti i oluje.

Okrenuo sam se u pravcu njenoga pogleda i bilo mi je sve jasno. Hodnikom između kolonade i zida išao je on, onaj isti muškarac kog sam sreo u šumi zajedno s njome. Odmah sam ga poznao: on se nije skoro nimalo promenio. Njegov plavi brk bio je isto onako lepo uvijen, u njegovim kestenjastim očima svetlucala je ona ista mirna i samouverena veselost. Išao je lagano i, nagnuvšn lako svoj tanki struk, pričao je nešto jednoj ženi u dominu, koju je vodio ispod ruke. Kad je naišao pored nas, on je naglo digao glavu, pogledao je najpre mene, a zatim onu s kojom sam ja stojao, i verovatno je prepoznao, poznao je njene oči, jer su mu obrve ovlaš zadrhtale, — on zažmiri i na usnama mu zaigra jedva primetan, ali neizdržljivo drzak osmeh. On se nagnuo svojoj saputnici, šanuo joj na uho dve-tri reči, ona se odmah osvrnula, njene plave očice su hitro odmerile nas dvoje, zatim se tiho nasmejala i pripretila mu svojom malom ručicom. On malko uzdignu jedno rame, a ona se koketno nasloni na njega...

Okrenuo sam se mojoj nepoznatoj. Ona je pogledala u pravcu kuda je odlazio onaj par, istrgla svoju ruku i nagla prema vratima. Ja sam pošao za njom, ali se ona osvrnula i pogledala me tako da sam joj se samo duboko poklonio i ostao na mestu. Bilo mi je jasno, da bi bilo grubo i glupo ići za njom.

— Reci mi, molim te, bratac, — pitao sam četvrt sata kasnije jednoga svoga prijatelja, koji beše živi adresar Petrograda: — koji je ono visoki, lepi gospodin s brcima?

— Onaj?... to ti je nekakav stranac, dosta zagonetno stvorenje, koje se vrlo retko pojavljuje na našem horizontu. A što?

— Onako tek!...

Vratio sam se kući. Od tada nisam nikada više sreo svoju nepoznatu. Da sam doznao kako se zove onaj čovek koga je ona volela, mogao bih, možda, najzad doznati ko je ona, ali nisam ni sâm želeo. Rekao sam ranije da se ta žena pojavljivala preda mnom kao san — i tako isto je kao san prošla i nestala zanavek.

1851 god.

DNEVNIK SUVIŠNOG ČOVEKA

Doktor je bio kod mene i malo pre je otputovao. Najzad sam ipak saznao u čemu je stvar! Ma koliko me zavaravao, on se morao najzad izjasniti. Da, ja ću umreti, brzo, veoma brzo. Led će na rekama popucati i one će slobodno poteći, a sa poslednjim snegom poteći ću, verovatno, i ja... kuda? Bog zna! Takođe u more. Pa, ako! kad se već umire, onda bolje u proleće. Ali, zar nije smešno počinjati svoj dnevnik možda dve nedelje pred smrt? — Uostalom, čudna mi čuda! I zašto su četrnaest dana manje nero četrnaest godina, četrnaest vekova? Pred večnošću je, kažu, sve sitnica — da; ali u tom slučaju je i sama večnost — sitnica. Ja se, čini mi se, upuštam u mudrovanja: to je rđav znak — da se ja to nisam uplašio? — Bolje će biti da nešto pripovedam. Napolju je vlažno, vetrovito, — meni je zabranjeno da izlazim. Šta da pripovedam? Pristojan čovek obično ne pripoveda o svojim bolestima; da sastavim kakvu pripovetku — nije to za mene; za razmišljanja o uzvišenim temama nemam snage; da opisujem život svoje okoline — nije čak ni meni zanimljivo; da ne radim ništa — dosadno je; da čitam — za to sam len. E! onda hajde da sam sebi ispričam sav svoj život. Vanredna ideja! Takvom poslu baš i liči da se obavi pre nego što će čovek da umre, a onda — neće biti nikome krivo. Počinjem.

Rodio sam se pre trideset godina kao dete bogatih spahija. Otac mi je bio strastan kartaš; moja majka bila je stroga gospođa... veoma čestita gospođa. Samo ja nikad nisam poznavao nijednu ženu kojoj bi njena čestitost donela manje zadovoljstva nego njoj. Ona je prosto padala pod teretom svojih dobrih odlika i mučila je sve, počev od same sebe. Za pedeset godina svoga života ona se nikada nije odmorila, nije nikada prekrstila ruke; ona je večno trčkarala i bila uvek u nekom poslu, kao mrav — i to bez ikakve koristi, što se ne može reći o mravu. Neki neukrotivi crv ju je podgrizao i danju i noću. Jedan jedini put sam je video potpuno mirnu: sutradan posle njene smrti, u mrtvačkom sanduku. Dok sam je tako posmatrao, meni se, zbilja, učinilo da je njeno lice izražavalo neko tiho čuđenje; sa poluotvorenih usana, sa upalih obraza i krotkonepokretnih očiju kao da su vejale reči: „kako je prijatno kad se čovek ne kreće!” Da, prijatno je, prijatno se najzad osloboditi od mučne svesnosti da

čovek živi, od nametljivog i nemirnog osećanja da čovek postoji! Ali, nije u tome stvar.

Rastao sam loše i neveselo. Otac i majka su me voleli; ali od toga mi nije bilo lakše. Otac nije u svojoj kući imao nikakve vlasti i nikakvog značaja, kao čovek koji se bio javno odao sramotnom i kobnom poroku; on je bio svestan svoga pada, ali, kako nije imao snage da se odupre svojoj omiljenoj strasti, on se starao da zasluži bar snishodljivost svoje uzorne žene svojim uvek nežnim i skromnim izgledom i svojim smirenim uklanjanjem s puta. Moja mamica je podnosila svoju nevolju zbilja sa veličanstvenim i raskošnim strpljenjem dobrodeteljnih ljudi, u kome ima tako mnogo samoljubive oholosti. Ona nije nikada mome ocu ništa prigovarala, ćuteći mu je davala svoj poslednji novac i isplaćivala njegove dugove; on ju je uznosio i u njenom prisustvu i pred drugim ljudima, no nije voleo da sedi kod kuće i milovao me nekako potajno, kao da se bojao da me ne zarazi svojim prisustvom. Ali su u takvim slučajevima njegove unakažene crte disale takvom dobrotom i grozničav smešak njegovih usana pretvarao se u tako dirljiv osmeh, njegove kestenjaste oči, okružene sitnim borama, sijale su takvom ljubavlju, da sam ja nagonski naslanjao svoj obraz na njegov obraz, koji je bio vlažan i topao od suza. Ja sam svojom maramicom brisao te suze, a one su opet tekle, bez napora, kao voda iz prepunjene čaše. Onda bih i ja počinjao da plačem, a on bi me tešio, gladio me rukom po leđima, i ljubio me svuda po čitavom licu svojim uzdrhtalim usnama. Čak i sada još, dvadeset i više godina posle njegove smrti, kada se setim svog sirotog oca, nemi jecaji mi naviru u grlo, a srce lupa, lupa tako vatreno i gorko, njega muči takvo tužno sažaljenje, kao da ima još dugo da lupa, i kao ima još šta da sažaljeva!

Majka se, naprotiv, ponašala prema meni uvek jednako, nežno, ali hladno. U dečijim knjigama nailazimo često na takve majke, pune pouke i pravičnosti. Ona me je volela, ali ja nju nisam voleo. Da! ja sam se tuđio svoje čestite majke i strasno sam voleo svoga poročnoga oca.

Ali, za danas će biti dosta. Početak je tu, a za kraj, ma kakav bio, ne treba da se brinem. To je stvar moje bolesti.

21. marta.

Danas je divno vreme. Toplo, vedro; sunce veselo titra po omekšalom snegu; sve blista, diže se para, voda kaplje na sve strane; vrapci cvrkuću kao ludi oko mokrih, tamnih taraba; vlažni vazduk mi slatko i strašno draži grudi. Proleće, proleće dolazi! Ja sedim pod prozorom i gledam na ravnicu preko reke. O, prirodo. prirodo! Ja te tako volim, a izašao sam iz tvoga krila nesposoban čak i za život. Eno tamo skakuće vrabac sa nakostrešenim krilima; on cvrkuće — i svaki zvuk njegovog glasa, svako nakostrešeno perce na njegovom sićušnom telu odiše zdravljem i snagom...

Pa kakav je zaključak iz svega toga? Nikakav. On je zdrav i ima pravo da larma i da se kostreši; a ja sam bolestan i moram umreti — to je sve. Ne vredi više o tome razgovarati. Suzni razgovori sa prirodom su do zla boga smešni. Da se vratimo na pripovetku.

Kako smo već rekli, ja sam rastao veoma loše i neveselo. Nisam imao braće i sestara. Vaspitavao sam se kod kuće. Pa i šta bi radila moja majka, da su me dali u kakav pansionat ili državni zatvoreni zavod? Deca su zato na svetu da roditeljima ne bi bilo dosadno. Živeli smo većinom na selu, katkada bi dolazili u Moskvu. Imao sam vaspitače i učitelje, kako je već red; naročito sam upamtio jednog ispijenog i plačljivog Nemca, Rikmana, jedno neobično tužno i potišteno stvorenje, koje je besplodno izgaralo od teške čežnje za svojom dalekom domovinom. Sećam se, tako, moga sluge Vasilija, koga smo zvali Guska, kako sedi u strašno zagušljivom i tesnom pretsoblju koje je bilo skroz zasićeno kiselim zadahom staroga kvasa, neobrijan, u svom večnom kaputu od grube, plave čoje, — sedi i igra karte sa kočijašem Potapom, koji tek što beše obnovio svoj ovči kožuh, beo kao pena, i krute čizme od neštavljene kože, — a Rikman peva iza pregrade:

Herz, mein Herz, warum so traurig?
Was bekümmert dich so sehr?
S'ist ja schön im fremden Lande —
Herz, mein Herz — was willst du mehr?

Posle očeve smrti mi smo se konačno preselili u Moskvu. Meni je onda bilo dvanaest godina. Otac mi je umro jedne noći od kaplje. Tu noć neću zaboraviti. Spavao sam čvrsto, kao što obično spavaju sva

deca; ali se sećam da mi se čak pričinjalo kao da čujem teško i jednoliko hrkanje. Odjednom, ja osećam: neko me je zgrabio za rame i počeo da drma. Otvaram oči: preda mnom stoji sluga. — Šta je? — Hajdete brže; Aleksije Mihailić umire... Skočio sam kao lud iz kreveta pa u spavaću sobu. Gledam: otac leži sa natrag zaturenom glavom, sav crven i teško krklja. Na vratima se tiskaju ljudi sa uplašenim licima; u pretsoblju pita neko promuklim glasom: „jeste li poslali po doktora?” Napolju izvode kolja iz štale, škripi kapija, lojanica gori u sobi na podu; tu je i mamica — sva se iskida, ne gubeći, međutim, ni pristojnog izgleda ni svesti o sopstvenoj vrednosti. Bacio sam se na grudi ocu, zagrlio sam ga i promucao: „tatice, tatice“ On je ležao nepokretno i nekako čudnovato žmirio. Pogledam mu u lice — i neizdržljiva strava mi ukoči dah; zacvilio sam od straha kao grubo zgrabljena ptica — odvukli su me i odveli. Još dan pre toga on me je tako toplo i tako setno milovao, kao da je predosećao svoju blisku smrt. Doveli su na kolima nekakvog pospanog i rošavog doktora koji je silno zaudarao na žitnu rakiju. Otac je umro dok mu je ovaj doktor otvarao lancetom venu, a ja sam sutradan, potpuno poblesavio od tuge, sa svećom u ruci, stajao pored stola na kome je ležao pokojnik i besmisleno slušao sočno crkvenjakovo pojanje, koje je pokatkad prekidao slab sveštenikov glas; suze su mi neprestano tekle preko lica, preko usana, preko okovratkika i košulje; sav sam se već isplakao, ali sam netremice i pažljivo posmatrao nepomično lice moga oca, kao da sam od njega nešto očekivao; dotle se moja mamica lagano i duboko, do zemlje, klanjala, zatim se opet lagano dizala i krstila se, pritiskujući snažno prste na čelo, na ramena i na trbuh. U glavi mi nije bilo ni jedne jedine misli; sav sam otežao, ali sam osećao da se sa mnom događa nešto strašno... Smrt mi je tada zavirila u lice i zapazila me.

U Moskvu smo se preselili posle očeve smrti iz sasma prostog razloga: čitavo naše imanje bilo je prodato na doboš zbog dugova, — potpuno sve, sem jednog seoceta, ovoga istoga u kom evo ja sada dotrajavam svoje divno bitisanje. Moram priznati, ja sam, ma da sam onda još bio mlad, veoma žalio što je naše gnezdo bilo prodato; ja sam upravo istinski žalio samo naš park. Sa tim parkom su vezane moje skoro jedine svetle uspomene; tamo sam jedne večeri sahranio svoga najboljega druga, jednoga staroga psa

podrezanoga repa i krivih nogu — po imenu Triksa; tamo sam često, sakriven u visokoj travi, jeo kradene jabuke, crvene, slatke, novgorodske; tamo sam, najzad, između džbunja zrele maline prvi put ugledao sobaricu Klavdiju, koja je, iako je imala prćast ios i naviku da se smeje u maramicu, izazvala u meni tako nežan osećaj, da sam u njenom prisustvu jedva disao i nemo zamirao, a jednom, na Uskrs, kad je došao red na nju da poljubi moju gospodarsku ručicu, ja zamalo da se nisam bacio da celivam njene izgažene cipele od kozje kože. Bože moj! Je li moguće da je od onda prošlo već dvadeset godina? Šta ima, izgleda mi, otkako sam na svom riđem, kosmatom konjiću jašio pored staroga plota od Hamer parka i, pridižući se na uzengnjama, kidao dvobojno topolovo lišće? — Dok je čovek živ, on ne oseća svoga sopstvenog života; on ga, kao zvuk, oseti tek posle nekoga vremena.

O, moj vrte, o, moje zarasle stazice oko plitkoga jezerca! o, peskovito mestance pod oveštalim drvenim nasipom, gde sam lovio sitne šarančiće! I vi, visoke breze sa dugim svešenim granama, iza kojih se otud od seoskog puta tako često orila setna pesma seljaka, isprekidana nepravilnim truckanjem. taljiga — ja vam upućujem svoje poslednje zbogom!... Rastajući se sa životom, ja jedino k vama pružam svoje ruke. Hteo bih da se još jednom nadišem gorke svežine pelina, slatkog mirisa požnjevene eljde na njivama moga zavičaja; hteo bih da još jednom. izdaleka čujem skromni zvon napukloga zvona sa naše parohijske crkve; da još jednom poleškarim. u hladovitoj senci pod cerovom krunom na padini poznate dubodoline; da još jednom otpratim pogledom živi trag vetra, koji teče kao tamna struja preko zlaćane trave na našoj livadi...

Eh, čemu sve to? Ali, danas ne mogu dalje. Do sutra.

22. marta.

Danas je opet hladno i natušteno. Ovakvo vreme bolje odgovara. Ono je u skladu sa mojim poslom. Jučerašnji dan je bez ikakve veze probudio u meni mnoštvo nepotrebnih osećaja i uspomena. To se više neće nikada ponoviti. Sentimentalni izlivi su isto kao — sladov koren: isprva ga malko posisaš — ne čini se rđavo, a kasnije bude veoma neprijatno u ustima. Pričaću prosto i mirno o svom životu.

Tako smo se, dakle, preselili u Moskvu...

Nego sve mislim: da li zaista vredi pripovedati moj život?

Ne, zbilja ne vredi... Moj život se nije ni po čemu razlikovao od života drugih ljudi. Roditeljska kuća, univerzitet, služba na skromnim položajima, ostavka, mali krug poznanstva, sirotinja u čistoći, skromne zabave, tihi rad, umerene želje — recite, pobogu, kome još sve to nije poznato? Zato neću ni da pripovedam svoj život, tim pre što pišem radi sopstvenog zadovoljstva; a ako moja prošlost čak ni za mene ne znači ništa naročito veselo, pa čak ni ništa suviše tužno, onda u njoj zbilja nema ništa što bi bilo dostojno pažnje. Bolje da se sada potrudim da sam sebi izložim svoj karakter.

Kakav sam ja čovek?... Može mi neko primetiti da to nikoga ne zanima — tačno je. Ali ja umirem, tako mi Boga, umirem, a pred smrću, zbilja, čini mi se, mogla bi mi se oprostiti moja želja da doznam kakva sam, eto, bio ptica?

Pošto sam dobro porazmislio o ovom važnom pitanju i kako, uostalom, nisam imao nikakve potrebe da se o sebi izražavam suviše gorko, kao što to rade ljudi čvrsto uvereni u svoje dobre odlike, moram priznati jedno: bio sam potpuno suvnšan čovek na ovome svetu ili, možda će biti bolje da kažem: potpuno suvišna ptica. I to ću i da dokažem sutra, jer danas kašljem kao matora ovca i moja mi dadilja Terentjevna ne da mira: „Legnite, veli, rođeni moj, i napijte se čaja”... Ja znam zašto ona toliko navaljuje: htela bi i sama malo čaja. Ako! neka je! Što da ne dozvolim sirotoj starici da izvuče, pri kraju, i poslednju korist koju još može izvući od svoga gospodara?... Dok još ima vremena.

23. marta.

Opet zima. Sneg pada u krupnim plasicama.

Suvišan, suvišan... Našao sam odličnu reč. Čim dublje ponirem u samog sebe, čim pažljivije razmatram sav svoj život, tim više se uveravam u strogu istinitost toga izraza. Suvišan — tačno. Na druge ljude ta reč se ne primenjuje... Ima ljudi rđavih, dobrih, pametnih, glupih, prijatnih i neprijatnih; ali suvišnih... ne. To jest, valja da me razumete: vasiona bi mogla da postoji i bez tih drugih ljudi... naravno; ali suvišnost nije njihova glavna osobina, nije znak po kojemu ih raspoznajemo, i, kad o njima govorite, neće vam najpre

doći na jezik reč „suvišan”. A ja... o meni se nešto drugo i ne može reći: suvišan — i to je sve. Prekobrojan čovek — pa to ti je. Priroda, očigledno, nije računala da ću se ja pojaviti, pa je i postupila prema meni kao prema neočekivanom i nezvanom gostu. Nije uzalud o meni rekao jedan šaljivčina, velik ljubitelj preferansa, da je moja majka, kad me rodila, pala u bulu. Ja sada govorim o samom sebi mirno, bez ikakve žučnosti... Bilo je šta je bilo! U toku čitavoga svog života stalno sam nailazio na zauzeta mesta, koja sam smatrao za svoja, možda stoga što sam uvek tražio mesto onamo gde nije trebalo. Podozrevao sam sve i svakoga, bio sam bojažljiv, razdražljiv, kao svi bolesni ljudi; a zatim, verovatno usled preteranog samoljublja ili uopšte usled nesrećnog sklopa moje ličnosti, postojala je neka besmislena, neshvatljiva i nesavladljiva prepreka između mojih osećanja i mojih misli — i između izražavanja tih osećaja i tih misli; a kad bih se odlučivao da silom svladam tu prepreku — moji pokreti, izraz moga lica i vascelo moje biće dobijalo bi izgled patničkog napora: i ne samo da sam izgledao — već sam i stvarno u tim časovima bio neprirodan i zategnut. Ja sam to i sam osećao i starao sam se da se što pre vratim samome sebi. Onda bi se u meni razbuktavao strašan nemir. Analizirao bih samog sebe do poslednje dlačice, upoređivao bih se sa drugima, sećao sam se najbeznačajnijih pogleda, osmeha i reči onih pred kojima sam pokušao bio da se otkrijem, tumačio sam sve u rđavom smislu, pakosno sam se podrugivao svojim pretenzijama da „budem kao što su svi ostali”, — i najedared, u sred smeha, sav bih tužno malaksao, padao u bednu klonulost, a onda bih se nanovo laćao staroga posla, — jednom rečju, vrteo sam se kao veverica u kovitlac. Čitavi dani su mi prolazili u tom mučnom i jalovom poslu. A sada mi recite, molim vas, kome treba takav čovek i zašto? Zašto se sve to sa mnom tako dešavalo, otkuda to cepidlačenje, to neprestano analisanje i bavljenje samim sobom — ko zna? ko bi to mogao reći?

Sećam se, jednom sam putovao iz Moskve u diližansu. Put je bio dobar, a kočijaš beše uz četiri konja upregao još jednoga, sa strane. Taj nesrećni peti konj, potpuno nepotreban, privezan kojekako za prednji deo kola kratkim, debelim užetom, koje mu Je nemilosrdno seklo bok, natiralo rep, teralo ga da trči na najneprirodniji način i da se sav iskrivi kao zapeta, izazivao je uvek kod mene osećaj dubokog

sažaljenja. Primetio sam kočijašu da se ovoga puta, izgleda, moglo i bez toga petoga konja... On malo poćuta, tresnu potiljkom, šinu ga desetak puta bičem preko mršavih leđa po naduvenom trbuhu — i progovori sa osmehom: „Zbilja se prikačio, pravo kažete! Kog će mi vraga?”

I ja sam se, eto, tako prikačio... Sreća još, što stanica nije daleko.

Suvišan... Obećao sam da ću dokazati istinitost svoga mišljenja i izvršiću svoje obećanje. Mislim da nije potrebno da navodim hiljadu sitnica, svakodnevnih događaja i slučajeva, koji bi, uostalom, u očima svakoga pametnog čoveka mogli da posluže kao neoborivi dokazi u moju korist, to jest u korist moga mišljenja; bolje će biti da počnem odmah sa jednim dosta važnim slučajem, posle čega, verovatno, neće više ostati nikakve sumnje u tačnost izraza: suvišan. Ponavljam: nemam nameru da se upuštam u potankosti, ali ne mogu da-pređem ćutke preko jedne dosta zanimljive i značajne okolnosti, to jest: preko čudnovatog ponašanja mojih prijatelja (imao sam i ja prijatelja) koje su pokazivali svaki put kad bi me sreli i čak i kad bih im došao u kuću. Odjednom bi osetili kao neku nelagodnost; idući mi u susret, oni su se nekako neprirodno smešili, nisu mi gledali ni u oči ni u noge, kao što to inače ljudi rade, već više u obraze, i užurbano bi progovorili: „a! zdravo Čulkaturine!” (sudbina me počastila takvim prezimenom) ili: „a, gle i Čulkaturina”, i odmah bi se sklonili u stranu i čak ostajali neko vreme nepomični, kao starajući se da se nečega prisete. Ja sam sve to zapažao, jer nisam lišen pronicljivosti i sposobnosti opažanja; ja uopšte nisam glup; katkada su mi padale na pamet čak i dosta zanimljive i ne sasvim obične ideje; ali kako sam ja suvišan čovek i sa jednim katančićem negde u sebi, ja sam zazirao od izražavanja svoje misli, tim pre što unapred znam da bih je skroz loše izrazio. Meni se katkada čini čak čudnovato, kako to ljudi govore, pa još tako prosto, slobodno... Zamislite, kakva žustrina. Ono, istina, moram priznati, i mene je — i pored moga katanca — često svrbeo jezik; ali sam stvarno izgovarao reči samo u mladosti, a u zrelijem godiiama mi je skoro uvek polazilo za rukom da se svladam. Rečem, tako, poluglasno: „a ja ću malčice da poćutim, bolje će biti”, i umirim se. U ćutanju smo svi mi veliki majstori; osobito uspevaju u tome naše žene: poneka uzvišena ruska devojka ume da tako silno ćuti da taj prizor može čak i kod pripremljena

čoveka da izazove laku drhtavicu i hladan znoj. Ali, nije stvar u tome, i nije to za mene da kritikujem druge ljude. Prelazim na obećanu pripovest.

Pre nekoliko godina, usled sticaja veoma beznačajnih, ali za mene veoma važnih prilika, morao eam provesti nekih šest meseci u sreskom mestu O... Čitav taj grad je izgrađen na padini i to vrlo nezgodno. Računa se da ima oko osam stotina stanovnika, neobično siromašnih, a kuće im ni na šta ne liče; na glavnoj ulici bele se ovde-onde strašne ploče netesanog krečnjaka, kao bajagi kaldrma, usled čega tu ulicu zaobilaze čak i taljigaši; pa sred neverovatno neurednog trga diže se jedna sićušna žućkasta građevina sa tamnim rupama, a u rupama sede nekakvi ljudi sa velikim kapama i prave se kao da trguju; tu u blizini strši jedna neobično visoka šarena motka, a pored motke, radi reda, po naredbi vlasti, stoje kola žutoga sena i hoda jedna erarska kokoška. Jednom rečju, u gradu O... živelo se da ne može bolje. Za prvih dana moga boravka u tome gradu ja umalo nisam poludeo od dosade. Moram reći o sebi da sam, razume se, suvišan čovek, no nikako po sopstvenoj volji; sâm sam bolestan, a ne mogu da podnesem ništa što je bolesno... Pa ne bih se ni od sreće odrekao, starao sam se čak i da joj se primaknem sa koje bilo strane... Prema tome nije ni čudnovato da i meni može biti dosadno kao i svakome drugom smrtnom čoveku. U gradu O... bavio sam se službenim poslom...

Terentjevna se konačno zarekla da me satre. Evo jedan primer našega razgovora:

Terentjevna. — O-oh, baćuška, šta to stalno pišete? Pisanje vam škodi zdravlju.

Ja. — Dosadno mi je, Terentjevna.

Ona. — A vi se lepo napijte čaja pa legnite. Daće Bog da se oznojite, da malko otspavate.

Ja. — Ali ja neću da spavam.

Ona. — Ah, baćuška, šta to govorite? Bog s vama! Legnite, ded, legnite: bolje je.

Ja. — I tako ću umreti, Terentjevna!

Ona. — Sačuvaj Bože i pomiluj... Zapovedate li da vam donesem čaja?

Ja. — Ja neću, Terentjevna, ni nedelju dana još proživeti.

Ona. — I-i, baćuška, šta to govorite?... Onda idem da spremim samovar.

O, trošno, žuto, bezubo stvorenje! Zar me već ni ti ne smatraš za čoveka!

24. marta. — Ciča zima.

Istoga dana kad sam doputovao u grad O... gorespomenuti službeni poslovi primorali su me da navratim do nekog Ožogina, Kirila Matvejevića, koji beše jedan od glavnih činovnika u srezu; ali sam se s njime upoznao ili, kako se kaže, zbližio tek dve nedelje kasnije. Njegova kuća nalazila se na glavnoj ulici i isticala se između svih drugih veličinom, bojadisanim krovom, a na kapiji je imala još i dva lava, od one vrste lavova koji neobično liče na neuspele pse i kojima je postojbina Moskva. Već po samim tim lavovima moglo se zaključiti da je Ožogin bio — imućan čovek. I stvarno: imao je nekih četiri stotine duša seljaka; primao je u svojoj kući najbiranije društvo grada O... i važio je kao gostoljubiv domaćin. Dolazio mu je u goste i gradonačelnik na širokim riđim kolima u koja su bila upregnuta dva konja, neobično krupan čovek, kao da je bio skrojen od ustojalog materijala; dolazili su ostali činovnici: upravnik, jedno žućkasto i pakosno stvorenjce; geometar — šaljivčina, nemačkog porekla, sa tatarskim licem; saobraćajni oficir — nežna duša, pevač, ali intrigant; bivši sreski starešina plemstva — gospodin sa bojadisanom kosom, ispupčenim grudima od košulje, zategnutim pantalonama i onim krajnje plemenitim izrazom lica koji je toliko svojstven ljudima koji su bili pod suđenjem; dolazila su mu i dva vlastelina, nerazdvojni prijatelji, već postariji i prilično poabani ljudi, od kojih je mlađi stalno satirao onoga starijega i zatvarao mu usta uvek jednim te istim prekorom: „Ali, manite se, Sergije Sergejeviću, šta biste još vi hteli? Ta vi pišete reč: čep sa „ć”... Zbilja, gospodo, nastavljao bi on vatreno uveravajući prisutne: — Sergije Sergejević ne piše čep — nego ćep”. I svi prisutni bi se smejali, ma da se ni jedan od njih, verovatno, nije odlikovao osobitom veštinom u pravopisu; a nesrećni Sergije Sergejević bi ućutao i obesio glavu sa skamenjenim osmehom. Ali, ja zaboravljam da je moje vreme odmereno i upuštam se u suviše podrobne opise. Dakle, bez daljeg okolišenja: Ožogin je

bio oženjen, imao je kćerku — Jelisavetu Kirilovnu, i ja sam se u tu kćerku zaljubio.

Sam Ožogin bio je prosečan čovek — ni loš ni dobar; njegova žena ličila je na ostarelo pile; ali kćerka se nije umetnula na svoje roditelje. Bila je veoma lepa i imala živu i krotku narav. Njene sive, svetle oči gledale su pravo i dobroćudno ispod detinjski uzdignutih obrva; ona se skoro neprestance smešila, a i smejala se dosta često. Njen sveži glas je bio vrlo prijatan; pokreti su joj bili slobodni, za čas bi — veselo pocrvenela. Oblačila se ne mnogo otmeno; njoj su pristajale samo jednostavne haljine. Ja uopšte nisam sklapao brzo poznanstva, a ako sam se u nečijem društvu odmah od prvoga susreta osećao lako — što se, u ostalom, skoro nikada nije događalo — onda je to, moram priznati, bilo jako svedočanstvo u korist toga novoga poznanika. Sa ženama se uopšte nisam umeo ponašati i u njihovom prisustvu sam se ili mrštio i pravio svirepo lice ili sam se na najgluplji način kezio i u svojoj zbunjenosti vrtio jezikom po ustima, Međutim, u društvu Jelisavete Kirilovne osećao sam se odmah kao kod svoje kuće. Evo kako se to dogodilo. Došao sam jednoga dana pred ručak ka Ožoginu, pitam: „jesu li kod kuće?”, kažu mi: „jesu, oblače se; izvolite u dvoranu”. Uđem u dvoranu; gledam, pored prozora stoji jedna devojka u beloj haljini, okrenuta leđima prema meni i drži kavez u rukama. Bi mi malo nelagodno, kao obično; ali ipak sam se dobro držao, samo sam kašljucnuo, iz pristojnosti. Devojka se brzo okrete, ugledd me, pokloni mi se i s osmehom mi pokaza sandučić do polovine pun žita. — „Hoćete li mi dozvoliti?” Ja sam, razume se, kao što se pristoji u takvim slučajevima, najpre nagao glavu, a istovremeno sam brzo savio i ispravio kolena (kao da me neko udario straga ispod kolena, što je, kako vam je već poznato, bilo znak odličnog vaspitanja i prijatnog, neusiljenog ponašanja), a zatim sam se nasmešio, digao ruku i njome dva puta oprezno i lako mahnuo po vazduhu. Devojka se smesta okrenula od mene, izvadila iz kaveza neku daščicu, počela da je snažno struže nožem, pa onda, ne menjajući svoga položaja, odjednom progovorila ove reči: „To je tatina zimovka... Volite li vi zimovke?” — „Više volim čiževe“, odgovorio sam sa izvesnim naprezanjem. — „I ja volim čiževe; ali pogledajte je kako je lepa. Vidite, ona se ne plaši.” (Ja sam se čudio kako se ja ne plašim). — „Dođite bliže. Ona se zove

Popka.” Ja sam se primakao, naklonio sam se napred. „Zar nije slatka?” Ona se okrete licem prema meni; ali, nas dvoje smo stojali tako blizu jedno do drugoga da je ona morala da malko odmakne glavu, da bi me mogla pogledati svojim svetlim očicama. Ja sam upravio svoj pogled na nju: čitavo njeno mlado, ružičasto lice smešilo se tako srdačno, da sam se i ja nasmešio i zamalo da se nisam i nasmejao od zadovoljstva. Vrata su se otvorila: ušao je gospodin Ožogin. Odmah sam mu prišao i počeo s njime veoma neusiljeno da razgovaram; ni sam ne znam kako sam ostao kod njih na ručku i kako sam prosedeo kod njih čitavo veče; a već sutradan Ožoginov lakej, neki povisok čovek sa slabim očima, smešio mi se kao domaćem prijatelju, dok mi je svlačio bundu.

Ja, kao suvišan čovek, bez porodičnih uspomena, nisam nikada pre imao sreću da nađem utočište, da savijem sebi makar i kakvo privremeno gnezdo, da osetim radost svakodnevnog dodira i navika. Da išta u meni liči na cvet, i da to poređenje nije toliko otrcano, usudio bih se da rečem da mi se od toga dana rascvstala duša. Odjednom se izmenilo sve u meni i oko mene! Ceo moj život bio je obasjan ljubavlju, baš ceo, do najneznatnijih sitnica, kao kakva tamna, zabačena soba u koju je neko uneo sveću. Legao sam i ustajao sam, oblačio sam se, doručkovao, pa čak i lulu pušio — drukče nego ranije; šta više, poskakivao sam u hodu — zbilja kao da su mi izrasla krila na ramenima. Sećam se, nije mi ni za trenutak bilo nejasno kakav je osećaj u meni izazvala Jelisaveta Kirilovna; ja sam se u nju još prvoga dana strasno zaljubio i još prvoga dana sam znao da sam se zaljubio. U toku tri nedelje viđao sam je svakoga dana. Te tri nedelje bile su najsrećnije vreme u mome životu; ali mi je teška uspomena na njih. Ne mogu da mislim samo na njih: i nehotice mi iskrsava u pameti i ono što je kasnije došlo, i otvorena tuga lagano steže srce, koje tek što se raznežilo.

Kada je čoveku veoma dobro, njegov mozak, poznata je stvar, vrlo slabo radi. Njegovo čitavo biće prožima neki miran i radostan osećaj, osećaj zadovoljnosti; taj osećaj proguta čoveka; u njemu nestaje svest o ličnosti — on uživa, što bi rekli loše vaspitani pesnici. Ali, kada najzad prođe to „očaranje”, onda je čoveku krivo i žao što je u svojoj sreći tako malo posmatrao samog sebe, što nije razmišljanjem i sećanjem udvostručavao i produžavao svoja

uživanja... kao da čovek koji „uživa” ima kada da razmišlja o svojim osećajima i kao da je to za njega uopšte važno! Srećan čovek je — kao muha na suncu. Zato i ja, kad mislim na te tri nedelje dana, ne mogu skoro nikako da zadržim u pameti tačan, određen utisak, tim pre što se u toku čitavora tog vremena među nama nije dogodilo ništa naročito značajno... Tih dvadeset dana javljaju mi se kao nešto toplo, mlado i mirisno, kao neka svetla brazda u mom sumornom i sivom životu. Moje sećanje postaje odjednom nemilosrdno tačno i jasno tek od onog časa otkada su se na mene, da upotrebim izraz onih istih loše vaspitanih autora, okomili udarci sudbine.

Da, one tri nedelje... Uostalom, ne mogu reći da one nisu u meni ostavile baš nikakvih slika. Katkada kad se desi da poduže mislim o onome vremenu, neke uspomene naglo iskrsavaju iz mraka prošlosti — onako kao što zvezde neočekivano iskrsavaju na večernjem nebu pred pažljivo uperenim. očima. Naročito sam upamtio jednu šetnju po šumici, iza varoši. Bilo nas je četvoro: starica Ožogina, Liza, ja i neki Bizmjonkov, sitan činovnik opštine O... ske, plav, dobar i miran čovek. Biće prilike da o njemu još štogod kažem. Sam gospodin Ožogin ostao je kod kuće: beše ga zabolela glava od predugog spavanja. Dan je bio divan, topao i tih. Mora se ovde napomenuti da javne zabave i zabave u parkovnma nisu u duhu ruskoga čoveka. U gubernijskim varošima, u takozvanim javnim parkovima, nećete sresti ni žive duše — ni u jedno godišnje vreme; manj ako kakva starica, stenjući, sedne na zelenu klupu, usijanu od sunca, pored nekog zakržljalog drvceta, pa i to tek ako nema u blizini nigde kakve masne klupe pored neke kapije. Ali, ako ima blizu varoši negde kakva žitka brezova šumica, trgovci, a katkada i činovnici, idu rado tamo nedeljom i praznikom, sa samovarima, pitama lubenicama, izruče sav taj berićet na prašnjavu travu pored samoga druma, sednu u krug i jedu i piju čaj u znoju svojih lica sve do uveče. Baš takva jedna šumica postojala je u ono vreme na dva knlometra od varoši O... Stigli smo tamo posle ručka, napili smo se svojski čaja, a zatim smo sve četvoro otišli da se prošetamo po šumarku. Bizmjonkov je uzeo pod ruku staricu Ožoginu, a ja — Lizu. Počelo je već da se spušta veče. Ja sam se onda nalazio u punom plamenu prve ljubavi (od našeg poznanstva ne beše prošlo više od dve nedelje), u onom stanju strasnog i pažljivog obožavanja, kad vam

čitava duša nagonski prati svaki pokret voljenog bića, kad se ne možete zasititi njegovoga prisustva, naslušati njegovoga glasa, kada se smešite i izgledate kao dete koje tek što je ozdravilo, i kad iole iskusan čovek na sto koraka može od prvog pogleda da pogodi šta se s vama dešava. Pre toga dana nisam nikad imao priliku da držim Lizu ispod ruke. Išli smo uporedo, tiho gazeći po zelenoj travi. Lak vetrić kao da je treperio krilima oko nas, između belih brezovih stabala, terajući mi katkada u lice traku od njenog šešira. Ja sam netremice pratio njen pogled, dok se ona najzad ne bi okrenula prema meni, a onda bi se smešili jedno drugome. Ptice su sa odobravanjem cvrkutale nad nama i plavo nebo je nežno probijalo kroz sitno lišće. Osećao sam vrtoglavicu od prevelike sreće. Moram odmah da napomenem: Liza nije nimalo bila zaljubljena u mene. Ja sam joj se dopadao; ona se uopšte nije ni od koga klonila, ali meni nije bilo suđeno da narušim njen detinjski mir. Ona je koračala ruku pod ruku sa mnom, kao što bi išla sa bratom. Onda je imala sedamnaest godina... Pa ipak, te iste večeri, u mom prisustvu, u njoj se započelo ono unutrašnje tiho previranje koje nagoveštava pretvaranje deteta u ženu... Bio sam svedok te promene čitavoga njenog bića, one nevine nedoumice, one nemirne zamišljenosti; ja sam prvi zapazio onu naglu mekoću pogleda, onu zvučnu nesigurnost glasa — i, ja, budala! suvišan čovek! nisam se stideo da u toku čitave nedelje verujem da sam ja, ja, bio uzrok te promene!

Evo kako se to dogodilo.

Šetali smo prilično dugo, sve do večeri, i malo smo razgovarali. Ja sam ćutao, kao svi neiskusni ljubavnici, a ona, verovatno, nije imala šta da mi kaže; ali ona kao da je o mečemu razmišljala i klimala je nekako naročito glavom, zamišljeno grizući otkinuti list. Katkada bi pošla napred, tako odlučno... a zatim bi odjednom zastala, sačekala bi me i obazirala se unaokolo uzdignutih obrva i sa rasejannm osmehom. Dan pre toga pročitali smo zajedno „Kavkaskoga zarobljenika”. Kako me je lakomo slušala, oslanjajući lice na obe ruke a prsa na sto! Ja zaustih da razgovaram o jučerašnjem čitanju; ona pocrvene, upita me jesam li pre odlaska dao zimovki semena od konoplje, zapeva glasno nekakvu pesmicu i naglo zaćuta. Šumica se s jedne strane završavala prilično visokom i strmom padinom: dole je tekla krivudava rečica, a iza nje su se u

nedogled pružale beskrajne livade, čas uzdižući se kao talasi, čas prostrte kao široka platna, mestimice ispresecana dubodolinama. Ja i Liza stigli smo prvi na kraj šumarka; Bizmjonkov sa staricom beše zastao. Stigli smo, zastali i oboje nagonski zažmirili očima: upravo pred nama, usred usijane izmaglice, zalazilo je purpurno, ogromno sunce. Pola neba plamtelo je u rumenilu; crveni zraci šibali su koso preko livada, bacajući purpurni odblesak čak i na osojne strane dubodolina, padali su kao zažareno olovo na reku, gde god ona nije bila sakrivena ispod strehe od džbunja, i udarali pravo u prsa padini i šumarku. Mi smo stojali, obliveni vrelim sjajem. Nisam u stanju da opišem svu strasnu svečanost te slike. Kažu da je nekakav slepac crvenu boju zamišljao kao zvuk trube; ne znam u koliko je tačno to poređenje, ali se stvarno osećao kao neki zov taj večernji vazduh pun zlaćanog bleska, taj purpurni sjaj neba i zemlje. Kliknuo sam u zanosu i smesta sam se okrenuo prema Lizi. Ona je gleddla pravo u sunce. Sećam se, rasplamteli zapad bacao je male plamene odbleske na ljene oči. Ona je bila zgranuta, duboko potresena. Nije ništa odgovorila na moj usklik, dugo se nije micala, oborila je glavu... Ja sam pružio ruku prema njoj; ona se okrenula u stranu i odjednom briznula u plač. Posmatrao sam je sa tajnom, skoro radosnom nedoumicom... Dva koraka od nas začuo se Bizmjonkovljev glas. Liza je hitro obrisala suze i sa neodlučnim osmehom pogledala na mene. Starica je izašla iz šumarka, oslanjajući se na ruku svoga plavokosog pratioca; i njih dvoje su se divili prizoru. Starica je nešto upitala Lizu i, sećam se, ja sam se nagonski stresao kad joj je kćerka odgovorila razbijenim glasom, koji je zvonio kao napuklo staklo. Utoliko je sunce zašlo i zapad je počeo da tamni. Mi smo pošli natrag. Nanovo sam uzeo Lizu pod ruku. U šumici je bilo još svetlo i mogao sam jasno da razgledam njene crte. Bila je zbunjena i nije dizala pogleda. Rumenilo, koje se beše razlilo po čitavome njenom licu, nije se gubilo: kao da je još uvek sva stojala u zracima sunca na zalazu... Ruka joj je ovlaš dodirivala moju.

Dugo nisam mogao da progovorim: toliko mi je srce snažno udaralo. Između drveća u daljini pojaviše se kočije; kočijaš je lagano terao drumom po drobnome pesku u susret nama.

— Lizaveta Kirilovna, — progovorio sam najzad, — zašto ste plakali?

— Ne znam, — odvratila je ona posle kratkog ćutanja, pogledala me svojim krotkim očima, koje su bilo još vlažne od suza — njihov pogled mi se učinio drukčiji — i nanovo zaćutala.

— Ja vidim, vi volite prirodu... — nastavio sam ja. Nisam imao nameru da to kažem, ali je moj jezik i tu poslednju frazu jedva do kraja promucao. Ona klimnu glavom. Ja nisam mogao više ni reči da progovorim... nešto sam očekivao... ne izjavu — koješta! očekivao sam pogled pun poverenja, neko pitanje... Ali, Liza je gledala u zemlju i ćutala. Ja sam još jednom ponovio poluglasno: „zašto?” i nisam dobio odgovora. Video sam da je počela da oseća nelagodnost, čak stid.

Četvrt sata kasnije mi smo već sedeli u kočijama i primicali se varoši. Konji su skladno kasali; mi smo brzo odmicali kroz vlažan vazduh, koji je bivao sve tamniji. Ja sam se upustio u razgovor, obraćajući se čas Bizmjonkovu, čas gospođi Ožoginoj, nisam gledao na Lizu, ali sam mogao zapaziti da se njen pogled iz ugla kočija više puta zaustavljao na meni. Kod kuće ona se pribrala, ali ipak nije htela sa mnom da čita i uskoro je otišla da spava. U njoj se odigrao prelom, onaj prelom o kome sam već govorio. Ona nije više bila devojčica, ona je takođe počela da iščekuje... nešto... kao ja. Ona nije dugo čekala.

Ali, ja sam se te večeri vratio u svoj stan potpuno očaran. Onaj neodređeni osećaj, sličan pomalo na predosećanje, pomalo na sumnju, koji se beše u meni pojavio — nestao je: iznenadnu sapetost Lizinog ophođenja sa mnom ja sam pripisivao devojačkoj stidljivosti i bojažljivosti... Zar nisam hiljadu puta čitao u mnogim knjigama, da prva pojava ljubavi izaziva kod devojaka uvek nemir i strah? Osećao sam se veoma srećan i već sam gradio u pameti raznovrsne planove...

Da mi je kogod onda šapnuo na uho: „varaš se, dragi moj! tebe, bato, očekuju sasvim druge stvari: tebi je suđeno da umreš usamljen, u bednom kućerku, uz nesnosno gunđanje jedne matore babe, koja jedva čeka da umreš, kako bi budzašta prodala tvoje stare čizme”...

Da, hteo ne hteo, moram se složiti sa jednim starim ruskim filozofom: „kako da znaš ono što ne znaš?” — Do sutra.

25. marta. Beo zimski dan.

Pročitao sam ono što sam juče napisao i umalo nisam pocepao čitavu svesku. Čini mi se, ja suviše opširno i suviše sladunjavo pričam. Uostalom, zašto da se malko ne pomazim, pošto moje ostale uspomene iz onih vremena ne pretstavljaju ništa veselo, manj ako ne računam ono naročito veselje na koje je mislio Ljermontov kad je rekao da je veselo i bolno dražiti stare rane? Ali, ako je i za vajdu, dosta je. Zato nastavljam bez ikakve sladunjavosti.

Čitave nedelje posle šetnje u okolini, moj položaj nije se u stvari nimalo poboljšao, ma da se kod Lize iz dana u dan zapažala sve veća promena. Kako sam već rekao, ja sam tu promenu tumačio najpovoljnije po sebe... Nesreća ljudi usamljenih i bojažljivih — bojažljivih usled samoljublja — sastoji se baš u tome što oni, iako imaju oči, iako ih čak i širom izbeče, ipak ništa ne vide, ili vide sve u lažnoj svetlosti, kao kroz neke obojene naočare. Njima na svakom koraku smetaju njihove sopstvene misli i njihova sopstvena zapažanja. U početku našeg poznanstva Liza se ophodila sa mnom sa puno poverenja i slobodno, kao dete; moguće je, čak, da je u njenoj naklonosti prema meni bilo i nešto više nego obična, detinjska simpatija,... Ali kada se u njoj odigrao onaj čudnovati, skoro naprasni prelom, ona se, posle izvesne nedouipce, počela u mome prisustvu osećati kao sputana, nagonski se od mene okretala u stranu i u isto vreme bila je setna i zamišljena... Ona je čekala... šta? to nije ni sama znala... a ja... ja, kako sam već rekao, ja sam se radovao toj promeni... Bogamn, ja sam se, što se kaže, gušio od ushićenja. Uostalom, moram priznati da bi se na mom mestu i drugn kogod mogao prevariti... Ima li čoveka bez samoljublja? Suvišno je i da napominjem da sam sve to shvatio tek u toku vremena, kad su morala da klonu moja razbivena, i inače slabačka krila.

Nesporazum koji beše nastao između mene i Lize trajao je celu nedelju, — i u tome nema ništa čudnovato: ja sam već imao prilike da budem svedok nesporazuma koji su trajali godinama. A zatim — ko kaže da je samo istina stvarna? Laž je isto tako durašna kao i istina, ako ne još i više. Sećam se, istina, da se u meni u toku te nedelje dana katkada micao neki crv... ali, moram opet da kažem, usamljen čovek, kao što sam ja, isto je tako nesposoban da shvati što se događa u njemu kao i ono što se odigrava pred njegovim

očima. Sem toga, zar je ljubav — prirodan osećaj? Zar spada u čovekovu narav da voli? ljubav je — bolest; a za bolesti nema zakona. Istina, srce mi se po koji put neprijatno stezalo; uostalom, u meni je sve bilo okrenuto tumbe. Kako onda, molim vas, da se razaberem šta je tu u redu a šta nije, i šta znači svaki pojedini osećaj?

Ali, bilo kako mu drago, svi ti nesporazumi, predosećanja i nade bili su ovako rešeni.

Jednoga dana — ujutru, nešto pre podne — tek što sam ušao u pretsoblje g. Ožogina, iz dvorane se začu jedan nepoznat, zvonak glas, vrata se otvoriše i na pragu se ukaza, u pratnji domaćinovoj, jedan stasit, visok muškarac od svojih dvadeset pet godina, ogrnu vojničku kabanicu, koja je dotle ležala na klupi, ljubazno se oprosti sa Kirilom Matvejevićem, prolazeći pored mene dodirnu ovlaš svoju kapu i izađe, zveckajući mamuzama.

— Ko je ovo? — upitam Ožogina.

— Knez N., — odgovori mi on zabrinuto: — otkomandovan je iz Petrograda, da primi regrute. Gde su samo ti ljudi? — nastavi on ljutito. — Niko mu nije priskočio da mu pomogne obući kabanicu.

Ušli smo u dvoranu.

— Je li odavno stigao? — upitam ja.

— Sinoć, kažu. Ponudio sam mu jednu sobu u svojoj kući, ali on ss zahvalio. Uostalom, on je, izgleda, veoma krasan mladić.

— Je li dugo sedeo kod vas?

— Jedan sat, otprilike. Molio me da ga pretstavim Olimpijadi Iikitičnoj.

— I vi ste ga pretstavili?

— Razume se.

— A da li se i sa Lizavetom Kirilovnom...

— Upoznao se i s njome — naravno.

Ja sam poćutao.

— Znate li, da li je na duže vreme došao ovamo?

— Da, ja mislim da će morati ostati ovde preko dve nedelje.

Kirilo Matvejić otrči da se preobuče.

Ja sam prošetao nekoliko puta tamo amo po dvorani. U koliko se sećam, dolazak kneza N. nije onda ostavio na mene nikakva osobita utiska, sem onog neprijatnog osećanja koji nas obično spopada kad

se pojavi kakvo novo lice u našem domaćem krugu. Moguće je da se uz taj osećaj nadovezala neka vrsta zavisti bojažljivoga i priprostoga Moskovljanina prema sjajnome oficiru iz Petrograda. „Knez je — razmišljao sam — prestonička zverka: on će da nas posmatra sa visine...” Naše viđenje je trajalo najviše jedan minut, ali sam stigao da zapazim da je on lep, spretan i da ima slobodno ponašanje. Pošto sam tako šetao neko vreme po dvorani, ja sam, najzad, zastao ispred ogledala, izvadio sam češalj iz džepa, dao svojoj kosi izgled slikovitog nemira i, kao što katkada biva, odjednom sam se zadubio u posmatranje svoga sopstvenog lica. Sećam se da mi je pažnja bila strogo usredsređena na mom nosu; njegove mekušne i neodređene konture nisu me osobito zadovoljavale — kad najedared videh, u tamnoj dubini naklonjenog ogledala, kako se otvoriše vrata i u njima se pojavi stasita Lizina prilika. Ne znam zašto, ali se nisam makao i zadržao sam isti izraz lica. Liza je istegla vrat, pažljivo me pogledala, uzdigla obrve, ugrizla se za usnu i, suzdržavajući dah, kao neko ko je zadovoljan što je ostao neopažen, oprezno ustuknula natrag i lagano povukla za sobom vrata. Vrata su slabo škrinula, Liza se stresla i zamrla na mestu... Ja se nisam nikako micao... Ona je nanovo povukla za kvaku i izgubila se. Nije bilo moguće više dvoumiti: izraz Lizinoga lica kad me je spazila, taj izraz u kome se nije ogledalo ništa sam želje da se srećno izmakne natrag, da se izbegne neprijatan susret, brz otsev zadovoljstva koji sam stigao da uhvatim u njenim očima u času kad joj se učinilo da joj je zbilja uspelo da umakne nezapažena, — sve to i suviše jasno govori: ta devojka me ne voli. Ja dugo, dugo nisam mogao da odvojim pogled od nepomičnih, nemih vrata, koja su se nanovo kao bela pega pojavila u dubini ogledala; htedoh čak i da se nasmešim svojoj sopstvenoj izduženoj prilici — ali sam oborio glavu, vratio se kući i bacio se na divan. Bilo mi je neobično teško, da nisam mogao plakati... na i zbog čega da plačem?... „Zar je moguće? — ponavljao sam neprestano, ležeći kao ubijen, nauznak, skrštenih ruku na prsima — zar je moguće?...“ Kako vam se sviđa ovo „zar je moguće”?

26 marta. — Jugovina.

Kada sam sutradan, posle dugog kolebanja i unutrašnjeg zamiranja, ušao u poznatu gostinsku sobu kod Ožoginih, ja više nisam bio onaj isti čovek, kakvog su me oni poznavali u toku tri nedelje. Sve moje pređašnje navike, od kojih sam se bio počeo odvikavati pod uticajem meni novih osećaja, odjedared su se nanovo pojavile i zagospodarile mnome, kao domaćini koji su se vratili u svoju kuću. Ljudi moje vrste rukovode se uopšte više svojim ličnim utiscima nego li stvarnim činjenicama: ja, koji sam još juče sanjario o „zanosima uzajamne ljubavi”, danas nisam više nimalo sumnjao u svoju „nesreću” i potpuno sam očajavao, ma da ni sam nisam bio u stanju da pronađem iole pametan razlog svome očajanju. Nisam tek mogao biti ljubomoran na kneza N., i ma kakve bile njegove odlike, to ipak nije moglo biti dovoljno da se on samo pojavi pa da smesta iskoreni onu naklonost koju je Liza prema meni... U ostalom, šta ja govorim, ko zna da li je ta naklonost i postojala? Prisećao sam se svega što je bilo. „A ona šetnja u šumi?” pitao sam samog sebe. „A izraz njenoga lica u ogledalu?” — „No — šetnja u šumi — nastavljao sam — čini mi se... Eh, Bože moj! ala sam ja bedno stvorenje!” viknuo sam najzad glasno. Eto kakve nedorečene, nedomišljene misli su se kao jednoliki vihor kovitlale u mojoj glavi i po hiljadu puta se nanovo vraćale. Ponavljam, ja sam se vratio k Ožoginima isto onakav kakav sam bio još od detinjstva: pun sumnja, podozrenja, zategnut i ukočen...

Zastao sam čitavu porodicu u gostinskoj sobi; Bizmjonkov je takođe sedeo tu, u jednom uglu. Svi su izgledali raspoloženi, osobito Ožogin, koji je prosto sijao i smesta mi saopštio, kako je kiez N. proveo sinoć čitavo veče kod njih. Liza se mirno sa mnom pozdravila. „A, — rekoh ja u sebi, — sad razumem zašto ste svi raspoloženi”. Moram priznati da me ponovna kneževa poseta ošamutila. To nisam očekivao. Uopšte ljudi moga kova očekuju sve na svetu sem onoga što se mora dogoditi po prirodnom poretku stvari. Ja sam se nadurio i zauzeo stav uvređena, ali velikodušna čoveka; hteo sam da kaznim Lizu svojim neraspoloženjem, iz čega se, između ostaloga, mora izvesti zaključak da ja ipak još nisam bio izgubio svaku nadu. Kažu da je u izvesnim slučajevima, kad vas zaista neko voli, čak korisno malko pomučiti voljeno biće; ali u mom položaju to je bilo neizrecivo glupo: Liza me najdobronamernije nije

zapažala. Jedino starica Ožognna obratila je pažnju na moje svečano ćutanje i svojski me upitala kako sam sa zdravljem. Ja sam joj, razume se sa gorkim osmehom, odgovorio da sam, hvala Bogu, potpuno zdrav. Ožogin je nastavio da priča o svome gostu; ali, pošto je primetio da mu ja nerado odgovaram — on se obraćao više Bizmjonkovu, koji ga je veoma pažljivo slušao, dok odjednom nije ušao sluga i prijavio kneza N. Domaćin je skočio i potrčao mu u susret; Liza, na koju sam ja smesta bacio orlovski pogled, pocrvenela je od zadovoljstva i stala se nemirno micati na stolici. Ušao je knez, namirisan, veseo, ljubazan...

Kako ja ne pišem pripovetke za blagonaklone čitaoce, već prosto pišem radi ličnog zadovoljstva, to nemam, dakle, nikakvog razloga da se služim uobičajenim trikovima gospode literata. Reći ću odmah, bez daljeg odlaganja, da se Liza od prvoga dana strasno zaljubila u kneza, a i knez je nju zavoleo — nešto od duga vremena, nešto usled svoje navike da zavrće pamet ženama, ali i zato što je Liza stvarno bila veoma dražesno stvorenje. Nije bilo nimalo čudnovato što su se njih dvoje zavoleli. On, verovatno, nije nikako očekivao da će naći takav biser u ovako gadnoj školjci (ja mislim na bogomrski grad O…) a ona nikada ranije nije ni u snu videla ništa što bi ma i izdaleka bilo slično ovome sjajnome, pametnome, zanosnome aristokratu.

Posle prvih pozdrava, Ožogin me je pretstavio knezu, koji se prema meni poneo vrlo učtivo. On je uopšte bio veoma učtiv prema svima, i pored nesrazmernog razmaka koji ga je delio od našega neprosvećenoga sreskoga društva, vešto je uspevao da ne samo nikome ne bude nezgodan, već da izgleda kao da je ravan nama, a tek samo pukim slučajem stanuje u Petrogradu.

To prvo veče... O, to prvo veče! U srećnim danima našega detinjstva učitelji su nam pripovedali i stavljali nam za uzor onoga mladoga Špartanca koji beše ukrao lisicu i sakrio je pod svoju hlamidu, pa je bez jednog jedinog jauka pustio da mu lisica pojede čitavu utrobu, i tako primio radije čak i samu smrt nego sramotu... Ja ne bih mogao naći boljeg poređenja da izrazim svoje neizdržljive patnje u toku te večeri, kada sam prvi put video kneza pored Lize. Moj neprestano nategnut osmeh, mučna zapažanja, moje glupo ćutanje, tužna i uzaludna želja da odem, sve je to bilo, verovatno,

veoma zanimljivo na svoj način. Moju utrobu nije kidala samo kakva lisica: ljubomora, zavist, osećaj svoga ništavila, nemoćna srdžba — sve me je to kinjilo. Nisam mogao da ne priznam da je knez zaista veoma ljubazan mladić... Ja sam ga gutao očima; čini mi se da sam, gledajući na njega, zaboravljao čak i da trepćem očima. On nije razgovarao samo sa Lizom, ali je, naravno, govorio samo za nju. Ja sam mu, mora biti, bio silno dosadan... On se, verovatno, skoro dosetio da sam ja uklonjeni ljubavnik, ali iz sažaljenja prema meni, a tako i iz dubokog uverenja o mojoj potpunoj bezopasnosti, ponašao se prema meni neobično nežno. Možete zamisliti koliko me je to vređalo! U toku večeri ja sam, ukoliko se sećam, pokušao da zagladim svoju krivicu; ja sam u svojim raznovrsnim patnjama najedared zbilja uobrazio (ne rugajte mi se, vi koji ste naišli na ove retke, pa ma ko da ste, tim pre što je to bio moj poslednji san)... da Liza želi da me kazni radi hladne oholosti koju sam pokazao početkom moje posete, da se ljuti na mene i samo od ljutine koketuje s knezom. Ugrabio sam podesan trenutak, prišao sam joj sa skrušenim ali nežnim osmehom i promucao: „dosta je, oprostite mi... uostalom, nije to što se ja bojim”, — na sam odjednom, ne sačekavši njen odgovor, napravio neobično živahno i veselo lice, nervozno sam se nasmejao, digao ruku nad glavom, prema tavanici (sećam se, hteo sam da popravim maramu oko vrata) i čak sam se spremao da se okrenem na jednoj nozi, kao da sam hteo da kažem: „sve je svršeno, ja sam dobro raspoložen, budimo svi veseli”, ali se ipak nisam okrenuo, bojeći se da ne padnem, pošto sam osećao neku neprirodnu ukočenost u kolenima... Liza me apsolutno nije razumela, začuđeno mi je pogledala u lice, žurno se osmehnula, kao da je želela da me se što pre otrese, pa je ponovo prišla knezu. Ma kako da sam bio slep i gluh, ipak sam morao u sebi priznati da se ona u tom času na mene nimalo nije srdila niti ljutila: ona prosto nije o meni ni mislila. Udar je bio odlučan: moje poslednje nade srušile su se sa treskom, kao što se ledena santa odjednom raspada na sitne komade kad je razmekša prolećno sunce. Ja sam bio do nogu potučen odmah kod prvoga juriša i izgubio sam sve odjednom, jednoga dana, kao Prusi pod Jenom. Ne, ona se na mene nije ljutila!...

Avaj, naprotiv! I nju samu — video sam — kao da je podlakala voda. Kao mlado drvce već napola odvaljeno od obale, ona se žudno nagnula nad potokom, spremna da mu zanavek dade i prvi rascvat svora proleća i čitav svoj život. Ko je imao prilike da bude svedok takvog jednog zanosa, taj je preživljavao gorke časove, ako je pri tom sam voleo a nije bio voljen. Nikada neću zaboraviti onu halapljivu pažnju, onu nežnu veselost, ono nevino zaboravljanje same sebe, onaj pogled, još detinjski pa ipak već ženski, onaj srećni osmeh, koji kao da cveta i stalno igra na poluotvorenim usnama i porumenelim obrazima... Sve ono što je Liza nejasno predosećala za vreme naše šetnje u šumici, sve se sada ostvarilo, — i ona je, predajući se sva svojoj ljubavi, postajala sve tiša i sve svetlija, kao mlado vino koje prestaje da previre, pošto je već nastupilo njegovo vreme...

Ja sam imao strpljenja da prosedim to veče i sve večeri posle toga... sve do kraja! Ja se nisam ničemu više mogao nadati. Liza i knez postajali su jedno drugome iz dana u dan sve bliži... Ali, ja bejah potpuno izgubio osećaj svoga ličnog dostojanstva i nisam mogao da se odvojim od prizora svoje sopstvene nesreće. Sećam se, jednom sam pokušao da ne odem tamo, još ujutro dao sam sebi časnu reč da ću ostati kod kuće — a u osam sati uveče (obično sam izlazio u sedam), skočio sam kao lud, natunao kapu na glavu i sav zaduvan dotrčao u salon Kirila Matvejića. Moj položaj bio je neobično apsurdan: ja sam uporno ćutao, katkada po čitave dane nisam govorio ni reči. Kako sam već naglasio, nisam se nikada odlikovao rečitošću; ali sada, u kneževom prisustvu, gubio bih i poslednju trunku pameti i ostajao smešan i osamljen. Međutnm, dok sam bio sam, ja sam toliko terao svoj jadni mozak da radi, lagano premišljajući o svemu što sam video i zapazio u toku jučerašnjega dana, da kad bih nanovo došao k Ožoginima, nisam skoro imao više snage da opet zapažam. Štedeli su me, kao bolesnika; to sam video. Svakoga jutra ja sam donosio kakvu novu, konačnu, odluku, koju sam obično patnički stvarao u toku besane noći: ili sam se spremao da se objasnim sa Lizom, da joj dam prijateljski savet... pa kad bih ostao s njom nasamo, jezik bi mi odjednom prestajao da radi, kao da se smrzao, i mi smo onda oboje setno priželjkivali da se pojavi kakvo treće lice; ili sam se rešavao da bežim, razume se zanavek, ostavivši

svojoj obožavanoj pismo puno prekora, na sam jednom čak i započeo jedno takvo pismo, ali me osećaj pravičnosti ipak još ne beše potpuno napustio: shvatio sam da nemam prava da nikome ništa prebacujem i bacio sam svoju cedulju u vatru; koji put bih najedared velikodušno žrtvovao samoga sebe, blagosiljao Lizu da bude srećna u ljubavi, i iz ugla se smerno i prijateljski smešio knezu — ali svirepi ljubavnici ne samo što mi nisu zahvaljivali na mojoj žrtvi, već je nisu čak ni opažali i, kako je izgledalo, nije im bilo ni do mojih blagoslova i lepih želja, ni do mojih osmeha... Onda bih u ljutini prelazio u potpuno protivupoložno duševno rastrojenje. Davao sam sebi reč da ću, umotan u plašt, kao kakav Španjolac, iza ugla zaklati srećnog suparnika, i sa zverskim uživanjem sam sebi pretstavljao Lizin očaj... Ali, pre svega, u varoši O... bilo je vrlo malo takvih uglova, a onda — daščana taraba, fenjer, malo dalje noćni stražar... ne! na takvom uglu nekako više priliči da se prodaju đevreci nego li da se lije ljudska krv. Moram priznati da sam pored drugih načina za svoje spasenje, kako sam se ja vrlo neodređeno izražavao u razgovorima sa samim sobom, pomišljao i na to da se obratim lično Ožoginu... da tom plemiću skrenem pažnju na opasan položaj njegove kćerke, na žalosne posledice njene lakomislenosti... Ja sam čak jednom zapodeo s njime razgovor na jednu golicavu temu, ali sam taj razgovor vodio tako zapleteno i maglovito, da me je on slušao, slušao — pa je odjednom, kao da se prenuo iz sna, snažno i brzo stao da trlja dlanom lice, ne obzirući se nimalo na nos, frknuo i otišao od mene. Suvišno je i da napominjem da sam, donoseći tu odluku, uveravao sam sebe da postupam najdobronamernije, najnesebičnije, jer želim svima dobro i vršim svoju dužnost kao prijatelj porodice... Ali ipak mislim da ne bih imao dovoljno hrabrosti da završim svoj monolog, pa sve i da nije Kirilo Matvejević prekinuo moja izlaganja. Katkada bih se, važno, kao kakav drevni mudrac, laćao da ocenim kneževe osobine; katkada sam se tešio nadom da je sve to samo tek onako, da će se Liza osvestiti, da njena ljubav — nije prava ljubav... o ne! Jednom rečju, ne znam ima li još kakve misli kojom se u ono vreme nisam bavio. Jedino jedno sretstvo, da otvoreno priznam, nije mi nikada padalo na pamet: nikada nisam pomislio da oduzmem sebi život. Kako da mi to nije došlo u glavu, ne

znam... Možda sam još onda predosećao da i onako neću dugo živeti.

Razumljivo je da se pod tako nepovoljnim okolnostima moje ponašanje i opštenje s ljudima jače nego ikada pre odlikovalo neprirodnošću i nategnutošću. Čak i starica Ožogina — koja je došla na svet pitoma i glupa — počela je da me se kloni i često nije znala kako da mi podiđe. Izbegavao me i Bizmjonkov, inače uvek učtiv i spreman na svaku uslugu. Meni se već onda činilo da imam u njemu sapatnika, da i on voli Lizu. Ali on nije nikada odgovarao na moje aluzije i uopšte nije rado sa mnom razgovarao. Knez se prema njemu ponašao veoma ljubazno; knez ga je, možemo reći, poštovao. Ni ja ni Bizmjonkov — nismo smetali knezu i Lizi; samo što ih se Bizmjonkov nije tako klonio kao ja, nije izgledao ni kao kurjak ni kao kakva žrtva — već bi im se rado uvek pridružio kad god bi oni to želeli. Istina, u takvim slučajevima se nije odlikovao naročito šaljivim raspoloženjem; ali, njegova veselost je i ranije imala u sebi nešto mirno.

Tako je prošlo oko dve nedelje dana. Knez nije bio samo lep i pametan: on je, sem toga, svirao na klaviru, pevao, dosta lepo crtao i umeo zanimljivo da pripoveda. Njegove anegdote, koje je on pokupio po višim prestoničkim krugovima, imale su uvek velik uspeh kod slušača, i još tim veći što im on, na izgled, nije pripisivao naročite vrednosti...

Pomoću toga, može se reći, prostoga trika, knez beše za kratko vreme svoga boravka u O... upravo očarao sve tamošnje društvo. Čovek iz višega kruga može uvek veoma lako da očara koga god hoće od nas prostih ljudi iz stepe. Česte kneževe posete kod Ožoginih (on je kod njih provodio svoje večeri) behu, naravno, pobudile zavist ostale gospode plemića i činovnika; ali knez, kao pametan i svetski vaspitan čovek, nije mimoišao ni jednoga od njih, napravio je svima posetu, svima gospođama i gospođicama je rekao bar po neku ljubaznu reč, puštao se da ga kljukaju nastrano-teškim jelima i da ga poje lošim vinima sa sjajnim imenima, jednom rečju, ponašao se odlično, oprezno i vešto. Knez N. bio je uopšte čovek vesede ćudi, voleo je društvo, bio je ljubazan već i od prirode, a u ovom slučaju uz to još i iz računa: pa kako da ne uspe potpuno i u svemu?

Otkada je on stigao, svi ukućani su nalazili da vreme neobično brzo leti; sve je išlo da ne može lepše; stari Ožogin, mada se pravio kao da ništa ne opaža, sigurno je potajno trljao ruke pomišljajući na mogućnost da dobije takvoga zeta; sam knez vodio je čitavu stvar veoma tiho i pristojno, dok odjednom jedan potpuno neočekivan događaj...

Do sutra. Danas sam već umoran. Te uspomene me razdražuju čak i na rubu groba. Terentjeva je danas rekla da joj se čini da mi se nosić već ušiljio; a to je, kažu, rđav znak.

27. marta. — Još uvek je jugovina.

Stvari su se nalazile u gore opisanom stanju, knez i Liza voleli su se, stari Ožogini očekivali su šta će od svega toga da bude; Bizmjonkov je takođe tu prisustvovao — o njemu se nije ništa više moglo reći; ja sam se mučio i izvijao kao crv i posmatrao do iznemoglosti — sećam se, u ono vreme postavio sam sebi zadatak da ne dopustim bar da Liza propadne u mrežama zavodnika, pa sam stoga naročito pazio na sobarice i na kobna „vrata od avlije” — ma da sam ipak katkada po čitave noći sanjario o tome sa kakvom ću dirljivom velikodušnošću jednoga dana pružiti ruku prevarenoj žrtvi A reći joj: „nevernik te je prevario; ali ja sam tvoj veran prijatelj... zaboravimo prošlost i budimo srećni!” — dok se odjednom po čitavom gradu ne pronese radosna vest: sreski starešina plemstva namerava da priredi svečan bal u čast uvaženog gosta, i to na svome omiljenom imanju Gornostajevki, koje se drukše zvalo još i Gubnjakovo. Svi dostojanstvenici i pretstavnici vlasti u varoši O... primili su pozive, počev od gradonačelnika pa sve do apotekara, jednoga neobično bubuljičavog Nemca sa svirepim pretenzijama da ume da govori čisto ruski, usled čega je neprestance i uvek pogrešno upotrebljavao jače izraze, kao naprimer: „danas sam, pestraga mi klava, paš zasvim laf”... Kako je već običaj, svi udariše u strašne pripreme. Jedan trgovac kozmetičkih artikala prodao je šesnaest tamno-modrih teglica pomade sa natpisom: „a la jesmint.”, sa debelim jer na kraju. Gospođice su pravile za sebe utegnute haljine sa mučiteljski uzanim strukom i sa klinom na trbuhu; mamice su na svojim glavama podizale nekakve stravične ukrase, koji su trebali da pretstavljaju lake kućne šeširiće; tatice, izmoreni od

trčkaranja, ležali su tako reći oduzetih zadnjih nogu... Najzad je nastao priželjkivani dan. I ja sam bio pozvan. Od varoši do Gornostajevke bilo je, kako su računali, oko devet kilometara. Kirilo Matvejević ponudio mi je jedno mesto u svojim kočijama, ali ja sam odbio... Tako se kažnjena deca, hoteći da se pošteno osvete roditeljima, odriču za ručkom od svojih najmilijih jela. Sem toga, ja sam osećao da bi moje prisustvo smetalo Lizi. Zamenio me je Bizmjonkov. Knez se odvezao svojim kočijama, a ja na nekoj olupini od kola, koja sam za skupe pare najmio za taj svečani slučaj. Neću da opisujem taj bal. Na njemu je sve bilo kako treba, po utvrđenom običaju: na galeriji muzikanti sa neobično raštimovanim trubama, ošamućeni spahije sa svojim staromodnim porodicama, ljubičasti sladoled, pihtije od narandže, ljudi u izgaženim čizmama i pletenim pamučnim rukavicama, palanački lavovi, sa grčevito iskrivljenim licima, itd., itd. I sav taj mali svet okretao se oko svoga sunca — oko kneza. Izgubljen u gomili, nezapažan čak ni od četrdesetosmogodišnjih devojaka sa crvenim bubulicama na čelu i plavim cvećem na temenu, ja sam neprestance posmatrao čas kneza, čas Lizu. Ona je bila te večeri veoma ljupko obučena i veoma lepa. Njih dvoje su igrali samo dva puta jedno s drugim (istina, on je s njome igrao mazurku!), ali, kako se bar meni činilo, postojala je ipak među njima neka potajna, neprekidna veza. I ne gledajući je i ne razgovarajući s njome, on ipak kao da je govorio s njome i samo s njome; bio je lep i sjajan i ljubazan prema svakome — ali samo i jedino za nju. Bilo je očigledno da se ona smatrala za caricu bala — i da je bila svesna koliko je voljena: njeno lice je u isto vrema sijalo detinjskom radošću, nevinom gordošću i iznenada usplamtelo nekim drugim, dubljim osećajem. Sva se zračila od sreće. Ja sam sve to zapažao... Nije mi bilo prvi put da ih posmatram... Spočetka me to silno žalostilo, zatim me kao dirnulo, a najzad me dovodilo do besnila. Neočekivano sam osetio da sam neobično ljut i, sećam se, radovao sam se tome novome osećaju, pa se u meni čak pojavilo i neko poštovanje svoje sopstvene ličnosti. „Mi ćemo im već pokazati da još nismo propali”, rekao sam sam u sebi.. Kad su zatreštali prvi primamljivi zvuci mazurke, ja sam se mirno osvrnuo, prišao sam hladno i slobodno jednoj gospođici duga lica, koja je imala crven i sjajan nos, nekako nespretno otvorena, kao razdrljena usta i žilav

vrat, koji je ličio na vrat od kontrabasa, — prišao sam joj, lupnuo sam suho potpeticama i zamolio je za igru. Imala je na sebi ružičastu haljinu, koja kao da je tu skoro izbledela i to još ne sasvim; nad glavom joj se njihala nekakva olinjala i žalosna muha na debelom bakarnom federu, i uopšte ta devojka je bila, ako se može tako reći, sva skroz natopljena nekom kiselom dosadom i zastarelim baksuzlukom. Od samog početka večeri ona se nije ni makla s mesta: nikome nije palo na pamet da je angažuje. Jedan šesnaestogodišnji plavi deran beše već jednom kročio prema njoj, da je pozove da igra, pošto nije imao druge dame, ali onda pomisli malo, pogleda — pa se izgubi u gomili. Možete zamisliti sa koliko radosti i čuđenja je ona primila moj poziv!

Ja sam je svečano poveo preko čitave dvorane, našao sam dve stolice i seo sam s njome u krugu mazurke, među desetim parovima, skoro pravo preko puta od kneza, kome je, razume se, bilo ustupljeno prvo mesto. Knez, kako sam već rekao, igrao je sa Lizom. Niko nije uznemirivao pozivima ni mene ni moju damu; imali smo, dakle, dosta vremena da razgovaramo. Istina, moja dama nije se odlikovala sposobnošću da izgovara reči u vezanom poretku: ona je upotrebljavala svoja usta češće da njima izvodi nekakav čudan i meni dotle potpuno nepoznat osmeh prema dole; kod toga je oči podizala gore, kao da joj je neka nevidljiva sila istezala lice; ali meni nije ni trebala njena rečitost. Prava sreća što sam ljut, a moja dama mi nije ulivala nimalo bojažljivosti. Počeo sam da kritikujem sve i svakoga na svetu, napadajući naročito na prestoničke lavove i petrogradske fićfiriće, dok sam se najzad toliko zaneo da je moja dama prestala da se smeši i, umesto da diže oči uvis, počela je odjednom — verovatno od čuđenja — da čkilji i to tako čudnovato kao da je sada prvi put opazila da ima na licu nos; a moj sused, jedan od onih lavova o kojima sam gore pomenuo, pogledao me nekoliko puta i čak se okrenuo prema meni sa izrazom glumca koji se budi negde u nekom nepoznatom mestu, kao da je hteo da kaže: „šta, zar i ti isto tako?” Uostalom, cvrkućući, što se kaže, kao slavujče, ja sam ipak i dalje posmatrao kneza i Lizu. Njih su neprestano pozivali; ali ja sam manje patio kad bi oni oboje igrali; čak i kad bi sedeli jedan pored drugoga i razgovarali s onim tihim osmehom koji stalno lebdi na licima srećno zaljubljenih, čak ni onda

se nisam toliko mučio; ali, kad je Liza lepršala po dvorani sa kakvim gizdavim, naočitim momkom, a knez je zamišljeno pratio očima, držeći na krilu njen plavi šal od lake svile i kao uživajući u svojoj pobedi, — onda, o, onda sam trpeo neizdržljive muke i od ljutine sam bacao tako pakosne primedbe, da su se zenice moje dame sa obe strane zabadale pravo u njen nos! Utoliko se već približavao i kraj mazurke... Počeli su da izvode figuru koja se zove la confidente. U toj figuri dama sedne u sred kruga, izabere sebi između ostalih dama jednu poverenicu i došane joj na uho ime kavaljera s kojim želi da igra; njen kavaljer joj privodi igrače jsdnoga po jedioga, a poverenica ih odbija, dok najzad ne naiđe unapred određeni izbranik. Liza je sela u sred kruga i izabrala za poverenicu domaćinovu kćerku, jednu od onih devojaka o kojima se obično kaže: „daleko im lepa kuća”. Knez poče da traži izbranika. Pošto je uzaludno pretstavljao desetak mladića (domaćinova kćerka im je svima otkazala sa najljubaznijim osmehom), on se, najzad, obrati meni. Sa mnom se u taj trenutak dogodilo nešto neobično; kao da sam namignuo čitavim telom i već sam hteo da odbijem, ali sam ipak ustao i pošao. Knez me priveo Lizi... Ona me čak nije ni pogledala; domaćinova kćerka zavrti glavom u znak odricanja, knez se okrete prema meni i, verovatno, uzbuđen guščijim izrazom moga lica, duboko mi se pokloni. Taj podrugljivi poklon, taj otkaz, koji mi je saopštio likujući suparnik, njegov nehatni osmeh, Lizina ravnodušna nepažnja, — sve to me dovelo do eksplozije... Ja sam se poprimakao knezu i besno sam mu došanuo: „Vi mi se, izgleda, rugate?””

Knez me odmeri s prezrivim čuđenjem, uze me nanovo pod ruku i, praveći se kao da me prati natrag na moje mesto, odgovori mi hladno: „ja?”

— Jest, vi, vi! — nastavljao sam ja šapatom, dok sam se ipak pokoravao, to jest dok sam išao za njim prema svome mestu: — vi; ali ja nikako ne mogu dozvoliti makar kakvom šupljem petrogradskom skorojeviću...

Knez se mirno nasmešio, stegao mi skoro snishodljivo ruku i prošaputao: „Ja vas razumem; ali ovde nije mesto: mi ćemo se već razgovarati”, pa se okrenuo od mene, prišao Bizmjonkovu i poveo ga

Lizi. Bledunjavi činovničić bio je, kako se ispostavilo, izbranik. Liza je ustala i pošla mu u susret.

Sedajući pored svoje dame s tužnom muhom na glavi, ja sam se osećao skoro kao kakav junak. Srce mi je silno lupalo i grudi su mi se plemenito nadimale pod štirkanom košuljom, disao sam duboko i ubrzano — i odjednom sam tako divno odmerio jednoga lava, pored mene, da je ovaj nagonski poklecnuo nogom koja je bila meni okrenuta. Pošto sam tako likvidirao toga čoveka, prešao sam pogledom preko čitavog kruga igrača... Učinilo mi se da su dva tri gospodina gledala na mene s izvesnom nedoumicom; ali, uopšte, moj razgovor s knezom nije bio primećen... Moj suparnik sedeo je već na svojoj stolici, potpuno miran i sa pređašnjim osmehom na licu. Bizmjonkov je Lizu dopratio do njenog mesta. Ona mu se prijateljski pokloni i smesta se obrati knezu, kako se meni učinilo, sa nekim uzbuđenjem; ali on joj odvrati smehom, graciozno mahnu rukom i reče joj nešto, verovatno, vrlo prijatno, jer se ona jako zarumenela od zadovoljstva, oborila oči, a zatim ih s nežnim prekorom nanovo uperila na njega.

Junačko raspoloženje, koje se beše iznenadno u meni pojavilo, nije me napuštalo sve do kraja mazurke; ali, nisam više pravio šale niti „otrcavao”, već sam samo katkada mračno i strogo bacao pogled na svoju damu, koja me se očigledno već počela pobojavati, a već je potpuno mucala i neprekidno treptala očima kad sam je odveo u prirodnu tvrđavu kod njene majke, neke jako debele žene sa riđom tokom na glavi. Pošto sam predao zaplašenu devojku na nadležno mesto, otišao sam prozoru, prekrstio ruke i počeo da čekam šta će biti. Čekao sam dosta dugo. Knez je čitavo vreme bio opkoljen od domaćina, baš opkoljen, kao što je Engleska opkoljena morem, ne govoreći već o ostalim članovima porodice sreskoga starešine plemstva i o drugim gostima; zatim, on nije mogao ni prićk tako neznatnom čoveku kao što sam bio ja, ni zapččeti s njime razgovor a da ne izazove opšte čuđenje. Sećam se da me onda čak radovala ta moja neznatnost. „Nećeš izvrdati!” mislio sam ja, gledajući kako on pažljivo razgovara čas s jednim čas s drugim uglednim licem, koja su se otimala o čast da ih on, kako pesnici kažu, ma „za trenutak” primeti; „nećeš izvrdati, golubiću... prići ćeš ti već k meni — ta ja sam te uvredio“. Najzad, pošto se nekako spretno oslobodio gomile

obožavalaca. Knez prođe pored mene, pogleda — da li u prozor, da li u moju kosu, okrete se u stranu, ali odjednot zastade, kao da se nečega prisetio.

— Ah, jest! — reče on, obraćajući mi se s osmehom: — zbilja, imam s vama nešto malo posla.

Dva spahije, od onih najdosadnijih, koji su kneza uporno pratili, pomislili su, verovatno, da je to „nešto malo posla” zvanično, i sa puno poštovanja su otstupili natrag. Knez me uze pod ruku i odvede malko u stranu. Srce mi je lupalo u grudiml.

— Vi ste mi, čini mi se, — poče on, rastežući reč vi i gledajući mi u bradu sa prezrivim izrazom, koji je, čudnovata stvar, vanredno pristajao njegovome svežemu i lepom licu: — vi ste mi dobacili neke bezobrazne izraze.

— Ja sam vam rekao ono što sam mislio, — odvratio sam mu povišenim tonom.

— Tss... lakše, — primeti on: — pristojni ljudi ne viču. Vi, možda, izvolite da se sa mnom bijete na dvoboju?

— To je vaša stvar, — odgovorno sam, isprsivši se.

— Ja ću biti prisiljen da vas izazovem na dvoboj, — poče on nemarno: — ako vi ne povučete vaše reči...

— Nemam namere ništa da povlačim, — odgovormm gordo.

— Zbilja? — primeti on uz dosta podrugljiv osmeh. — U tom slučaju, — nastavio je on posle kratkog ćutanja, — ja ću imati čast da vam sutra pošaljem svoga sekundanta.

— Vrlo dobro, — odgovorim ja glasom koliko sam mogao ravnodušnijim.

Knez se lako pokloni.

— Ne mogu vam zabraniti da me smatrate šupljim čovekom, — dodade on, oholo zažmirivši očima: — ali kneževi N. ne mogu biti nikako skorojevići. Do viđenja, gospodine... gospodine Štukaturine.

On mi je brzo okrenuo leđa i nanovo prišao domaćinu, koji već beše počeo da se uznemirava.

Gospodine Štukaturine!... Moje prezime je Čulkaturin... Nisam mogao ništa da smislim u odgovor na ovu njegovu poslednju uvredu i samo sam besno pogledao za njim. — „Do sutra”, prošaptao sam stegnuvši zube i odmah sam našao jednoga poznatoga oficira, nekog rotmistera Koloberđajeva, očajnog bekriju i dobričinu, izložio

mu ukratko moju svađu s knezom i zamolio ga da bude moj sekundant. On je, razume se, smesta pristao i ja sam onda otišao kući.

Čitave noći nisam mogao da zaspim — od uzbuđenosti, ne od kukavičluka. Ja nisam kukavica. ja sam čak veoma malo mislio na blisku mogućnost gubitka života, toga, kako Nemci tvrde, najvećega blaga na zemlji. Mislio sam jedino na Lizu, na moje propale nade i na ono što sam trebao da uradim. „Treba li da se potrudim da ubijem kneza?” pitao sam samoga sebe i, razume se, hteo sam da ga ubijem, — ali ne iz osvete, već zato što sam želeo dobra Lizi. „Ali ona neće moći da preživi takav udarac”, nastavljao sam ja. „Ne, onda će bolje biti da on mene ubije!” Moram da priznam da mi je bilo prijatno misliti kako sam ja, prost palančanin, primorao tako važnu ličnost da se sa mnom bije na dvoboju.

Jutro me zateklo kod, takvih razmišljanja; a odmah čim je svanulo pojavio se Koloberđajev.

— Dakle, — upitao me on, ulazeći bučno u moju spavaću sobu, — gde je knežev sekundant?

— Ali, molim vas, — odgovorio sam mu ljutito: — sada je tek sedam sati; knez sigurno još spava.

— U takvom slučaju, — odvrati večno nemirni rotmister: — naredite da mi se donese čaj. Još od juče me boli glava... Nisam se ni svlačio. Uostalom, — dodao je, zevajući: — ja se uopšte retko kada svlačim.

Doneli su mu čaj. Ispio je šest čaša sa rumom, ispušio četiri lule, ispričao mi kako je juče budzašto kupio jednoga konja od koga su kočijaši bili digli ruke, pa hoće sada da ga dotera, da mu podveže prednju nogu, — i zaspao onako obučen, na divanu, sa lulom u zubima. Ja sam ustao i sredio svoje hartije. Jedan Lizin poziv, jedinu ceduljicu koju sam bio dobio od nje, stavio sam u nedra, ali sam onda malko razmislio i bacio ga u fijoku. Koloberđajev je lagano hrkao, a glava mu beše skliznula sa kožnog jastučeta... Sećam se, dugo sam posmatrao njegovo razbarušeno, smelo, bezbrnžno i dobro lice. U deset sati moj momak mi je javio da je stigao Bizmjonkov. Knez beše njega izabrao za svoga sekundanta.

Nas dvojica razbudismo rotmistra, koji beše već tvrdo zaspao. On se poispravi, pogleda nas sanjivim očima i promuklim glasom zatraži

votke; zatim se pribrao, pozdravio se sa Bizmjonkovim i izišao s njime u drugu sobu da se dogovore. Dogovaranje gospode sekundanata nije dugo trajalo. Četvrt sata kasnije njih dvojica ušli su opet u moju spavaću sobu; Koloberđajev mi saopšti da ćemo „održati duel danas, u tri sata, pištoljima”. ja sam ćuteći klimnuo glavom u znak pristanka. Bizmjonkov se smesta oprostio od nas i odvezao se. Bio je nešto malo bled i unutrašnje uzbuđen, kao čovek koji nije navikao na slične poslove, ali inače veoma pažljiv i hladan. Ja sam se pred njim osećao malo nelagodno i nisam mogao da mu pogledam u oči. Koloberđajev je počeo nanovo da priča o svome konju. Taj razgovor mi je vrlo dobro došao. Bojao sam se da ne spomene Lizu. Ali moj dobri rotmister nije bio spletkar, a sem toga je prezirao sve žene, nazivajući ih, Bog zna zašto, salatom. Oko dva sata mi smo se malko prihvatili, a već u tri nalazili smo se na licu mesta — u onoj istoj brezovoj šumici po kojoj sam u svoje vreme šetao s Lizom, dva koraka od one padine.

Mi smo bili prvi. Ali knez i Bizmjonkov nisu nas pustili da ih dugo iščekujemo. Knez je bio, bez preuveličavanja, svež kao ruža: njegove graoraste oči posmatrale su vanredno ljubazno ispod štita njegove kape. Pušmo je cigaru sa slamčicom, a kad je ugledao Koloberđajeva, on mu je srdačno stegao ruku. Čak se i meni veoma ljupko poklonio. Ja sam, naprotiv, osećao da sam bled, ruke su mi, na moje najveće nezadovoljstvo, lagano podrhtavale... grlo se sušilo... Ja se nikada pre nisam tukao na dvoboju. „O, Bože!” mislio sam, „samo da ovaj podrugljivko ne shvati moje uzbuđenje kao strah!” Proklinjao sam u sebi svoje živce; ali, kad sam, najzad, pogledao knezu pravo u lice i kad sam na njegovim usnama spazio jedva primetan podrugljiv osmeh, ja sam se nanovo naljutio i smesta sam se umirio. Međutim naši sekundanti su namestili barijeru, odmerili korake, napunili pištolje. Koloberđajev je više radio, a Bizmjonkov je tek posmatrao. Dan je bio divan — ništa manje nego dan one nezaboravne šetnje. Sočno plavetnilo neba probijalo je baš kao i onda kroz pozlaćeno zelenilo lišća. Činilo mi se da me draži njegovo šuštanje. Knez je dalje pušio svoju cigaru, naslonjen ramenom uz jedno lipovo stablo...

— Izvolite se namestiti, gospodo, spremni smo, — reče najzad Koloberđajev, pružajući nam pištolje.

Knez otstupi nekoliko koraka, zastade i, okreauvši glavu natrag, upita me preko ramena: „A vi mikako nećete da povučete svoje reči?” Hteo sam da mu odgovorim; ali, glas me izneverio, i ja sam se graničio na jedan prezriv pokret ruke. Knez se namovo nasmeši i stade na svoje mesto. Pošli smo jedan prema drugome. Digao sam pištolj, nanišanio na prsi svoga neprijatelja — onoga časa on je stvarno bio moj neprijatelj — ali sam odjednom digao cev, baš kao da me neko gurnuo u lakat, i opalio. Knez se zaklati, diže ruku ka levoj slepoočnici — mlaz krvi poteče ispod bele rukavice od jelenske kože preko njegovoga obraza. Bizmjonkov jurnu k njemu.

— Nije ništa, — reče on, skidajući s glave prostreljenu kapu: — ako je ranjen u glavu, a nije pao, onda znači da je samo ogrebotina.

On mirno izvadi iz džepa maramicu od batista i pritisnu je na okrvavljene uvojke. Posmatrao sam ga kao ukočen i nisam se micao s mesta.

— Izvolite na barijeru! — primeti mi strogo Koloberđajev

Ja sam poslušao.

— Dvoboj se nastavlja? — dodade on, obraćajući se ka Bizmjonkovu.

Bizmjonkov mu nije ništa odgovarao; ali knez, držeći neprestano maramicu na rani, i ne dajući sebi čak ni to zadovoljstvo da me pomuči kod barijere, odvrati s osmehom: „dvoboj je svršen” i o pali u vazduh. Ja tek što nisam zaplakao od besa i ljutine. Ovaj me čovek svojom velikodušnošću potpuno zgazio u blato, zaklao me. Hteo sam da protestujem, da zahtevam da on puca u mene; ali on mi je prišao i pružio mi ruku.

— Zaboravljeno je sve što je bilo među nama, zar ne? — rekao je on ljubaznim glasom.

Pogledao sam njegovo pobledelo lice, onu okrvavljenu maramicu i, potpuno zbunjen, posramljen i satrven, stegao sam mu ruku...

— Gospodo! — dodao je on, obraćajući se ka sekundantima: — nadam se da će sve ostati u tajnosti?

— Razume se! — uskliknu Koloberđajev: — ali, kneže, dozvolite...

I on mu sam namesti zavoj na glavi.

Odlazeći, knez mi se još jednom poklonio; ali Bizmjonkov se nije čak ni osvrnuo na mene. Ubijen, — moralno ubijen — vratio sam se

sa Koloberđajevim kući.

— Ali šta vam je? — pitao me rotmister. — Umirite se; rana nije opasna. Ako hoće, on može već sutra da igra. Ili vam je možda žao što ga niste ubšii? Ako je tako, onda nemate pravo: krasan je to mladić.

— Zašto me je štedeo? — promucao sam najzad ja.

— Eto ti sada! — odvrati rotmister mirno. — Oh, i ovi su mi spisatelji!

Ne znam šta mu je palo na pamet da me nazove spisateljem.

Ja apsolutno nisam u stanju da opišem patnje koje sam prepatio u noći posle toga zlosrećnoga dvoboja. Moj ponos je neizrecivo stradao. Nije me mučila savest: satirala me svest o svojoj sopstvenoj gluposti. „Ja sam sam sebi zadao poslednji, konačni udarac!” ponavljao sam, koračajući krupnim koracima po sobi. — „Oprašta mi knez, koga sam ranio... da, Liza je sada njegova. Sada je više ništa ne može spasti, zaustaviti na kraju provalije”. Ja sam vrlo dobro znao da naš dvoboj nije mogao ostati u tajnosti, uprkos kneževih reči; u svakom slučaju nije mogao ostati tajna za Lizu. „Knez nije tako glup”, — šaptao sam ja besno, — „da ne iskoristi“. Međutim, ja sam se varao: o dvoboju i o njegovom pravom uzroku doznao je čitav grad, — odmah sutradan, razume se; ali, nije se izbrbljao knez, naprotiv; kad se pojavio pred Lizom sa zavezanom glavom i unapred pripremljenim objašnjenjem, ona je već sve znala... Da li me odao Bizmjonkov, ili je ta vest došla do nje na kakav drugi način, ne znam. Najzad, zar je i moguće nešto sakriti u maloj varoši? Možete zamisliti kako ga je dočekala Liza, kako ga je primila čitava porodica Ožoginih! Što se pak mene tiče, ja sam odjedared postao meta opšteg negodovanja i mržnje, postao sam izrod, ljubomorni ludak i ljudožder. Ono malo mojih poznanika klonili su me se kao gubavca. Gradske vlasti su smesta ponudile knezu da me za primer i strogo kazne; i tek uporne i energične molbe samoga kneza uspele su da odvrate nevolju koja mi je pretila. Tome čoveku sudbina beše dala priliku da me satre u svakom pogledu. On me svojom velikodušnošću poklopio kao poklopcem od mrtvačkoga sanduka. Suvišno je i da napomnnjem da je dom Ožoginih bio za mene smesta zatvoren. Kirilo Matvejić mi je vratio čak i jednu običnu olovku koju sam bio jednom kod njih zaboravio. Ako ćemo pravo

baš, on nije trebao da se na mene ljuti. Moja, kako su po gradu govorili, „šašava” ljubomora, odredila je i izjasnila, tako reći, knežev odnos prema Lizi. I sami starci Ožogini, kao i ostali meštani, behu već počeli da gledaju na kneza kao na mladoženju. To mu, stvarno, nije moralo baš naročito prijati; ali Liza mu se veoma dopadala; a sem toga, on onda još ne beše postigao svoga cilja... Sa savršenom veštlnom bistra čoveka iz viših krugova, on se prilagodio svome novome položaju, on je, štono kažu, odmah ušao u duh svoje nove uloge...

Ali ja!... Ja sam na sebe i na svoju budućnost onda stavio krst. Kada patnje idu tako daleko da od njih počinje da se krši i stenje sva naša unutrašnjost kao pretovarene taljige, onda bi te patnje trebale da prestanu da budu smešne... ali, ne! smeh prati suze do kraja, do iznemoglosti, dok čovek ne može više da ih lije — pa nije ni to dosta! on zvoni i ori se čak i onda kad jezik zanemi i kada zamre i sama žalost... Zato, pre svega, jer neću da izgledam smešan, pa čak ni samom sebi, a zatim, jer sam strašno umoran — odlažem nastavak i, ako Bog da, i završetak svoga pričanja, do sutra...

29 marta. Laki mraz; juče je bila jugovina.

Juče nisam imao više snage da nastavim svoj dnevnik: ja sam, kao Popriščin, većinom ležao na krevetu i razgovarao sa Terentjevnom. Eto, naprimer, i ta žena! Pre šeset godina umro joj je prvi verenik od kuge, nadživela je svu svoju decu, doživela je do zla Boga duboku starost, pije čaja koliko joj je duši volja, sita je, toplo obučena; međutim, šta mislite, o čemu mi je juče čitavog dana govorila? Jednoj drugoj starici, već sasvim olinjaloj, naredio sam da se dade okovratnik od stare livreje, koju su napola pojeli moljci, da od njega napravi sebi prsluk (ona je nosila jeleke u obliku prsluka)... eto, a ova zaokupila, što ga nisam njoj poklonio? „A ja sam, valjda, vaša dadilja... O-oh, baćuška moj, grehota vam je... Ta nije da sam vas negovala, mazila!...” itd. Svirepa starica potpuno me ukinjila svojima prekorima... Ali, da se vratimo na pripovedanje.

Elem, mučio sam se kao pseto, kad mu točak pregazi zadnji deo tela. Tek onda kad sam bio isteran iz doma Ožoginih, saznao sam konačno koliko zadovoljstva može čovek da nađe u posmatranju svoje sopstvene nesreće. O, ljudi! zbilja ste bedna stvorenja!... Ali,

ipak, na stranu filosofske primedbe... Dane sam provodio u potpunoj samoći i jedino okolnim i čak niskim putevima mogao sam se obaveštavati šta se događa u porodici Ožoginih, šta radi knez: moj sluga se upoznao s jednom daljom tetkom žene njegovoga kočijaša. To poznanstvo mi je pribavilo izvesno olakšanje i moj sluga se ubrzo, po mojim aluzijama i poklonima, mogao dosećati o čemu je trebalo da razgovara sa svojim gospodarom kad mu je uveče svlačio čizme. Desilo bi mi se katkada da na ulici sretnem koga od Ožoginih, Bizmjonkova ili kneza... Sa knezom i sa Bizmjonkovim pozdravljao sam se, ali se nisam s njima upuštao u razgovor. Lizu sam video svega tri puta: jednom — s njenom mamicom u nekoj konfekcionoj radnji, zatim — u kočijama s ocem, majkom i knezom, i najzad, jednom — u crkvi. Razume se, ja se nisam usudio da joj priđem i samo sam je izdaleka posmatrao. U dućanu bila je vrlo zabrinuta, ali vesela... Nešto je naručivala i užurbano je probala razne trake. Majka ju je posmatrala sa rukama skrštenima na trbuhu, uzdignuta nosa, smešeći se onim glupim i odanim osmehom, koji je dozvoljen jedino majkama koje vole svoju decu. U kočijama, pored kneza, Liza je bila... Ja nikada neću zaboraviti taj susret! Starci Ožogini sedeli su na zadnjim mestima u kočijama, a knez i Liza napred. Ona je bila nešto bleđa nego obično; na obrazpma su joj se jedva videle dve ružičaste nere. Bila je upola okrenuta prema knezu; oslanjajući se na svoju ispravljenu ruku (u levoj je držala suncobran) i nežno naklonivši glavicu, ona mu je gledala pravo u lice svojim očima punima izraza. U tom času ona mu se predavala sva, poveravala mu se konačno i potpuno. Nisam stigao da dobro razgledam njegovo lice — kočije su suviše brzo promakle — ali mi se učinilo da je i on bio duboko dirnut.

Treći put video sam je u crkvi. Nije prošlo više od deset dana od onoga dana kada sam je sreo u kočijama s knezom, niti više od tri nedelje od namera dvoboja. Posao radi koga je knez došao u O.... bio je već završen; ali, on je sve još odlagao svoj odlazak; javio je u Petrograd da je bolestan. U varoši se svakoga dana očekivalo kada će zvanično zaprositi od Kirila Matvejića ruku njegove kćeri. I ja sam čekao još samo taj poslednji udarac, pa da se uklonim zanavek. Grad O.... postao mi je odvratan. Nisam mogao da sedim kod kuće i od jutra do mraka sam se skitao po okolini. Jednoga sivoga,

kišovitoga dana, vraćajući se sa šetnje, koju sam morao da prekinem usled kiše, svratio sam u crkvu. Tek što beše počela večernja služba, sveta je bilo veoma malo; osvrnuo sam se i, odjednom, pored jednog prozora, spazio sam poznati profil. Isprva ga nisam poznao: to bledo lice, taj ugašeni pogled, ti upali obrazi — zar je moguće da je to ona ista Liza koju sam video pre dve nedelje? Ogrnuta ogrtačem, bez šešira na glavi, osvetljena sa strane hladnim snopom svetlosti, koji je padao kroz široki, beli prozor, ona je nepomično zurila u ikonostas i, izgledalo je, naprezala se da se moli, naprezala se da se otrgne iz neke tužne obamrlosti. jedan kozak crvenih obraza, sa žutim fišecima na prsima, stojao je iza nje, držeći ruke sastavljene iza leđa i u sanjivoj nedoumici pogledao na svoju gospođicu. Ja sam se sav stresao, već sam bio pošao da joj priđem, ali sam zastao. Teško predosećanje steglo mi je grudi. Sve do kraja večernje Liza se nije ni makla. Narod je sav izišao, crkvenjak je počeo da mete crkvu, a ona se nikako nije s mesta micala. Kozak joj priđe, nešto joj reče i dirnu njenu haljinu; ona se osvrnu, pređe rukom preko svoga lica i ode. Ja sam je izdaleka pratio sve do kuće, a onda sam se vratio u svoj stan.

„Ona je propala!” viknuo sam, ulazeći u svoju sobu.

Kao čovek, ja ni do dandanas ne znam kakvi su bili onda moji osećaji; sećam se da sam skrstio ruke. da sam se bacio na divan i da sam zurio u patos; ali, ne znam kako, ja sam u svojoj tuzi bio nečim zadovoljan... To nizašta ne bih priznao, da ne pišem ovo za samog sebe... Istina je da su me mučila teška, strašna predosećanja... i, ko zna, možda bih bio veoma zbunjen i ošamućen da se ona nisu ostvarila. „Takvo je čovečije srce!” uzviknuo bi sada izrazitim glasom kakav ruski nastavnik srednjih godina, dignuvši uvis debeli kažiprst, ukrašen prstenom sa koralom; ali, šta nas se tiče mišljenje ruskoga nastavnika sa izrazitim glasom i sa koralom na prstu?

Bilo kako mu drago, tek moja predosećanja su se opravdala. Po varoši se odjednom proneo glas da je knez otputovao, kao bajagi po naredbi koju je dobio iz Petrograda; da je otputovao ne učinivši nikakve ponude ni Kirilu Matvejiću, ni njegovoj ženi, i da će sada Liza morati do kraja svoga života da oplakuje njegovo verolomstvo. Knežev odlazak bio je potpuno neočekivan, jer, kako je tvrdio moj sluga, njegov kočijaš još juče nije imao pojma o namerama svoga

gospodara. Ta novost me je bacila u vatru; odmah sam se obukao i skočio da otrčim k Ožoginima; ali, pošto sam porazmislio o svemu, našao sam da je pristojnije da pričekam do sutra. Uostalom, ja nisam ništa izgubio time što sam ostao kod kuće. Iste večeri navratio je k meni neki Pandopipopulo, Grk, koji se nalazio na putu, pa je slučajno zaostao u varoši O..., spletkar prve vrste, koji je više od svih drugih negodovao protiv mene radi mog dvoboja s knezom. Nije dao čak ni slugi mome vremena da ga prijavi, već je onako upao u moju sobu, snažno mi stegao ruku, molio me hiljadu puta za oproštenje, nazvao me uzorom velikodušnosti i hrabrosti, opisao kneza u najcrnjim bojama, nije poštedeo ni stare Ožogine, o kojima je rekao da ih je sudbina kaznila — po zasluzi; uzgred je dodirnuo i Lizu, a zatim je odjurio, pošto me je prethodno poljubio u rame. Između ostaloga on mi je saopštio i to, kako je knez, en vrai grand seigneur, uoči svoga odlaska, na delikatnu napomenu Kirila Matvejića hladno odgovorio da nema nameru da nikoga obmanjuje i da se ne misli ženiti, pa je zatim ustao, poklonio se i uhvatio maglu...

Sutradan sam otišao k Ožoginima. Poluslepi lakej, kad me spazio, skočio je sa klupe kao munja; rekao sam mu da me prijavi; lakej je otrčao pa se odmah vratio: izvolite, kaže, gospoda vas mole. Ušao sam u kabinet Kirila Matvejića... Do sutra.

30 marta. Mraz.

Dakle, ja sam ušao u kabinet Kirila Matvejića. Skupo bih platio onome ko bi mi sada mogao pokazati kako je izgledalo moje lice u času kada je taj uvaženi činovnik žurno zatvorio svoju buharsku kućnu kabanicu i prišao mi pruženih ruku. Mora biti da su iz mene samo zračili skromno likovanje, snishodljivo saučešće i beskrajna plemenitost... Osećao sam se kao da sam nešto poput Scipiona Afrikanskog. Ožogin je, očigledno, bio zbunjen i rastužen, izbegavao je moj pogled i tapkao na mestu. Isto tako ja sam zapazio da on govori nekako neprirodno glasno i da se izražava uopšte veoma neodređeno; — neodređeno, ali me vatreno zamolio za oproštenje, pošto je natuknuo nešto nejasno o gostu koji je otputovao i dodao nekoliko opštih i maglovitih primedaba o varljivosti i nestalnosti zemaljskih blaga, a onda odjednom osetio suze u očima i požurio da šmrkne malo burmuta, verovatno zato da bi me doveo u zabludu što

se tiče uzroka njegovih suza... On je upotrebljavao zeleni ruski duvan, a poznato je da ta biljka čak i kod staraca nateruje suze, kroz koje čovečije oko gleda tupo i besmisleno u toku nekoliko trenutaka. Ja sam, razume se, postupao sa starcem veoma pažljivo, upitao sam ga za zdravlje njegove supruge i kćerke i odmah vešto skrenuo razgovor na zanimljivo pitanje o naizmeničnoj promeni useva u poljoprivredi. Bio sam obučen kao obično; ali osećaj fine pristojnosti i krotke snishodljivosti, koji me beše ispunio, izazivao je u meni neki praznički i svetao utisak, kao da sam imao na sebi beli prsluk i belu kravatu. Jedno me samo uzrujavalo: pomisao o susretu sa Lizom... Ožogin je najzad sam predložio da me odvede k svojoj ženi. Ta dobra ali glupa žena, kad me ugledala, najpre se strašno zbunila; ali njen mozak nije bio u stanju da očuva poduže jedan isti utisak, pa se ona brzo umirila. Najzad sam video Lizu... Ona je ušla u sobu...

Očekivao sam da ću u njoj videti postiđenu, pokajničku grešnicu i već sam unapred dao svome licu najnežniji izraz, kako ću je osokoliti... Zašto da lažem? ja sam je zbilja voleo i žudeo sam za srećom da joj mogu oprostiti, da joj mogu pružiti ruku; ali, na moje neizrecivo čuđenje, ona se na moj značajan pozdrav hladno nasmešila i nemarno primetila: „a? to ste vi?” i odmah se okrenula od mene. Istina, njen osmeh mi se učinio nekako prisiljen i, u svakom slučaju, veoma je loše pristajalo uz njeno strašno izmršavelo lice... ali ipak, ja nisam očekivao da ću biti tako primljen... Ja sam je zgranuto posmatrao... kako se promenila! Nije bilo više ništa zajedničkoga između ranijeg deteta i ove žene ovde. Ona kao da beše porasla, ispravila se, sve crte njenoga lica, a naročito usne, kao da se behu konačno uobličile... pogled joj je postao dublji, čvršći i tamniji. Izdržao sam kod Ožoginih do ručka; ona je ustajala, izlazila je iz sobe i dolazila opet natrag, mirno odgovarala na razna pitanja i namerno nije obraćala pažnje na mene. Ona je htela, to sam video, da me natera da osetim da ja nisam vredan čak ni njene srdžbe, iako umalo nisam ubio njenog ljubavnika. Najzad sam izgubio strpljenje: jedna otrovna aluzija prešla mi je preko usana... Ona se stresla, brzo me pogledala, ustala je, prišla prozoru i rekla slabo uzdrhtalim glasom: „vi možete govoriti sve što god hoćete, ali znajte da ja toga čoveka volim i da ću ga uvek voleti, i da ga nimalo ne krivim, naprotiv“. Njen glas je zazvonio, ona je zastala... htela je da se

savlada, ali nije mogla, briznula je u plač i izišla iz sobe... Starci Ožogini bili su zbunjeni... ja sam im stegao ruke, uzdahnuo sam, digao pogled prema nebu i izašao napolje.

Ja sam suviše slab, ostalo mi je suviše malo vremena, nisam u stanju da sa ranijom iscrpnošću opisujem onaj niz novih mučnih razmišljanja, čvrstih odluka i ostalih plodova takozvane unutrašnje borbe, koji se nastavio u meni posle uspostavljanja moga poznanstva sa Ožoginima. Ja nisam ni sumnjao u to da Liza još uvek voli kneza i da će ga još dugo voleti... ali, kao čovek kog su prilike stišale i koji se i sam stišao, ja nisam čak ni sanjao o Lizinoj ljubavi: želeo sam jedino njeno prijateljstvo, želeo sam da osvojim njeno poverenje, njeno poštovanje, koje se, kako tvrde iskusni ljudi, smatra kao najpouzdaniji oslonac bračne cpehe... Na žalost, ja nisam uzimao u obzir jednu dosta važnu okolnost: da me Liza od dana dvoboja zamrzela. Saznao sam to i suviše kasno. Počeo sam da pohodim Ožogine kao i ranije. Kirilo Matvejić me mazio i pazio više nego igda pre. Ja čak imam razloga da verujem da bi mi on u to vreme veoma rado dao svoju kćerku, iako nisam bio baš poželjan mladoženja: javno mišljenje je proganjalo njega i Lizu, a mene je, naprotiv, uzdizalo do nebesa. Lizino ponašanje prema meni nije se menjalo: ona je većinom ćutala, pokoravala se kad su joj nudili da jede, nije pokazivala nikakvih spoljašnjih znakova tuge, ali se i pored svega toga topila kao sveća. Moramo biti pravični prema Kirilu Matvejeviću i priznati mu on ju je na sve načine štedeo; starica Ožogina se samo ježila gledajući na svoje siroto detence

Jednoga jedinog čoveka se Liza nije klonila, ma da ni s njime nije mnogo razgovarala — a to je bio Bizmjonkov. Starci Ožogini ponašali su se prema njemu oštro, čak grubo: nisu mogli da mu oproste njegovog sekundantstva; ali on je i nadalje išao k njima, kao da nije zapažao njihovu nenaklonost. Prema meni je on bio veoma hladan i — čudnovata stvar! — kao da sam ga se bojao. To se tako nastavljalo oko dve nedelje dana. Najzad, posle jedne neprospavane noći, ja sam se odlučio da se objasnim s Lizom, da joj otkrijem svoje srce, da joj kažem da ću se, i pored svega što je bilo i pored svih mogućih glasina i spletaka, smatrati presrećan ako me ona udostoji svoje ruke, ako mi nanovo pokloni svoje poverenje. Ja sam, zbilja, bez šale, uobražavao da joj ukazujem, kako se veli u čitankama,

besprimernu velikodušnost i da će ona već zbog same zgranutosti pristati. Ja sam se u svakom slučaju hteo s njome objasniti i najzad se osloboditi neizvesnosti.

Iza Ožoginove kuće nalazio se dosta prostran park, koji se svršavao jednom lipovom šumicom, koja beše zapuštena i zarasla u korov. U sred te šumice dizao se jedan starinski paviljon u kineskom stilu; drvena taraba od greda odvajala je park od jedne tihe uličice bez prolaza. Liza je katkada satima šetala sama po parku. Kirilo Matvejić je to znao i naredio je da joj niko ne smeta, samo da se pripazi na nju: neka joj malko tuga umine. Kad je nisu mogli naći nigde u kući, trebalo je samo da zazvone pre ručka u zvono koje se nalazilo u tremu, i ona bi se smesta pojavila isto onako uporno ćutljiva i rečima i pogledom, sa kakvim izgužvanim listićem u ruci. Tako jednom, videći da je nema u kući, ja se napravim kao da hoću da odem kući, oprostim se sa Kirilom Matvejićem, stavim kapu na glavu i iziđem iz pretsoblja u dvorište, a iz dvorišta na ulicu, ali odmah neobično brzo šmugnem natrag u kapiju na se pored kuhinje prokradem u park. Srećom, nije me niko opazio. Ne razmišljajući dugo, ja krupnim koracima uđem u šumarak. Na stazici preda mnom stojala je Liza. Srce mi je silno zalupalo. Ja sam zastao, duboko uzdahnuo i već hteo da joj priđem, kad ona odjednom, ne osvrćući se, diže ruku i stade da osluškuje... Iza drveća, od strane uličice, začula su se jasno dva udarca, kao da je neko lupao u tarabu. Liza je pljesnula dlanovima, kapijica je lako zaškripela i iz gustog džbunja je izišao Bizmjonkov. Ja sam se hitro sakrio za drvo. Liza se ćuteći okrete prema njemu... On je ćuteći uhvati pod ruku i oboje se upute lagano po stazici. Ja sam zgranut gledao za njima. Oni su zastali, osvrnuli su se unaokolo, izgubili su se na čas iza džbunja, a zatim se nanovo pojavili i najzad ušli u paviljon. Taj paviljon beše jedna okrugla, sićušna građevinica sa jednim vratima i jednim malim prozorčetom; u sredini se video stari sto na jednoj nozi, obrastao sitnom zelenom mahovinom; dva olinjala divančića od dasaka stojala su s jedne i s druge strane stola na izvesnoj udaljenosti od vlažnih i potamnelih zidova. Ovde su katkada pili čaj za vreme izuzetnih žegâ i to jednom godišnje, i to u staro doba. Vrata se uopšte nisu nikako zatvarala, prozorski okvir beše već davno izbijen, držao se još samo jednim krajem i visio, žalostivno, kao prebijeno ptičije krilo. Ja sam

se prikrao paviljonu i oprezno zavirio kroz pukotinu na prozoru. Liza je sedela na jednom od ona dva divančića, oborene glave; desna ruka joj je ležala u krilu, a levu je držao Bizmjonkov obema svojim rukama. On ju je posmatrao sa puno saosećanja.

— Kako se osećate danas? — upita on poluglasno.

— Uvek jednako, — odvrati ona: — ni bolje ni gore. Praznina, strašna praznina! — dodade ona tužno podignuv oči.

Bizmjonkov joj nije ništa odgovarao.

— Šta mislite, — nastavljala je ona: — hoće li mi pisati bar još jednom?

— Ne verujem, Jelisaveta Kirilovna!

Ona je ćutala.

— Pa zbilja, i šta da mi piše? On mi je rekao sve već u prvom svom pismu. Nisam mogla da postanem njegova žena; ali, bila sam srećna... kratko... bila sam srećna...

Bizmjonkov poniče.

— Ah, — nastavi ona živo: — kad biste vi samo znali kako mi je odvratan onaj Čulkaturin... Stalno mi se priviđa, kao da na rukama toga čoveka vidim... njegovu krv. (Mene su u mom skrovištu prošli žmarci). Uostalom, — dodade ona zamišljeno: — ko zna, da nije bilo toga dvoboja, možda... Ah, kad sam ga videla ranjenoga, smesta sam osetila da sam sva njegova.

— Čulkaturin vas voli, — primeti Bizmjonkov.

— Šta imam ja od toga? Zar meni treba ičija ljubav?... — Ona zastade i lagano dodade: — sem vaše. Da, prijatelju moj, vaša ljubav mi je neophodna: ja bih bez vas propala. Vi ste mi pomogli da izdržim strašne trenutke...

Ona zaćuta... Bizmjonkov poče da joj sa očinskom nežnošću gladi ruku.

— Šta da radimo, šta da radimo, Jelisaveta Kirilovna! — ponavljao je on nekoliko puta uzastopce.

— Pa i sada bih, — reče ona muklo, — čini mi se, umrla, da mi nije vas. Vi jedini me podržavate; a zatim, vi me potsećate na njega... Vi ste sve znali. Sećate li se kako je bio lep onoga dana... Ali, oprostite mi; vama je, mora biti, teško...

— Govorite, govorite! Molim vas! Koješta! — prekide je Bizmjonkov.

Ona mu steže ruku.

— Bizmjonkove, bili ste vrlo dobri, — nastavi ona: — dobri ste kao anđeo. Šta da radim! ja osećam da ću ga voleti sve do smrti. Ja sam mu oprostila, ja sam mu zahvalna. Neka mu Bog dade sreće! neka mu Bog dade ženu kakvu bi on sam želeo! — I oči joj se napuniše suzama. — Samo da me ne zaboravi, samo da se bar katkada seća svoje Lize. Hajdemo napolje, — dodade ona posle kraćega ćutanja.

Bizmjonkov prinese njenu ruku svojim usnama.

— Ja znam, — poče ona vatreno: — sada me svi osuđuju, sada svi bacaju na mene kamenje. Neka! Ja ipak ne bih svoju nesreću zamenila za njihovu sreću... ne! ne!... Nije me dugo voleo, ali me je voleo! Nikada me nije varao: nije mi govorio da ću biti njegova žena; ni ja sama nikada na to nisam pomišljala. Jedino se siromah tata nadao. I sada još nisam sasvim nesrećna: ostaje mi uspomena i, ma kako da su strašne posledice... Meni je ovde zagušljivo... ovde sam se videla s njime poslednji put... Iziđimo na vazduh.

Ustali su. Ja sam jedva stigao da otskočim u stranu i da se sakrijem iza debele lipe. Oni su izišli iz paviljona i, koliko sam mogao zaključiti po zvuku koraka, otišli su prema šumarku. Ne znam koliko sam još stojao na mestu, nepomičan, utonuo u nekakvu besmislenu nedoumicu, kad sam već opet začuo korake. Prenuo sam se i provirio oprezno iz moje zasede. Bizmjonkov i Liza vraćali su se istom stazom. Oboje su bili veoma uzbuđeni, osobito Bizmjonkov. On je, izgledalo je, plakao. Liza je zastala, pogledala ga je i jasno izgovorila ove reči: „Bizmjonkove, ja pristajem. Ne bih pristala kad biste vi hteli samo da me spasete, da me izvučete iz strašnoga položaja; ali vi me volite, vi sve znate i — ipak me volite: ja ne bih nikada našla pouzdanijeg, vernijeg prijatelja. Postaću vaša žena."

Bizmjonkov joj je poljubio ruku: ona mu se tužno lasmešila i uputila se kući. Bizmjonkov je jurnuo u čestar, a ja sam otišao svojim putem. Kako je Bizmjonkov, verovatno, rekao Lizi baš sve ono što sam joj ja hteo da kažem, i kako mu je ona odgovorila baš ono što bih ja želeo da od nje čujem, ja nisam imao više razloga da se uznemiravam. Dve nedelje kasnije ona se udala za njega. Starcima Ožoginima beše dobrodošao svaki mladoženja, ma kakav bio.

E, pa recite vi meni sada, zar nisam suvišan čovek? Zar nisam u čitavoj ovoj istoriji odigrao ulogu suvišna čoveka? Uloga kneževa... tu nema šta da se primeti; Bizmjonkovljeva uloga se takođe da razumeti... Ali ja? kog sam se vraga ja tu mešao?... kakav li mi je to bio peti točak na kolima!... Ah, gorko mi je, gorko!... Ali, evo, što no kažu burlaci: „još jednom samo, još jednom još” — još dan-dva, na mi neće biti više ni gorko, ni slatko.

31 marta.

Loše. Pišem ove retke u krevetu. Od jučerašnjeg dana vreme se naglo promenilo. Danas je toplo, skoro letnji dan. Sve se topi, odronjava, teče. U vazduhu lebdi zadah razrivene zemlje: zadah težak, jak, zagušljiv. Odasvuda se diže para. Sunce samo bije, samo žeže. Meni je rđavo. Osećam kako se raspadam.

Hteo sam da napišem svoj dnevnik, a mesto toga šta sam uradio? ispripovedao sam jedan događaj iz svoga života. Uhvatilo me brbljanje, uspomene su se probudile iz sna i odmamile me. Pisao sam bez žurbe, potanko, kao da sam imao pred sobom još čitave godine vremena; a sad evo — nemam kada više ni da nastavim. Ide smrt, smrt. Već čujem njeno strašno crescendo... Vreme je... Vreme!...

Pa šta, — velike mi nesreće! Zar nije svejedno ma šta pripovedao? Na domaku smrti gube se svi obziri zemaljske sujete. Osećam kako se smirujem: postajem prostiji, jasniji. Kasno sam se opametio!...

Čudnovata stvar! smirujem se — tačno, i opet mi je nekako... stravično. Jeste, stravično mi je. Napola nadnesen nad nekom provalijom koja nemo zjapi, ja se stresam, okrećem se u stranu i sa halapljivom pažnjom razgledam sve unaokolo. Svaka stvar mi je dvostruko draga. Ne mogu da se nagledam moje uboge, nevesele sobe i opraštam se od svake pegice na zidovima! Zasitite se još poslednji put, moje oči! Život izmiče; on ravnomerno i lagano odmiče od mene kao obala od pogleda putnikovih. Vidim staro, žuto lice moje dadilje, ubrađeno tamnom maramom, vidim samovar kako ključa na stolu, lonac sa geranijom pred prozorom, vidim i tebe, moje siroto kuče, Trezore, vidim pero kojim pišem ove retke, moju sopstvenu ruku, sve to vidim sada... evo sve, evo... Zar je moguće...

možda još danas... da vas više nikada neću videti? Teško se živo biće rastaje od života! Šta se maziš uz mene, jadno kuče? šta se naslanjaš prsima ka krevetu, grčevito podvijajući svoj kusi rep i gledajući me netremice svojim dobrim, tužnim očima? Možda me žališ? ili možda već osećaš da će tvoga gospodara brzo nestati? Ah, kad bih samo mogao isto ovako obići u mislima sve predmete u mojoj sobi! Znam da su sve te uspomene nevesele i neznatne, ali nemam drugih. Praznina, strašna praznina! kako bi kazala Liza.

O, Bože moj, Bože moj! Eto, ja umirem... Srce, sposobno i spremno da voli, uskoro će prestati da kuca... Zar će se ono zbilja umiriti zanavek, a da ni jednom ne upozna sreću, da se ni jednom ne raširi ispunjeno slatkom radošću? Avaj! to je nemoguće, nemoguće, to znam... Kad bi bar sada, pred smrt — ta, smrt je ipak sveta stvar, ona uzdiže svako biće — kad bi bar sada kakav nežni, setni, prijateljski glas otpevao nada mnom oproštajnu pesmu o mojoj tuzi, ja bih se, možda, pomirio s njome. Ali umreti glupo, glupo...

Čini mi se, ja počinjem da buncam.

Zbogom, živote, zbogom, bašto, i vi, lipe moje! Kad nastane leto, pazite, nemojte zaboraviti da se odozgo do dole prekrijete cvećem... neka bude prijatno ljudima kad budu ležali u vašoj mirisnoj ladovini, na svežoj travi, uz nežno šuštanje vašega lišća, koje lagano njiše vetar. Zbogom, zbogom! Zbogom sve i zanavek!

Zbogom, Lizo! Napisao sam ove dve reči — i umalo se nisam nasmejao. Taj usklik mi se učinio nekako knjiški. Ja kao da sastavljam kakvu sentimentalnu priču, pa završavam očajno pismo...

Sutra je 1 april. Je li moguće da ću sutra umreti? To bi bilo čak nekako nepristojno. Međutim, meni baš tako pristaje...

Šta li je samo danas doktor šeprtljao i brbljao!...

1 aprila.

Svršeno je... Život je završen. Ja ću, zbilja, danas umreti. Napolju je vrućina... skoro zagušljivo... ili to moja pluća ne mogu više da dišu? Moja mala komedija je odigrana. Zavesa pada.

Umirući, ja prestajem biti suvišan...

Ah, kako je jarko ovo sunce! Iz ovih moćnih zraka bije večnost...

Zbogom, Terentjevna!... Jutros, sedeći pored prozora, ona je malko poplakala... možda za mnom... a možda i stoga što će i sama

skoro morati da umre. Uzeo sam od nje reč da neće „pritući” Trezora.

Teško mi je pisati... bacam pero... Vreme je! smrt se već primiče sa sve jačim grohotom, kao kola noću, po kaldrmi: ona je već ovde, leprša oko mene, kao onaj laki dah od koga se nakostrešila kosa proroku...

Ja umirem... Živite, živi.

Nad grobom mojim neka bučne
povede igre život mlad,
I prirodine ravnodušne
lepote blista večni sklad!

*

PRIMEDBA IZDAVAČA. — Ispod ove poslednje strofe nalazi se profil jedne glave sa velikim čuperkom i sa brcima, sa okom en face i zrakastim trepavicama; a pspod glave je neko napisao ove reči:

Ovi rukopis čitao
I Sadržaj Istoga Nije Odobrio
Petar Zudotješin
M M M M
Poštovani Gospodin
Petar Zudotješin
Poštovani Gospodine moj.

Ali, kako rukopis tih redaka nimalo ne liči na rukopis kojim je ispisan ostali deo sveske, izdavač smatra da ima pravo izvesti zaključak da je gore navedene retke naknadno dopisalo drugo lice, tim pre što je isti (izdavač) saznao da je gospodin Čulkaturin zaista umro u noći između 1 i 2 aprila 18.. godine, na svome porodičnom imanju — Ovčim Vodama.

1850 god.

DRUMSKA GOSTIONICA

Na glavnom b... skom drumu, skoro na sredini između dva sreska mesta kroz koja taj drum prolazi, nalazila se doskora velika drumska gostionica, koju su vrlo dobro znali svi kočijaši trojki, rabadžnje, trgovački momci, palanački trgovci i uopšte svi mnogobrojni i raznovrsni namernici, koji u svako doba godine gaze po našim drumovima. Svi su oni svraćali u tu gostionicu; jedino ako bi pored nje po koji put prošle ne zaustavljajući se kakve spahijske kočije sa zapregom od šest kasača iz sopstvenih ergela, u svoj svojoj svečanosti, što ipak ne bi smetalo ni kočijašu ni lakeju na stražnjem sedištu da sa naročitim osećanjem i pažnjom bace pogled na dobro poznati trem pred ulazom; ili bi, na priliku, kakav golja na poabanim taljigama, sa tri marjaša u kesici na nedrima, kad bi naišao pored bogate gostionice, požurio svoje umorno konjče, hitajući prema zaseoku pored druma, gde će prenoćiti kod jednoga seljaka-handžije, kod kog nisi mogao naći ništa sem sena i hleba, ali nisi morao ni da potrošiš ni jedne kopejke uludo. Sem ovoga povoljnog položaja, gostionica o kojoj smo počeli da govorimo imala je još više privlačnih strana: dva bunara sa odličnom vodom, sa točkićima koji su škripeli i sa gvozdenim vedricama na lancima; prostrano dvorište svud unaokolo okruženo nastrešicom od dasaka na debelim stubovima; obilatu zalihu dobre zobi u podrumu; veliku toplu sobu sa ogromnom ruskom peći uz koju su se, kao kakva džinovska ramena, kočili dugačkn poprečni dimnjaci, i, najzad, dve dosta čiste sobice sa crvenkasto-ljubičastim, pri dnu poderanim, papirnim tapetama na zidovima, sa drvenim, obojenim divanom, isto takvim stolicama i sa dve saksije geranije na prozorima, koji, uostalom, nisu nikad bili čišćeni, te su jedva propuštali slabu svetlost kroz mnogogodišnje naslage prašine. Gostionica je imala još i druge pogodne strane: — blizu je bio kovač, a skoro odmah tu nalazila se i vodenica; najzad, u gostionici se moglo dobiti i dobro jelo, zahvaljujući debeloj i rumenoj kuvarici, koja je spremala dobra i masna jela i nije štedela namirnica; do najbliže krčme računalo se da ima svega oko pola kilometara; gazda je držao burmut za šmrkanje, koji je, istina, bio mešan s pepelom, ali je bio ipak vanredno oštar i prijatno nagrizao nos — jednom rečju, bilo je mnogo razloga zašto je u ovoj gostionici uvek

bilo mnogo svakovrsnih gostiju. Zavoleli su je putnici — to je glavno; bez toga, zna se, nikakav posao ne može da uspe; a zavoleli su je, kako se pričalo u okrugu, stoga što je i sam gazda bio veoma srećan i što su mu svi poslovi išli od ruke, ma da on lično i nije baš mnogo zasluživao tu svoju sreću, ali, eto, kad se nekome hoće — onda mu se baš hoće.

Taj gazda bio je palanačkog porekla i zvao se Naum Ivanović. Bio je srednjega rasta, debeo, poguren i plećat; glava mu je bila velika, okrugla, kosa valovita i već seda, ma da je izgledao kao da nema više od četrdeset godina; lice puno i sveže, nisko, ali belo i glatko čelo i male, svetle, plave oči, kojima je veoma čudnovato gledao: ispod oka, a u isto vreme drsko, što se dosta retko viđa. Glavu je uvek držao oborenu i teško je okretao, možda stoga što je imao veoma kratak vrat; išao je brzo i nije mahao rukama, već je za vreme hoda širio ruke sa stegnutim pesnicama. Kad bi se smešio, a smešio se često, ali bez smeha, kao za sebe, njegove velike usne su se neprijatno razvlačile i pokazivale niz čestih i sjajnih zuba. Govorio je otsečno i sa nekakvim setnim tonom u glasu. Bradu je brijao, ali se nije nosio civilno. Odelo mu se sastojalo od jednoga dugog, vrlo iznošenog kaftana, širokih čakšira i cipela, koje je nosio na bosim nogama. Često je odlazio od kuće po svojim poslovima, kojih je imao mnogo — preprodavao je konje, uzimao zemlju u zakup, držao bašte, kupovao rasade i bavio se uopšte raznmm trgovačkim poslovima — ali nije nikada dugo otsustvovao od kuće; on se vraćao u svoje gnezdo, kao kobac, s kojim je imao, osobito po izrazu očiju, mnogo sličnosti. On je umeo da drži u redu to svoje gnezdo; svuda je stizao, sve je saslušavao, izdavao je naredbe, isplaćivao, otpuštao i obračunavao se sam, nikome nije popuštao ni kopejke, ali nije ni uzimao više nego što mu je pripadalo.

Gosti se nisu s njime upuštali u razgovor, a nije ni on voleo da uzalud troši reči. „Meni trebaju vaši novci, a vama moja kuhinja”, objašnjavao bi on, kao da čupa svaku reč: „nećemo se kumiti; putnik si, ručao si, nahranio konje, nema šta da čekaš. A ako si umoran, spavaj, ne brbljaj”. Držao je radnike krupne i snažne, ali mirne i pogodne; oni su ga se veoma bojali. On nije nikada pio ni kapi alkohola, a njima je o velikim praznicima izdavao po deset kopejki za rakiju; u ostale dane nisu smeli da piju. Ljudi slični Naumu brzo se

bogate... ali do sjajnog položaja u kome se nalazio, — cenili su ga na svojih četrdeset do pedeset hiljada, — Naum Ivanov ne beše došao pravim putem...

Dvadeset godina pre vremena kad će početi naša pripovetka postojala je već na istome mestu na glavnom drumu gostionica za namernike. Istina, ona nije bila pokrivena tamno-crvenim drvenim krovom, koji je kući Nauma Ivanovića davao izgled spahijskog doma; i građa joj beše skromnija, u dvorištu su bile nastrešnice od slame, a mesto zidova od greda bile su — pletene lese; stara gostionica nije imala ni trouglastog grčkog začelja na stupićima od veštački ukrašenog drveta; ali ipak je to bila drumska gostionica kao što samo može da bude — prostrana, temeljna i topla — i prolaznici su rado u nju navraćali. Njen gazda u ono vreme nije bio Naum već neki Akim Semjonov, seljak obližnje spahinice Jelisavete Prohorovne Kunce, čiji je muž bio štabni oficir. Taj Akim je bio bistar i promućuran seljak, koji beše još kao mladić otišao za kočijaškim poslom sa dva loša konjčeta, a godinu dana kasnije se vratio sa tri dobra, pa je otada skoro čitav svoj život provodio u putovanju po velikim drumovima, išao je u Kazan i u Odesu, u Orenburg i u Varšavu, i u inostranstvo, u „Lipeck”[3], a u poslednje vreme je već putovao sa dvema trojkama krupnih i snažnih ždrebaca, koji su bili upregnuti u dve ogromne taljige. Da li mu se dosadio već njegov beskućnički, skitnički život, da li je hteo da stvori porodicu (za vreme jednoga od njegovih putovanja beše mu umrla žena; deca, koju je imao, isto tako su poumirala), tek on se odlučio najzad, da napusti svoj raniji zanat i da otvori drumsku gostionicu. Sa dozvolom svoje spahinice on se okući pored glavnoga druma, kupi na njeno ime pola desetine zemlje i na njoj podiže drumsku gostionicu. Posao mu pođe za rukom. Novaca je imao za početak posla i suviše; iskustvo koje beše stekao za vreme svoga dugog putovanja po svima krajevima Rusije veoma mu je dobro došlo; on je znao kako da ugodi putnicima, naročito svojim bivšim drugarima, kočijašima što su terali trojke, od kojih je mnoge lično poznavao, a to su osobito važne mušterije za gazde drumskih gostionica: toliko ti ljudi jedu i troše na sebe i na svoje snažne konje. Akimova se gostionica pročula na stotine kilometara unaokolo... K njemu su svraćali čak radije nego ka Naumu, koji je posle njega

došao, iako se Akim nije ni iz daleka mogao uporediti sa Naumom u veštini gazdovanja. Kod Akima je sve bilo onako, više po starinski, toplo, ali ne baš sasvim čisto: dešavalo se da mu je i zob laka ili ovlažena, a jela su bila takođe kuvana s pete na devetu; kod njega se koji put na trpezu iznosilo i takvo jelo da bi bolje bilo da su ga u peći ostavili, i nije, da kažete, da mu je žao bilo potrošiti na namirnice, već eto — kuvarica ne pripazi. Ali zato, on je popuštao i u ceni i davao čak i na veresiju, jednom rečju — bio je dobar čovek, ljubazan domaćin. Voleo je razgovor i rado je i čašćavao ljude; raspriča se tako po neki put kod samovara, da ga gladan slušaš, osobito kad počne da priča o Petrogradu, o čerkaskim stepama ili naprimer o prekomorskim zemljama; voleo je, razume se, s dobrim čovekom i da popije po neku čašicu, ali ne preterano, već više onako, društva radi — takav je glas uživao kod putnika. Veoma su ga voleli trgovci i uopšte svi oni ljudi, što ih zovu starozavetnima, oni što neće da krenu na put pre nego se potpašu, što ne uđu u sobu pre nego se prekrste i ne započinju razgovora pre nego li se pozdrave. Već sama Akimova spoljašnost izazivala je naklonost prema njemu: bio je visoka rasta, suvonjav, ali veoma stasit, čak i u starijim godinama; lice mu je bilo dugo, prijatno i pravilno; visoko, otvoreno čelo, nos prav i tanak i nevelika usta. Iz njegovih graorastih, ispupčenkh očiju sijala je predusretljiva krotost, žitka i mekana kosa kovrčala mu se iza potiljka: na temenu je nije mnogo bilo. Zvuk Akimovog glasa bio je veoma prijatan, iako slab; u mladosti je odlično pevao, no duga putovanja na otvorenom vazduhu i zimi behu oštetila njegova pluća. Ali je zato govorio vrlo tečno i slatko. Kad se smejao, oko očiju bi mu se naborale zrakaste mrske, koje su vanredno ljupko izgledale: — takve se mrskice mogu videti samo kod dobrih ljudi. Akimovi pokretn bili su većinom lagani i odavali su izvesnu uverenost i važnu učtivost, kao što biva kod veoma iskusnih ljudi, koji su videli mnogo u svome životu.

Akim, ili Akim Semjonović, kako su ga zvali čak i u spahijskoj kući, kuda je odlazio često, a nedeljom posle liturgije obavezno, bio bi zbilja u svakom pogledu na svom mestu, da nije imao jednu slabost, koja je već mnoge ljude na ovom svetu upropastila, i koja je najzad satrla i njega — slabost prema ženskom polu. Akim je bio krajnje zaljubljive prirode; njegovo srce se nikako nije umelo odupreti

ženskome pogledu, on se od njega topio kao prvi jesenski sneg od sunca... i morao je skupo platiti tu svoju preteranu osećajnost.

U toku prve godine pošto se nastanio na glavnom drumu, Akim je bio toliko zauzet gradnjama u dvorištu, uređivanjem domazluka i svima poslovima, koji neizostavno prate svako naselje na novom mestu, da prosto nije imao vremena da misli o ženama, a ako su mu i dolazile na pamet kakve grešne misli, on ih je smesta terao čitanjem raznih svetih knjiga, prema kojima je osećao veliko poštovanje (pismenost je izučio još za vreme svoga prvoga putovanja), pevanjem psalama u pola glasa ili kakvim drugim pobožnim zannmanjem. — Zatim, u to doba on beše već ušao u 46 godinu — a u tim godinama se primetno smiruju i hlade svakojake strasti, i nije više vreme za ženidbu. Akim je već i sam počinjao da misli da je ta buba, kako je on govorio, sa njega saskočila... ali, eto, šta je suđeno — suđeno, ne možeš mu umaći...

Bivša spahinica Akimova, Jelisaveta Prohorovna Kunce, udovica štabnog oficira nemačkog porekla, bila je rođena u Mitavi, gde je provela i prve godine svoga detinjstva i gde je ostavila brojnu i siromašnu porodicu, o kojoj se, uzgred budn rečeno, malo brinula, osobito od kada joj je jednom slučajno došao u goste jedan od njene braće, trupni pešadiski oficir, koji se odmah sutradan toliko razbesneo da je u malo nije istukao, pri čemu je još nazvao: du, Lumpenmamsell!, iako joj je juče još na lošem ruskom jeziku tepao: „sestrice, dušo moja”. Jelisaveta Prohorovna se nije skoro nikako micala sa svoga lepoga imanja, koje beše stekao njen muž, bivši arhitekta; imanjem je upravljala lično i dosta vešto. Jelisaveta Prohorovna nije propuštala ni jednu povoljnu zgodu, iz svega je izvlačila korist za sebe; u tome se ogledala njena nemačka narav, kao i u vanrednoj umešnosti da mesto groša potroši kopejku; u svemu drugome ona beše sasvim primila sve rusko. Držala je mnogo kućnih slugu; osobito je držala mnogo služavki, koje, uostalom, nisu svoj hleb jele zabadava: od jutra do mraka su bile pogrbljene nad poslom. Ona je volela da se izveze u kočijama sa livrejisanim lakejima na zadnjem sedištu; volela je da joj pripovedaju spletke i da joj došaptavaju, a i sama je odlično spletkarila; volela je da čoveka zaduži svojom blagonaklonošću pa da ga odjednom iznenada baci u nemilost, — jednom rečju, Jelisaveta Prohorovna se

ponašala već tačno kao prava gospođa. — Akimu je bila naklonjena — on joj je uredno plaćao dosta krupnu zakupninu — milostivo se upuštala s njime u razgovor i čak ga je, šale radi, zvala u goste... i baš u spahijskoj kući je na Akima vrebala nesreća.

Među sobaricama Jelisavete Prohorovne bila je jedna devojka od svojih dvadesetak godina, siroče, po imenu Dunjaša. Bila je lepuškasta, stasita i okretna; nije bila lepa, ali su joj crte bile dopadlive: sveža boja kože, gusta plava kosa, živahne, sive očice, mali okrugao nos, rumene usne i osobito neki slobodan izraz lica — polupodrugljiv, poluizazivački — sve to je imalo neku svoju naročitu draž. Sem toga, iako je bila siroče, držala se strogo, skoro oholo: vodila je poreklo od starih spahijskih kućnih slugu; njen pokojni otac, Arefije, bio je trideset godina ključar, a deda, Stepan, služio je kao sobar kod već odavno pokojnog gospodara, gardiskog seržana i kneza. Oblačila se uredno i gizdavo, isticala svoje ruke, koje su stvarno bile vanredno lepe. Dunjaša je ispoljavala velik prezir prema svima svojim udvaračima, sa samouverenim osmehom saslušavala njihove komplimente, a ako bi na njih štogod odgovarala, to je većinom činila samo kakvim usklikom, kao naprimer: „jest! nije nego! taman bih ja! koješta!“ Ti usklici joj skoro nikada nisu silazile sa jezika. Dunjaša je provela neke tri godine u Moskvi, na nauci, i tamo je stekla one naročite navike i grimase kojima se odlikuju sobarice koje su živele u prestonicama. Kućna posluga ju je smatrala za devojku sa ponosom (to je kod tih ljudi važilo kao velika pohvala), koja, iako je prošla sito i rešeto, ipak nije posrnula. Umela je lepo i da šije, ali i pored svega toga Jelisaveta Prohorovna joj nije bila mnogo naklonjena, zahvaljujući glavnoj sobarici, Kirilovnoj, jednoj postarijoj ženi, promućurnoj i lukavoj. Kirilovna je imala velik uticaj na svoju gospodaricu i veoma vešto je umela da sklanja s puta svoje suparnice.

Eto u tu Dunjašu se, dakle, zaljubio Akim! I to tako, kako se nikada pre nije zaljubljivao. Prvi put ju je video u crkvi: tek što se bila vratila iz Moskve... zatim se viđao s njome nekoliko puta u spahijskoj kući; najzad, jednom je s njome proveo čitavo veče kod upravnika, gde je bio pozvan na čaj, zajedno sa ostalim viđenim ljudima. Kućne sluge ga se nisu klonile, iako nije pripadao njihovom staležu i mada je nosio bradu; ali on je bio obrazovan i pismen čovek, a što je

glavno — imao je para; zatim, nije se ni oblačio kao seljak, nosio je dugačak kaftan od crne čoje, čizme od štavljene teleće kože i maramicu oko vrata. Istina, njene kućne sluge su među sobom govorile da se ipak vidi da on nije od naših, ali u oči — tek što mu nisu laskali. Iste večeri, kod upravnika, Dunjaša je konačno osvojila Akimovo zaljubljivo srce, mada nije ni reči odgovarala na njegova umiljavanja i tek je katkada ukoso pogledala na njega, kao čudeći se šta će taj muškarac tu. To je još više raspaljivalo Akima. Otišao je kući, mislio je, mislio i najzad se odlučio da je isprosi... Toliko ga beše „opčinila”! Ali, ko bi mogao opisati Dunjašin gnev i negodovanje kad ju je Kirilovna pet dana kasnije nežno pozvala k sebi u sobu i saopštila joj da je prosi onaj bradati seljak Akim (a on je, vidi se, znao kako treba da započne stvar), onaj Akim uz kog joj je bilo zazorno čak i sedeti za stolom!

Dunjaša je isprva sva usplamtela, zatim se usmljeno nasmejala, a najzad zaplakala; ali, Kirilovna je tako vešto vodila stvar, navela ju je da tako jasno oseti svoj položaj u kući, spomenula kako Akim pristojno izgleda, kako je bogat i kako joj je slepo odan, pa je na kraju još značajno natuknula i o želji same gospodarice, da je Dunjaša već izišla iz sobe sa zamišljenim izrazom na licu, a kada se srela sa Akimom, pažljmvo mu je zagledala u oči i nije se odvratila. Vanredno izdašni pokloni toga zaljubljenog čoveka rasterali su njena poslednja kolebanja... Jelisaveta Prohorovna, kojoj je Akim, u znak radosti, poklonio stotinu breskvi na velikom srebrnom poslužavniku, dala je svoj pristanak da se on venča sa Dunjašom i venčanje se obavilo. Akim nije žalio troškova — i mlada, koja. je još juče sedela kao utučena na divančiću, a ujutro, na sam dan svadbe, plakala, sve dok ju je Kirilovna oblačila za venčanje, brzo se utešila... Gospodarica joj je dala svoj šal da ga ogrne u crkvi, — a Akim joj je istoga dana poklonio isto takav šal, ako ne još lepši.

Tako se, eto, Akim oženio, doveo mladu svojoj kući... Počeli su zajednički život. Dunjaša se pokazala kao loša domaćica, slaba potpora mužu. Nije se ni za šta zanimala, bilo joj je tužno i dosadno, sem ako bi katkada na nju skrenuo pažnju kakav namernik oficir i počeo da joj se udvara, sedeći za širokim samovarom; često je odlazila od kuće, čas u varoš da štogod kupi, čas do spahijskog salaša, do koga se računalo oko četiri kklometara. U spahijskoj kući

se odmarala; tamo bi je opkolili svoji ljudi; devojke bi zavidele njenim haljinama; Kirilovna je častila čajem; i sama Jelisaveta Prohorovna bi razgovarala s njome... Ali i te posete nisu prolazile bez gorkih doživljaja po Dunjašu... Tako ona sada, kao žena kućnoga sluge, nije mogla više da nosi šešir, već je morala da se ubradi maramom... kao žena kakvog trgovca, govorila joj je lukava Kirilovna... kao kakva palančanka, mislila je Dunjaša u sebi.

Mnogo puta su Akimu padale na pamet reči njegovoga jedinog rođaka, staroga strica, jednoga matorog, samohranog neženje: „E, brate Akime, — rekao mu je on kad ga je susreo na ulici, — čujem hoćeš da se ženiš?..

— Eto hoću; a što?

— E, Akime, Akime! Ostavi, zar, nas — seljake, nismo kao više za tebe — a, da vidiš, nisi ni ti za nju.

— Kako to nisam za nju?

— A, eto, makar i radi ovoga, — odvrati čiča pokazujući Akimu njegovu bradu, koju beše za volju svojoj verenici počeo da potšišava, jer nije mogao da se reši da je sasvim obrije... Akim je ponikao; a čiča se okrenuo, zatvorio skutove svoga tulupa, koji beše poderan na ramenima, i otišao, mašući glavom.

Da, više puta bi se Akim zamislio, više puta bi stenjao i uzdisao... Ali njegova ljubav prema lepoj ženi nije slabila; on se njome ponosio — osobito kad je upoređivao, da već ne govorimo sa drugim seljankama ili sa svojom prvom ženom, s kojom ga behu oženili kad mu je bilo četrnaest godina, već i kad bi je uporedio sa ostalim kućnim slugama sa spahijskoga salaša; „eto, biva, kakvu smo ptičicu ulovili!“ Njena najmanja nežnost pravila mu je ogromno zadovoljstvo... Daće Bog, mislio je on, da se malko svikne, da se uživi... Ona se međutim ponašala veoma lepo i niko nije o njoj mogao da kaže rđave reči.

Tako je prošlo nekoliko godina. Dunjaša je zbilja najzad navikla na svoj život. Akim, što je više stario, tim više je osećao prema njoj odanosti i poverenja; njene drugarice, koje se ne behu poudavale za težake, živele su bedno, ili su trpele od sirotinje ili su zapale u loše ruke... A Akim je bivao sve bogatiji i bogatiji. Sve mu je polazilo za rukom, — imao je sreću; jedino ga je jedno žalostilo: Bog mu nije davao dece. Dunjaši beše prošlo dvadeset pet godina; svi su je već

počeli zvati Avdotja Arefjevna. Pa ipak, ona ne beše postala prava domaćica — mada je volela svoju kuću, vodila brigu o namirnicama i nadgledala služavku... Istina, sve je to ona radila kao od bede, nije pazila kako valja da u kući vlada red i čistoća; ali je u glavnoj sobi gostionice, pored Akimovog portreta, visio njen portret, slikan uljanim bojama, koji beše ona lično naručila kod jednog meštanina slikara, sina parohijskog đakona. — Bila je naslikana u beloj haljini, sa žutim šalom, sa šest niski krupnoga bisera oko vrata, dugim minđušama u ušima i sa prstenjem na svima prstima. — Moglo se poznati da je ona, — iako je slikar beše naslikao suviše debelu i rumenu, a njene sive oči napravio kao da su crne i čak malko razroke... Akimova slika mu nije nikako uspela: izradio ga je nekako tamno — à la Rembrandt — tako da se dešavalo da kakav putnik pogleda na sliku pa tek samo mukne. Avdotja se počela dosta nemarno oblačiti; ogrne belu maramu preko ramena — a pod njom haljinu kako bilo: savladala ju je lenost, ona puna uzdaha, mlitava i dremljiva lenost, kojoj je veoma naklonjen ruskn čovek, osobito kad mu je osiguran opstanak...

I pored svega toga, Akimu i njegovoj ženi poslovi su išli vrlo dobro — oni su živeli složno i uživali glas uzornih supružnika. Ali isto kao što veverica čisti njuškicu dok lovac nišani na nju, tako i čovek ne predoseća svoju nesreću — i odjednom se stropošta, kao na ledu...

Jedne jesenje večeri u Akimovoj gostionici otsede jedan trgovac galanteriskom robom. Raznim stranputicama provlačio se on terajući dvoja natovarena kola iz Moskve u Harkov; to je bio jedan od onih putujućih trgovaca koje često sa velikim nestrpljenjem očekuju spahijske žene i kćerke. S tim trgovcem, već postarijim čovekom, putovala su dva druga, ili, bolje da kažemo, dva momka — jedan bledi, mršavi i grbavi, a drugi — mlad, naočit i lep mladić od svojih dvadeset godina. Naručili su večeru, a zatim su seli da piju čaj; trgovac je zamolio domaćine da ispiju s njima po jednu šolju — i domaćini prime poziv. Dva starca (Akim beše već uhvatio pedeset sedmu godinu) zapodenu brzo razgovor; trgovac se raspitivao o spahijama u okolini — a niko mu o njima nije mogao dati boljih obaveštenja nego Akim; grbavi momak je stalno izlazio da pogleda kola i najzad je otišao da spava; Avdotja je morala da razgovara sa drugim momkom... Sedela je pored njega i razgovarala je malo, više

je slušala što joj on pripoveda; ali, videlo se, njegov razgovor joj se dopadao: lice joj je oživelo, obrazi se zarumeneli i ona se smejala od srca i dosta često. Mladić je sedeo skoro nepomično i svoju kudravu glavu naklonio nad sto; govorio je tiho, ne dižući glasa i ne žureći se; ali njegove male, drsko-sjajne plave oči behu prikovane za Avdotju; ona se isprva okretala, kako ne bi gledala u njih, a zatim mu je i sama počela gledati u lice. Lice mladićevo bilo je glatko i sveže kao krimska jabuka; on se često smeškao i igrao svojim belim prstima po bradl, koja beše već pokrivena retkim, tamnim maljama. Govorio je kako govore trgovci, ali vrlo slobodno i sa nekim nemarnim samopouzdanjem — posmatrajući je neprestano onim ukočenim i drskim pogledom... Odjednom joj se malko primakao i, ne menjajući ni najmanje izraz svoga lica, rekao: „Avdotja Arefjevna, od vas nema na svetu lepše; čini mi se da bih za vas i život svoj dao”.

Avdotja se glasno nasmejala.

— Šta se smeješ? — upita je Akim.

— Eto — ovaj gospodin stalno smešne stvari pripoveda, — odvrati ona, uostalom, ne mnogo zbunjena.

Stari trgovac se isksi...

— He-he, da; ovaj Naum mi je velik brbljivko. Ali ne slušajte vi njega.

— Taman! nije nego! nemam druga posla nego da njega slušam, — odvrati ona i klimnu glavom.

— He-he, naravno, — primeti starac. — Ali, ipak, — dodade kao popevajući: — oprostite nam, molimo lepo, mnogo smo zadovoljni, ali je vreme i da se odmorimo... — I ustade.

— I mi smo mnogo zadovoljni, — progovori Akim i isto tako ustade: — hvala na časti; uostalom, laku noć želimo Avdotjuška, ustaj.

Avdotja ustade kao preko volje, posle nje diže se i Naum... i svi se raziđoše.

Domaćini su otišli u zasebnu sobicu, koja im je služila kao spavaća soba. Akim je smesta počeo da hrče. Avdotja dugo nije mogla da zaspi... Isprva je ležala mirno, s licem okrenutim prema zidu, a onda se počela prevrtati po ugrejanom perjanom dušeku, čas je odbacivala pokrivač, čas ga opet navlačila na sebe... a zatim je uhvatio lak dremež. Odjednom se sa dvorišta začu jak muški glas:

pevao je nekakvu otegnutu, ali ne tužnu pesmu, čije se reča nisu mogle razabrati. Avdotja je otvorila oči, nalaktila se i počela da sluša... Pesma se nastavljala... Ona se zvučno razlegala jesenjim vazduhom.

Akim diže glavu.

— Ko to peva? — upita on,

— Ne znam, — odgovori ona.

— Lepo peva, — dodade on posle kratkog ćutanja. — Lepo. Jaka glasina. E, i ja sam nekada pevao, — nastavi on: — i lepo sam pevao, ali me izdao glas. A ovaj je dobar. To sigurno peva onaj momak. Naum se zove, kanda. — Tu se on okrenu na drugu stranu, uzdahnu i nanovo zaspa.

Onaj glas još dugo nije prestajao... Avdotja ga je samo slušala i slušala; najzad glas kao da se pretrgao, još jednom se snažno zaorio pa je lagano zamro. Avdotja se prekrstila i spustila glavu na. jastuk... Prošlo je pola sata... Ona se diže i pće polako da ustaje s kreveta...

— Kuda ćeš, ženo? — upita je Akim kroz san.

Ona zastade.

— Da popravim kandilo, — progovori ona: — ne mogu nešto da spavam...

— A ti se onda pomoli Bogu, — promuca Akim zaspivajući.

Avdotja je prišla kandilu, počela da ga popravlja, pa ga, nehotice, ugasila; onda se vratila i legla. Sve se smirilo.

Sutradan, ranom zorom, trgovac je sa svojim drugovima krenuo na put. Avdotja je spavala. Akim ih je pratio oko pola kilometra: trebalo mu je da navrati do vodenice. Kad se vratio kući, on vide da mu je žena već obučena i da nije sama: s njome je bio onaj jučerašnji momak, Naum. Stojali su pored stola kod prozora i razgovarali. Kad je spazila Akima, Avdotja je ćuteći izišla napolje iz sobe, a Naum je objasnio da se vratio po gazdine rukavice, koje je ovaj, tobože, zaboravio na klupi, pa je onda i on otišao.

Sada ćemo reći našim čitaocima ono što su oni, verovatno, i bez nas naslutili: Avdotja beše strasno zavolela Nauma. Kako se to moglo tako brzo dogoditi, teško je objasniti; tim teže što se ona dotle besprekorno vladala, i pored mnogobrojnih prilika i pokušaja da se skrši njena bračna vernost. Kasnije, kad je njena veza s Naumom

postala javna, mnogi su u tom kraju pričali kako joj je on još prve večern nasuo u čaj omađijane trave (kod nas se još tvrdo veruje u delovanje sličnih sredstava), i da se to moglo vrlo lako opaziti na Avdotji, koja je, tobože, uskoro zatim počela da vene i čezne.

Bilo kako mu drago, tek Naum se počeo dosta često viđati u Akimovoj kući. Najpre je još jednom proputovao s onim istim trgovcem, a tri meseca kasnije pojavio se već sam, sa svojom sopstvenom robom; zatim se proneo glas da se on nastanio u jednom od obližnjih sreskih gradova, i od tog doba su se redovno, svake nedelje, na glavnom drumu videla njegova čvrsta, molovana kola, u koja su bila upregnuta dva dobro uhranjena konjića, kojima je on sam upravljao. Između Akima i njega nije bilo naročito prisnog prijateljstva, ali se među njima nije mogla opaziti nikakva omraza; Akim na njega nije obraćao velike pažnje i poznavao ga je samo kao promućurna mladića koji je uhvatio dobar koren. On nije slutio šta je u stvari osećala Avdotja i poklanjao joj je kao i ranije svoje poverenje.

Tako su prošle još dve godine.

Jednoga letnjega dana, pred sam ručak, nešto posle jednog sata, Jelisaveta Prohorovna, koja se baš za te dve godine beše naglo zbrčkala i požutela, i pored svih mogućih masaža, rumenila i belila, — Jelisaveta Prohorovna beše izišla sa psetancetom i suncobranom da se prošeta po svome lepo uređenom nemačkom vrtu. Lagano šušteći uštirkanom haljinom ona je išla sitnim koracima po peščanoj stazici, između dva reda kao sveća pravih georgina, kad je odjednom sustiže naša stara poznanica Kirilovna i reče joj sa puno poštovanja da bi jedan b... ski trgovac želeo s njome da razgovara o jednoj vrlo važnoj stvari. Kirilovna je, kao i ranije, uživala naklonost svoje gospodarice (u stvari je ona upravljala imanjem g-đe Kunce) i od pre nekog vremena imala dozvolu da nosi beli platneni šeširić, što je davalo još više oštrine izrazitim crtama njenog preplanulog lica.

— Trgovac? — upita gospođa. — Šta taj hoće?

— Ne znam šta izvoli želeti, — odvrati Kirilovna slatkim tonom: — tek, rekla bih, gospodin bi želeo da nešto od vas kupi.

Jelisaveta Prohorovna se vratila u gostinsku sobu, sela na svoje uobičajeno mesto, u stolicu sa naslonom, po kojemu se lepo izvijao ladolež, i naredila da se pozove b... ski trgovac.

Ušao je Naum, poklonio se i zastao pored vrata.

— Čula sam, vi hoćete da nešto kupite od mene? — počela je Jelisaveta Prohorovna, a u sebi je pomislila: — baš lep čovek ovaj trgovac.

— Tako je, molim.

— A šta to?

— Ne biste li izvoleli da prodate vašu drumsku gostionicu?

— Kakvu gostionicu?

— Onu na glavnom drumu, tu blizu.

— Ali ta gostionica ne pripada meni. To je Akimova gostionica.

— Kako da ne pripada vama? na vašoj zemlji je sagrađena.

— Istina je — zemlja je moja... kupljena je na moje ime; ali gostionica je njegova.

— Lepo. Dakle, da li biste izvoleli da nam je prodate?

— Kako da je prodam?

— Tako, lepo. A mi bismo dobro platili.

Jelisaveta Prohorovna malo zaćuta.

— Zbilja čudnovato, — poče ona opet: — kako vi to govorite. A koliko biste vi dali? — dodade ona. — To jest, ja to ne pitam za sebe, već za Akima.

— Pa eto, sa svim zgradama i prinadležnostima, i, naravno sa zemljom što je uz gostionmcu, dao bih dve hiljade rubalja.

— Dve hiljade rubalja! To je malo, — odvrati Jelisaveta Prohorovna.

— Stvarna cena.

— A jeste li razgovarali s Akimom?

— Što s njime da razgovaram? Gostionica je vaša pa vaša, zato eto s vama i razgovaram.

— Ali ja sam vam rekla... Zbilja, čudnovato, kako to da me ne razumete!

— Kako da ne razumem; razumem ja vas.

Jelisaveta Prohorovna pogleda Nauma, Naum pogleda Jelisavetu Prohorovnu.

— Dakle, — poče on: — šta biste, na priliku, vi predložili od vaše strane?

— Od moje strane... — Jelisaveta Prohorovna se poče nemirno micati u naslonjači. — Pre svega kažem vam, malo je dve hiljade, a

zatim...

— Stotinarčicu bih mogao dodati, molim.

Jelisaveta Prohorovna ustade.

— Ja vidim vi govorite o sasvim drugim stvarima, rekla sam vam već da tu gostionicu ne mogu i neću da prodam. Ne mogu... to jest neću.

Naum se nasmeši i malko poćuta.

— Lepo, kako izvolite... — progovori zatim, lako slegnuv ramenom: — oprostite, molimo vas. — Pokloni se i uhvati kvaku na vratnma.

Jelisaveta Prohorovna se okrete prema njemu.

— Uostalom... — progovori ona sa jedva primetnom stankom: — nemojte još da odlazite. — Ona pozvoni; iz kabineta dođe Kirilovna. — Kirilovna, naredi da gospodinu trgovcu posluže čaj. Mi ćemo se još videti, — dodade ona, lako klimnu glavom.

Naum se još jednom pokloni i iziđe zajedno sa Kirilovnom.

Jelisavega Prohorovna se dva tri puta prođe po sobi i opet zazvoni. Ovaj put uđe dečak u kozačkom odelu. Ona mu naredi da pozove Kirilovnu. Nekoliko trenutaka kasnije uđe Kirilovna, lagano škripućući svojim kovim cipelama od kozje kože.

— Jesi li čula, — poče Jelisaveta Prohorovna s usiljenim smehom, — šta mi predlaže ovaj trgovac? Zbilja, čudan čovek!

— Ne, nisam čula... šta kaže? — I Kirilovna malko zažmiri svojim crnim kalmučkim očicama.

— Hoće da kupi od mene Akimovu gostionicu.

— Pa zašto ne?

— Ali kako... A šta će Akim? Ja sam je Akimu dala.

— Ali zaboga, gospođo, kako to govorite? Zar ta gostionica nije vaša? Zar nismo i mi vaši? I zar nije i sve što mi imamo — opet vaše, spahijsko?

— Šta to pričaš, Kirilovna, Bog s tobom? — Jelisaveta Prohorovna izvadi maramicu od batista i nervozno se useknu. — Akim je tu gostionicu kupio za svoj novac.

— Za svoj novac? A otkuda mu taj novac? — Zar i taj novac nije dobio zahvaljujući vašoj milosti? Pa i inače, koliko ima otkad uživa tu zemlju... I opet sve blagodareći vašoj milosti. A vi, gospođo, mislite,

valjda, da mu neće ostati više novaca? Ta, bogatiji je taj od vas, Boga mi!

— Sve je to, razume se, tako, ali ipak ja ne mogu... Kako to da ja prodam tu gostionicu?

— A što da je ne prodate? — nastavljala je Kirilovna. — Sreća još, što se našao kupac. Dozvolite mi da vas upitam, koliko vam nudi?

— Nešto preko dve hiljade rubalja, — odgovori tiho Jelisaveta Prohorovna.

— Daće on, gospođo, i više, ako od prve nudi dve hiljade. A sa Akimom ćete se kasnije obračunati; možete mu, na priliku, danak smanjiti. On će vam biti još zahvalan.

— Razume se, trebaće da mu smanjim danak. Ali ipak ne mogu, Kirilovna, prodati, kako to... — I Jelisaveta Prohorovna poče brzo da korača tamo amo po sobi... — Ne, to je nemoguće, to ne valja... ne, molim te, nemoj da mi više o tome govoriš... jer ću se inače naljutiti...

Ali, i pored zabrane uzrujane Jelisavete Prohorovne, Kirilovna je i dalje govorila, a pola sata kasnije vratila se opet Naumu, koga beše ostavila u bifeu, kod samovara.

— Šta ćete mi reći, uvažena moja, — upita Naum, kicoški okrenuvši ispivenu šolju na tanjirić.

— Reći ću vam, — odvrati Kirilovna, — da idete gospođi, ona vas zove.

— Razumem, — odgovori Naum, ustade i pođe za Kirilovnom u gostinsku sobu.

Vrata su se za njima zatvorila... Kada su se, najzad, ta vrata nanovo otvorila i kad je Naum izišao iz njih, klanjajući se i idući natraške, stvar je već bila u redu; Akimova gostionica pripadala je njemu: on je kupio za 2800 rubalja u asignacionim novčanicama. Utvrdili su da pismeno o prodaji naprave što pre, a da dotle stvar ne razglašuju; Jelisaveta Prohorovna dobila je sto rubalja kapare, a dvesta rubalja dao je kupac, Kirilovnoj kao bakšiš. „Jevtino sam trgovao”, mislio je Naum penjući se u kola: „dobro što mi je takva prilika ispala”.

U isto vreme, dok se u spahijskoj kući vršila opisana pogodba, Akim je sedeo sam na klupi, pod prozorom svoje kuće, i sa nezadovoljnim izrazom gladio bradu... Rekli smo već pre, da on nije

slutio ništa o naklonosti svoje žene prema Naumu, iako su mu dobri ljudi već všie puta napominjali da je već vreme da se osvesti; istina, njemu se ponekad i samom činilo kao da mu je domaćica od pre nekog vremena postala nešto više jogunasta, ali, stvar je poznata: žensko stvorenje je prevrtljivo i ćudljivo. Čak i kad mu se zbilja činilo da mu u kući nije sve u redu, on je samo odmahivao rukom; nije hteo, što no se kaže, da diže galamu; njegova dobroćudnost nije popuštala ukoliko je on stario, a i lenost je igrala svoju ulogu. Ali toga dana bio je veoma zle volje; dan pre beše sasvim slučajno na ulici čuo razgovor između svoje služavke i neke druge žene iz susedstva...

Susetka je pitala služavku zašto nije u nedelju u veče navratila do nje: „ja sam te, veli, čekala”.

— Pošla sam k tebi, — pravdala se služavka, — ali, na nesreću, nabasam na gazdaricu... vrag je odneo!

— Nabasaš... — ponovi susetka nekakvim otegnutim glasom i podboči rukom obraz. — A gde si to, rođena, nabasala na nju?

— Za popovom konopljom. Gazdarica izišla u konoplju k onome svome, k Naumu, zna se već, a ja u pomrčini, pa ne vidim, a i mesečina me valjda zasenila, Bog će ga znati, tek ja ti pravo naiđem na njih.

— Naiđeš, — opet ponovi susetka. — Pa šta rade, rođena moja, njih dvoje — stoje?

— Stoje — kao obično. Stoji on, stoji i ona. Kad me ugledala, pita me: kuda trčiš? Odmah da si kući pošla. I pošla sam.

— Pošla. — Susetka malko poćuta. — A sad zbogom, Fetinjuška, — reče ona i odgeguca svojim putem.

Taj razgovor delovao je neprijatno na Akima. Njegova ljubav prema Avdotji beše već ohladnela, ali mu se služavkine reči ipak nisu dopale. Međutim ona je rekla istinu: te noći je Avdotja stvarno išla k Naumu, koji ju je čekao u gustoj senci nepomične i visoke konoplje, koja je padala na drum. Rosa je vlažila svaku stabljiku s vrha do dna; naokolo se širio jak, skoro opojan miris. Veliki, purpurni mesec tek što se beše digao u tamnoj i mutnoj izmaglici. Naum je već izdaleka čuo ubrzane Avdotjine korake i uputio joj se nasusret. Ona mu je prišla, sva bleda od trčanja, mesečina je padala pravo na njeno lice.

— Šta je, jesi li donela? — upitao je on.

— Donela sam, jest, — odgovorila je ona neodlučnim glasom: — ali, Naume Ivanoviću, šta...

— Daj ovamo, ako si donela, — prekide je on i pruži ruku...

Ona izvadi nekakav svežnjić iz nedara. Naum ga odmah uze i stavi sebi u nedra.

— Naume Ivaniću, — progovori Avdotja lagano, ne skidajući očiju s njega... — Oh, Naume Ivaniću, radi tebe ću dušu svoju izgubiti...

U taj čas im je prišla služavka.

Dakle, Akim je sedeo na klupi i nezadovoljno gladio svoju bradu. Avdotja je neprestance čas ulazila u sobu, čas opet izlazila napolje. On ju je samo pratio pogledom. Najzad, ona je ušla još jednom, uzela iz sobice topao, pamučan kaput i već prekoračila preko praga — kad se on više ne moga svladavati i reče, kao za sebe:

— Baš se čudim, — poče on: — zašto se to ženske uvek žure? Onako, da se smire i posede na jednom mestu, to ne možeš od njih tražiti. One to nisu u stanju. E, ali ako je da se kudgod otrči, bilo ujutro, bilo uveče, to vole. — Da.

Avdotja je saslušala muževljeve reči do kraja, ne mičući se s mesta; tek kod reči „uveče” malko okrenu glavu i kao da se zamisli.

— Već i ti, Semjoniću, — progovori ona najzad ljutito, — zna se, kad počneš sa tvojim razgovorima, onda...

Ona odmahnu rukom i iziđe, zalupivši vratima. Avdotja zbilja nije mnogo cenila Akimovu rečitost i uveče, kad bi se on upustio u kakav razgovor s putnicima ili stao štogod da priča, ona je često potajno zevala ili odlazila. Akim pogleda na zatvorena vrata... „Kad počneš sa tvojim razgovorima”, ponovi on poluglasno, „u tome i jeste stvar, što sam malo s tobom razgovarao... I još ko? svoj čovek, tako reći, pa još...“ I on ustade, zamisli se malko i udari se nekoliko puta pesnicom u zatiljak...

Posle toga prošlo je još nekoliko dosta čudnovatih dana. Akim je stalno pogledao na svoju ženu, kao da hoće nešto da joj kaže; a i ona je sa svoje strane bacala poglede pune podozrenja; i on i ona su pri tom usiljeno ćutali; uostalom, to ćutanje se obično prekidalo kakvim osornim Akimovim prigovorom u vezi sa nekom greškom u vođenju domazluka, ili u vezi sa ženama uopšte; Avdotja mu većinom nije odgovarala ni reči. Ipak, i pored, sve Akimove

dobroćudne slabosti, došlo bi neizostavno do odlučnog objašnjenja između njega i Avdotje, da se nije, najzad, odigrao jedan događaj posle koga bi svako objašnjavanje bilo uzaludno.

Jednoga dana (pošto usled letnjih poljskih radova ne beše u gostionici ni jednoga putnika)

Akim i njegova žena hteli su baš da se malko založe, kad odjednom jedna kola živo zatandrkaše drumom i naglo stadoše pred ulazom. Akim pogleda kroz prozor, namršti se i poniče: iz taljiga je lagano izlazio Naum. Avdotja ga nije videla, ali kad se iz trema začuo njegov glas, njoj kašika lako zadrhta u ruci. On je naređivao svome momku da ostavi konja u dvorištu. Najzad su se vrata otvorila i on je ušao u sobu.

— Pomozi Bog, — reče on skidajući kapu.

— Bog ti pomogao, — odvrati Akim kroz zube. — Koje dobro?

— Eto, navratio, — odgovori ovaj i sede na klupu. — Bio sam kod spahinice.

— Kod spahinice, — reče Akim, još uvek se ne dižući s mesta. — Valjda nekim poslom?

— Jest, poslom. Avdotja Arefjevna, naše poštovanje.

— Dobar dan, Naume Ivaniću, — odgovori ona.

Svi su neko vreme ćutali.

— Šta vam je to, izgleda dobra neka čorba, — poče Naum...

— Čorba, jeste, — odvrati Akim i odjedkom preblede: — ali ne za tebe.

Naum začuđeno pogleda Akima.

— Kako to ne za mene?

— Eto tako, nije za tebe. — Akimu zablistaše oči i on udari šakom o sto. — U mojoj kući nema ništa za tebe, jesi li čuo?

— Ej, Semjoniću, šta ti je? Šta je to s tobom?

— Nije meni ništa, već si mi ti dodijao, Naume Ivaniću, eto šta je. — Starac je ustao i sav je uzdrhtao. — Počeo si suviše često da mi se vucaraš ovamo, eto šta je.

Naum takođe ustade.

— Ti si, brate, čini mi se, šenuo, — reče on s potsmehom. — Avdotja Arefjevna, šta je ovo s ljime?...

— Napolje, — vikne Akim glasom koji se tresao: — napolje, kad ti kažem, čuješ li... kakva Avdotja Arefjevna... gubi se, kad ti kažem,

čuješ li već!

— Šta ti to meni govoriš? — upita značajno Naum.

— Gubi se odavde; eto šta ti govorim. Tu su ti vrata, pa sad put pod noge... razumeš? inače — biće zlo!

Naum koraknu napred.

— Ljudi božiji, nemojte da se tučete, ovako vas molim, — promuca Avdotja, koja je dotle nepomično sedela za stolom...

Naum se osvrnu na nju.

— Nemajte brige, Avdotja Arefjevna, šta da se tučemo! Eto ti ga, — nastavi on, obraćajući se Akimu: — kako se samo razvikao. Zbilja. Gle ti njega kako je žustar! Gde se to čulo da čoveka iz tuđe kuće teraju, — dodade Naum lagano i razvlačeći reči: — i to još domaćina?

— Kako to iz tuđe kuće, — promuca Akim. — Kakvog domaćina?

— Pa eto, recimo, mene.

Naum tu zažmiri i iskezi svoje bele zube.

— Kako tebe? Zar nisam ja domaćin?

— Ala si ti, bato, nedotupavan. Kad ti kažem — ja sam domaćin.

Akim izbeči oči.

— Šta trućaš tu, kao da si se bunike nažderao, — progovori on najzad. — Od kuda, do đavola, ti da si ovde domaćin?

— Uostalom, šta da se s tobom prepirem, — viknu nestrpljivo Naum. — Vidiš li ovu hartiju, — nastavi on, pošto je izvadio iz džepa presavijen list državne taksene hartije: — je li vidiš? Ovo ti je kupovni ugovor, razumeš li, kupovni ugovor i na tvoju zemlju i na gostionicu; i jedno i drugo sam kupio od spahinice, kupio sam sve od Jelisavete Prohorovne; juče smo zaključili ugovor u B...u — ja sam, dakle, ovde domaćin, a ne ti. Još danas da pokupiš sve svoje tralje, — dodade on stavljajući hartiju natrag u džep: — a sutra da ti ni traga ovde ne bude; jesi li čuo?

Akim je stojao kao gromom udaren.

— Razbojniče, — zastenje on najzad: — razbojliče... Ej, Feđka, Mićka, ženo, ženo, uhvatite ga, uhvatite — drž’te ga!

On se potpuno izgubio.

— Pazi, pazi, — reče Naum preteći: — pazi, čiča, ne budali...

— Ta udri ga, udri ga, ženo! — ponavljao je Akim suznim glasom, zaletajući se s mesta malaksalo i uzaludno. — Zlikovče, razbojniče...

Malo ti je nje... sad hoćeš da mi i kuću moju otmeš i sve... Ali ne, pričekaj... ne može to tako... Ja ću lično otići, lično ću da kažem... kako... zašto da se proda... Stani malo... pričekaj...

I on izjuri gologlav na ulicu.

— Kuda, Akime Ivaniću, kuda to trčite, baćuška? — progovori služavka Fetinja, koja se beše sudarila s njime na vratima.

— Idem gospođi! Pusti me! Gospođi... — zavapi Akim i, ugledavši Naumova kola, koja još ne behu stigli da uteraju u dvorište, skoči u njih, zgrabi uzde i, ošinuv konja iz sve snage, potera trkom prema spahijskom salašu.

— Matuška, Jelisaveta Prohorovna, — ponavljao je on u sebi čitavim putem: — zbog čega tolika nemilost? Baš sam se, čini mi se, uvek starao da vam ugodim!

A za to vreme je neprekidno šibao konja, šibao. Putnici su se pred njim sklanjali, osvrtali se i dugo ga pratili pogledom.

Akim je za četvrt sata stigao do salaša Jelisavete Prohorovne, doterao kola pred trem, skočio s njih i upao pravo u pretsoblje.

— Šta je to s tobom? — progunđa uplašeni lakej, koji je slatko dremao na minderluku.

— Gospođu moram da vidim, gospođu, — progovori glasno Akim.

Lakej se začudi.

— Da se nije štogod dogodilo? — zausti on...

— Nije se dogodilo ništa, već moram videti gospođu.

— Šta, šta, — progovori lakej čudeći se sve više i lagano se ispravi.

Akim se prenu... Kao da su ga polili hladnom vodom.

— Javite gospođi, Petre Jevgrafiću, — reče on duboko se klanjajući: — kažite da bi Akim želeo da s njome govori...

— Dobro... idem... javiću... a ti si, rekao bih, pijan, pričekaj, — progunđa lakej i ode.

Akim poniče i kao da se zbuni... Njegove odlučnosti beše nestalo istog časa čim je stupio u pretsoblje.

Jelisaveta Prohorovna se takođe zbunila kad su joj javili da je došao Akim. Smesta je naredila da Kirilovna dođe k njoj u kabinet.

— Ja ga ne mogu primiti, — poče ona ubrzano, čim se pojavila Kirilovna: — ne mogu nikako. Šta da mu kažem? Eto, zar ti nisam

govorila da će sigurno doći ovamo i da će se žaliti, — dodade ona ljutito i uzrujano: — zar nisam govorila...

— A šta i da ga primate, — odvrati mirno Kirilovna: — to nije ni potrebno. Zašto vi da se uzrujavate, molim vas.

— Pa šta da radim?

— Ako dozvolite, ja ću s njime da porazgovaram.

Jelisaveta Prohorovna diže glavu.

— Budi tako dobra, Kirilovna. Porazgovaraj s njim. Reci mu... onako — eto, da sam ja našla za potrebno... ali da ću ga, uostalom, nagraditi... tamo, već, kako znaš. Molim te, Kirilovna.

— Samo vi, gospođo, izvolite biti bez brige, — odvrati Kirilovna i iziđe škripeći papučama.

Nije prošlo ni četvrt sata, kad se njihovo škripanje nanovo začulo, i kad je Kirilovna ušla u kabinet sa onim istim mirnim izrazom lica, sa onim istim pametnim lukavstvom u očima.

— Dakle, — upita je gospođa, — šta kaže Akim?

— Šta da kaže. Veli, neka ste vi živi i zdravi, da je sve u vašoj ruci, volja vaša, a njemu je za njegove dane dosta.

— I nije se žalio?

— Nije. Na šta da se žali?

— Zašto je onda dolazio? — reče Jelisaveta Prohorovna s izvesnom nedoumicom.

— Dolazio je da moli, za sada, pre nagrade, da budete toliko milostivi da mu oprostite danak, to jest, za iduću godinu...

— Razume se da ću mu oprostiti, oprostiću mu, — prihvati živo Jelisaveta Prohorovna: — to se razume. Vrlo rado. I reci mu, uopšte, da ću ga nagraditi. E, baš ti hvala, Kirilovna. Vidim ja, dobar je on seljak. Pričekaj, — dodade ona: — daj mu ovo od moje strane. — I ona izvadi iz svoga stola za rad jednu novčanicu od tri rublje. — Evo, uzmi, odnesi mu.

— Slušam, — odvrati Kirilovna, pođe mirno natrag u svoju sobu i mirno zaključa novčanicu u jedno okovano sandučе, koje joj je stojalo pored uzglavlja; u njemu je ona čuvala svoju gotovinu, koja nije bila mala.

Kirilovna je svojim izveštajem umirila gospođu, ali razgovor njen s Akimom nije u istini tekao baš tačno onako kako ga je ona opisala; bilo je ovako: ona je naredila da ga pozovu da dođe k njoj u sobu za

služavke. Isprva on nije hteo da ide k njoj, rekavši da želi da razgovara lično sa Jelisavetom Prohorovnom, a ne sa Kirilovnom, pa ipak najzad posluša i uputi se kroz zadnji ulaz ka Kirilovnoj. Zatekao ju je samu. Pošto je ušao u sobu, odmah je zastao i naslonio se na zid, pored vrata, zaustio je da nešto kaže... ali nije mogao.

Kirilovna baci na njega dug pogled.

— Vi ste, Akime Semjoniću, — počela je ona, — želeli da razgovarate sa gospođom?

On je samo klimnuo glavom.

— To nije moguće, Akime Semjonnću. Pa i koja korist od toga? Što je bilo ne može se više promeniti, samo bi gospođu uznemirili. Gospođa vas ne može sada primiti, Akime Semjoniću.

— Ne može, — ponovi on i poćuta malo. — Pa kako onda, — progovori on najzad: — kuća, dakle, ima da propadne?

— Slušajte, Akime Semjoniću. Ja znam, vi ste uvek bili pametan čovek. To je gospodska volja. I to se ne može menjati. Nema tu šta da se menja. Šta da mi tu sada razgovaramo, nema od toga nikakve hasne. Je li tako?

Akim stavi ruke za leđa.

— Nego će bolje biti da razmislite, — nastavljala je Kirilovna: — kako bi bilo da zamolite gospođu da vam, na priliku, oprosti nešto danka...

— A kuća, dakle, ne može da se spase, — ponovi Akim istim glasom kao pre.

— Kažem vam: ne može, Akime Semjoniću. Vi to znate bolje od mene.

— Da. Mogu li bar znati za koliko je otišla gostionica?

— To ja ne znam, Akime Semjoniću; ne bih vam mogla reći... Ali, zašto — molim vas — stojite, — dodade ona: — izvolite sesti.

— Neka, hvala. Mi smo seljaci, možemo i ovako.

— Kakav ste vi seljak, Akime Semjoniću? Vi ste pravi trgovac, vas ne može čovek ni sa kućnim slugom da uporedi, šta vi mislite? Nego, nemojte uzalud da tugujete. Izvolite li čaja?

— Neću, hvala; ne pije mi se. Tako, dakle, kućica vama ostade, — dodade on odvajajući se od zida. — Hvala i na tome. Oprostite, molim, uvažena.

Tu se on okrenu i iziđe napolje. Kirilovna ispravi svoju kecelju i pođe gospođi.

— Kad pogledaš, i zbilja sam postao trgovac, — reče Akim samome sebi, pošto je zastao zamišljen ispred kapije. — Krasan trgovac! — On odmahnu rukom i gorko se osmehnu. — Ah, šta! Treba ići kući!

On beše potpuno zaboravio na Naumovog konja na kojem se dovezao, i uputi se peške drumom ka gostionici. Nije stigao još ni da pređe prvi kilometar, kad začu kako pored njega luparaju neke taljige.

— Akime, Akime Semjoniću, — zvao ga je neko.

On podiže oči i ugleda svoga poznanika Jefrema, parohijskog crkvenjaka, koji je nosio nadimak Krtica, jednog malog pogrbljenog čovečuljka, s oštrim nosićem i očima koje su izgledale slepe. On je sedeo u olupanim taljigama, na jednom naramku slame, naslonjen prsima na bok.

— Ideš li kući? — upita on Akima.

Akim zastade.

— Kući.

— Hoćeš li da te dovezem?

— Hajd’ baš, vozi.

Jefrem se skloni u stranu i Akim sede pored njega u taljige. Jefrem, koji je, izgleda, bio nakresan, poče da šiba svoje konjče krajevima uzde od kanapa; ono potrča umornim kasom, neprestano trzajući nezaularenu njušku.

Tako su se vozili oko jednog kilometra, ne progovorivši ni reči jedan s drugim. Akim je sedeo oborene glave, a Jefrem je stalno nešto gunđao kroz nos, i čas terao konja, čas ga kočio.

— Kuda si ti to, Semjoniću, išao tako bez kape? — upita on Akima iznenada i, ne čekajući na odgovor, nastavi poluglasno: — ostavio si je u radnji, sigurno. Mâma si ti; znam ja tebe, zato te i volim, što si mâma; nisi ubojica, nisi pustolina, nisi prznica; kućevan si čovek, ali si mâma, takva mâma — da te već davno trebalo staviti pod tutorstvo, tako mi Boga; znaš, ne valja ti to ništa... Ura! — prodera se on odjednom iz svega glasa: — ura! ura!

— Stojte, stojte, — začu se negde blizu ženski glas: — stanite!

Akim se osvrnu. Poljem je trčala ka taljigama jedna žena, tako bleda i razbarušena da je on u nrvi mah nije poznao.

— Stojte, stojte, — zastenja žena nanovo, teško dišući i mašući rukama.

Akim se stresao: to je bila njegova žena.

On zgrabi uzde.

— Zašto da se zaustavljamo, — poče da gunđa Jefrem: — da se zaustavljamo zbog nekakve ženetine? Nu-u!

Ali Akim naglo zaustavi konja.

U taj čas Avdotja je trčeći stigla na drum i bacila se pravo licem u prašinu.

— Baćuška, Akime Semjoniću, — zavapi ona: — on je i mene oterao!

Akim je pogleda, ali se i ne pomače, samo još jače zateže uzde.

— Ura! — povika opet Jefrem.

— Pa, veliš, oterao te? — progovori Akim.

— Oterao, baćuška, rođeni moj, — odgovori Avdotja jecajući. — Oterao, baćuška. Kuća je, kaže, sada moja, a ti se, veli, gubi.

— Odlično, to mu valja... odlično! — dobaci Jefrem.

— A ti si se, valjda, spremala da ostaneš tamo? — progovori Akim gorko, sedeći i dalje u taljigama.

— Kakvo ostajanje! Ej, baćuška, — prihvati Avdotja, koja se međutim beše uspravila klečeći na kolenima, pa se opet baci na zemlju: — ne znaš ti, ta ja sam... Ubij me, Akime Semjoniću, ubij me odmah ovde, na ovom istom mestu...

— Zašto da te bijem, Arefjevna, — tužno odvrati Akim: — ti si samu sebe dotukla! šta tu još!

— Pa šta misliš, Akime Semjoniću... Pare... tvoje pare... Nema ih više, nema tvojih para... Ja sam ih, prokleta bila, izvadila iz skrovišta i sve ih dala onome zlikovcu, Naumu, prokleta bila... Šta ti bi, da mi govoriš gde pare držiš meni prokletoj... Za tvoje pare je i kuću kupio... zlikovac jedan...

Njen glas se izgubi u jecanju.

Akim se uhvati obema rukama za glavu.

— Šta! — razvika se on najzad: — dakle i pare, sve... i pare, i kuću, i to si ti... A! iz skrovišta izvukla... izvadila... Ubiću te, zmijo otrovna...

I on skoči sa taljiga...

— Semjoniću, Semjoniću, nemoj da je tučeš, ostavi, čoveče, — promuca Jefrem, koji beše počeo da se trezni od tako neočekivanog doglđaja.

— Udri, baćuška, ubij me, baćuška, ubij me, prokletu: udri, nemoj da ga slušaš, — vikala je Avdotja, grčevito se izvijajući pred Akimovim nogama.

On stade malo, pogleda je, otstupi nekoliko koraka i sede na travu, pored druma.

Nastade kratko ćutanje. Avdotja okrenu glavu prema njemu.

— Semjoniću, ej Semjoniću, — poče prvi Jefrem, pridigavši se u taljigama: — dosta je... znaš već kako je... ovu nesreću ne možeš više popraviti. Pi, do sto đavola, — nastavi on kao za sebe: — vide li napasti ženske... Ej, ti, idi k njemu, — dodade on naklonivši se preko taljiga Avdotji: — vidiš li, izgubio je čovek glavu.

Avdotja ustade, priđe Akimu i nanovo mu se baci pred noge.

— Baćuška, — poče ona slabim glasom.

Akim ustade i pođe natrag ka taljigama. Ona ga uhvati za skut od kaftana.

— Gubi se! — prodra se on svirepo i odgurnu je.

— Kuda ćeš? — upita ga Jefrem, kad vide da ovaj hoće opet da sedne kod njega.

— Ti si rekao da ćeš me odvesti do kuće, — reče Akim: — dovezi me bar do tvoje kuće... ja svoje kuće, video si, više nemam. Prodali su mi je.

— Dobro, sedi, hajdemo k meni. A šta ćemo s njome?

Akim ništa ne odgovori.

— A mene, mene, — prihvati Avdotja plačući: — na kome mene ostavljaš... kuda ću ja?

— Idi k njemu, — odgovori joj Akim ne osvrćući se: — k onome kojemu si odnela moje pare... Teraj, Jefreme!

Jefrem ošinu konja, taljige poleteše, Avdotja udari u glasno naricanje.

Jefrem je živeo kilometar daleko od Akimove gostionice, u jednoj maloj kućici na svešteničkoj zemlji, blizu usamljene crkve sa pet kubeta, koju behu nedavno podigli naslednici nekog bogatog trgovca, da se oduže nekom zavetu. Jefrem čitavim putem nije

Akimu ništa govorio, samo je katkada klimao glavom i izgovarao reči kao na primer: „Eh, eto!” ili: „ah, eto vidiš!” Akim je sedeo nepomično, malko okrenut u stranu od Jefrema. Najzad su stigli. Jefrem je prvi iskočio iz taljiga. Nasusret mu je istrčala jedna šestogodišnja devojčica u nisko potpasanoj košuljici i povikala:

— Tata!.tata!

— A gde ti je majka? — upita je Jefrem.

— Spava u vajatu.

— Neka je, neka spava. Akime Semjoniću, šta stojite, izvolite u sobicu.

(Valja napomenuti da mu je Jefrem govorio „ti” samo kad je bio pijan. Akimu su i mnogo važniji ljudi govorili: vi).

Akim je ušao u crkvenjakovu kolibu.

— Izvolite ovamo, na klupu, molim vas, — govorio je Jefrem. — Gubite se, mangupčadi, — viknu on na ostalo troje dece, koja se behu odjednom pojavila iz raznih uglova sobe, zajedno sa dvema mršavim i pepelom umazanim mačkama. — Napolje! Pis! Evo ovde, Akime Semjoniću, ovde, — nastavljao je on, nameštajući gosta: — izvolite li možda štogod?

— Kako da ti kažem, Jefreme, — progovori najzad Akim: — da nema malo votke?

Jefrem se prenu.

— Votke? Naći ćemo. Kod kuće, istina, nemam votke, ali ću odmah otrčati do oca Fjodora. On uvek ima... Ovaj čas ću otrčati...

On dohvati svoju kapu sa naušnicima.

— Donesi poviše, ja ću platiti, — doviknu mu Akim. — Zato će se još naći kod mene dosta novaca.

— Smesta! — ponovi Jefrem još jednom, zamičući za vrata. On se, zbilja, vrlo brzo vratio sa dve flaše u nedrima, od kojih je jedna bila već otvorena, stavio ih je na sto, a zatim izvadio dve zelene čašice, okrajak hleba i co.

— Eto, ovo mi se dopada, — ponavljao je on sedajući prema Akimu. — Šta da tugujemo? — Nalio je i njemu i sebi, na onda počeo da brblja... Avdotjin postupak bio mu je nerazumljiv. — Čudnovata stvar, zbilja, — govorio je on: — kako to da se dogodi? Mora biti da je opčinio, a? Eto šta znači, kako treba na ženu oštro motriti! Ženu valja držati u velikoj stezi. Ipak, ne bi bilo loše da

navratite do kuće; tamo sigurno ima još mnogo važnih stvari. — Jefrem je održao još više sličnih govora; dok pije, nije voleo da ćuti.

Jedan sat kasnije evo kakvo je bilo stanje stvari u Jefremovoj kući. Akim, koji za čitavo vreme dok se pilo nije odgovarao ni jedne reči na pitanja i primedbe svoga brbljivog domaćina, već je samo ispijao čašu za čašom, spavao je sada na peći, sav crven, a san mu je bio težak i mučan: deca su ga sa čuđenjem posmatrala, a Jefrem... Avaj! Jefrem je takođe spavao, ali on je spavao u jednom vrlo tesnom i hladnom sobičku bez prozora, gde ga beše zatvorila njegova žena, jedno vrlo muškobanjasto i snažno stvorenje. On beše došao k njoj u vajat i počeo da nešto mumla, tako da se nije moglo znati da li preti ili nešto pripoveda, tek reči su mu bile toliko besmislene i nerazumljive, da je ona odmah shvatila u čemu je stvar, zgrabila ga za jaku i odvela ga gde treba. Uostalom, on je u onom budžaku spavao vrlo zgodno i čak mirno. Navika!

*

Kirilovna nije sasvim tačno prepričala Jelisaveti Prohorovnoj svoj razgovor s Akimom... a to isto bi se moglo reći i o Avdotji. Naum je nije oterao; iako je ona Akimu rekla da ju je oterao; on nije imao prava da je tera... On je morao starim vlasnicima ostaviti dovoljno vremena za selidbu. Među njime i Avdotjom odigravala su se objašnjavanja sasvim druge vrste.

Pošto je Akim izleteo na ulicu, vičući da ide spahinici, — Avdotja se okrenula Naumu, pogledala ga razrogačenih očiju i pljesnula rukama.

— Gospode! — poče ona: — šta je ovo, Naume Ivaniću? Vi ste kupili našu gostionicu?

— Jest, kupio sam je, — odvrati on. — Pa šta?

Avdotja malko poćuta, pa se onda uzbuni.

— Za to su vam, dakle, trebale pare?

— Tačno je tako kako ste izvoleli reći. Ehe, čini mi se, vaš se mužić odvezao mojim kolima, — dodade on, pošto je čuo lupu točkova. — Gle ti jumačine!

— Ta to je prava pljačka, — zavapi Avdotja: — pare su naše, muževljeve pare, i gostionica je naša...

— Nije, Avdotja Arefjevna, — upade joj u reč Naum: — gostionica nije bila vaša, zašto da govorite tako; gostionica je bila na spahijskoj zemlji, elem i ona je spahijska; pare su bile vaše, to je istina; samo vi ste bili, reći ćemo, tako dobri, pa ste mi ih dali; i ja ću vam uvek biti zahvalan, ja ću vam ih čak i vratiti zgodnom prilikom, ako takva prilika ispadne; samo ja ne mogu, valjda, ostati uvek golja, izvolite sami razmisliti.

Naum je sve to izgovorio vrlo mirno, šta više uz lak osmeh.

— Ljudi božiji! — povika Avdotja: — šta je ovo? Šta ovo znači? Kako ću se posle ovoga mužu na oči pokazati? Zlikovče, — dodade ona, s mržnjom posmatrajući Naumovo mlado, sveže lice: — ta ja sam zbog tebe dušu svoju upropastila, zbog tebe sam i u krađu zapala, ti si nas na prosjački štap doveo, zlikovče prokleti! Sada mi nije ostalo ništa drugo nego da sebi omču na vrat namaknem, zlikovče, varalico, zlotvore moj...

I ona briznu u plač...

— Nemojte da se uznemiravate, Avdotja Arefjevna, — progovori Naum: — znate kako je: bliža je košulja od kaputa; uostalom, Avdotja Arefjevna, dok nekome ne mrče, drugome ne svane.

— A šta ćemo sada mi, kuda ćemo? — mucala je Avdotja kroz plač.

— E, to vam ja ne umem reći.

— Ta ja ću te, zlikovče, zaklati; zaklapi te, zaklati...

— Nećete, Avdotja Arefjevna, to vi nećete učiniti; šta to pričate, nego, vidim ja, biće bolje da sada malko odem, jer se vi suviše uzrujavate... Oprostite, molim lepo, sutra ću svakako navratiti... samo ćete ipak dozvoliti da još danas pošaljem ovamo svoje momke, — dodade on, dok je Avdotja kroz suze ponavljala kako će zaklati i njega i sebe.

— Uostalom, evo ih, taman dolaze, — reče on pogledavši kroz prozor. — Da se ne bi, Bože sačuvaj još kakva nesreća dogodila... Ovako će biti mirnije. Vi, molim vas, budite tako dobri, pa pokupite danas svoje stvari, moji momci će čuvati stražu, a ako vam treba, oni će vam i pomoći. Oprostite, molim lepo.

On se poklonio, izišao i pozvao momke k sebi...

Avdotja se srušila na klupu, bacila se ničice na sto i počela da krši ruke, zatim je odjednom naglo ustala i otrčala za svojim

mužem... Mi smo već opisali njihov susret.

Kad se Akim odvezao sa Jefremom i ostavio je samu nasred polja, ona je najpre dugo plakala, ne mičući se s mesta. Pošto se sita isplakala, uputila se ka spahijskom salašu. Teško joj beše da uđe u kuću, a još teže da se pojavi u sobi za služavke. Sve devojke navališe pred nju, izražavajući joj saučešće i sažaljenje. Kad ih je spazila, Avdotja nije mogla da suzdrži suze; i one naglo potekoše iz njenih podnadulih i pocrvenelih očiju. Sva iznemogla, ona je sela na prvu stolicu na koju je naišla. Otrčali su po Kirilovnu. Kirilovna je došla, predusrela je vrlo nežno, ali je nije pustila pred gospođu, kao što nije pustila ni Akima. Avdotja nije ni sama mnogo navaljivala da dođe do Jelisavete Prohorovne; ona beše došla u spahijsku kuću jedino stoga što apsolutno nije znala gde bi sklonila glavu.

Kirilovna naredi da se donese samovar. Avdotja se dugo nećkala da pije čaj, ali je najzad popustila molbama i uveravanjima svih devojaka i posle prve čaše ispila je još četiri. Kad je Kirilovna videla da se njena gošća malko umirila i da samo još po koji put uzdrhti i slabo zajeca, ona je upita gde misle oni da se sada nastane i šta nameravaju da urade sa svojim stvarima. Avdotju to pitanje nanovo rasplaka i ona poče da dokazuje kako joj ništa drugo ne treba sem smrti; ali Kirilovna, kao vešta i smišljena žena, odmah ju je zaustavila i savetovala joj da ne gubi vreme uludo, već da odmah danas počne da prevozi stvari u bivšu Akimovu izbu na selo, gde je živeo njegov stric, onaj isti starac koji ga je odvraćao od ženidbe; zatim joj je rekla kako je gospođa naredila da im se dodele radnici i konji, koji će im pomoći da se nanovo okuće i osnuju domazluk: „a što se tiče vas, dušo moja”, — dodade Kirilovna skupivši svoje mačje usne u kiseo osmeh, — „kod nas će se uvek naći za vas mesta i biće nam veoma milo ako ostanete kod nas u gostima dok se nanovo oporavite i okućite. Glavno je — ne treba malaksavati. Bog dao, Bog uzeo, pa će Bog i opet dati: sve je u Njegovoj volji. Istina, Jelisaveta Prohorovna je morala iz nekih svojih obzira da proda vašu gostionicu, ali vas ona neće zaboraviti i nagradiće vas; naredila mi je da tako kažem Akimu Semjoniću... Gde je on sada?”

Avdotja je odgovorila kako se susrela s njime, kako ju je on teško uvredio i zatim se odvezao ka crkvenjaku Jefremu.

— Zar k onome! — odvrati značajno Kirilovna. — Ono, razumem da mu je sada teško, sigurno ga danas ne bi čovek mogao nigde pronaći; šta da se radi? Valja izdati potrebna naređenja. Malaška, — viknu ona odmah zatim jednu od sobarica: — pozovi ovamo Nikanora Ilića; dogovorićemo se s njime. — Nikanor Ilić, čovek veoma bedne spoljašnosti, nešto poput upravnika, odmah je došao, saslušao sa poniznom bojažljivošću sve što mu je rekla Kirilovna, — progovorio: „biće izvršeno", izišao i izdao potrebna uputstva. Avdotji su dali troja kola sa tri seljaka; njima se dobrovoljno pridružio još jedan, četvrti, koji je sam o sebi rekao da će biti „pametniji od njih", i ona pođe zajedno sa seljacima u drumsku gostionicu, gde zateče svoje bivše radnike i služavku Fetinju u velikoj zabuni i stravi...

Naumovi regruti, neke tri dugajlije, kako su došli, tako od samoga jutra nisu nikuda odlazili i čuvali su gostionicu veoma svojski, kako su obećali Naumu, toliko svojski da je najedared nestalo obruča sa jednih novih taljiga...

Gorak i pregorak beše sirotoj Avdotji posao oko tovarenja stvari. I pored sve pomoći „pametnoga" seljaka, koji je, uostalom, jedino umeo da se šeta tamo-amo sa štapićem u ruci, da posmatra ostale i da pljucka ustranu, ona nije stigla da se otseli istoga dana, već je morala da prenoći u gostionici, pošto je najpre umolila Fetinju da je nikako ne ostavlja samu u sobi; ona je, uostalom, zadremala tek pred zoru i pala u neki grozničav polusan, a suze su joj se čak i za vreme sna kotrljale niz obraze.

Utoliko se Jefrem u svom sobičku probudio, ranije nego obično, i počeo da lupa i da moli da ga puste napolje. Žena ga isprva nije htela pustiti, samo mu je doviknula iza vrata da se još nije ispavao; ali on zagolica njenu radoznalost obećavši joj ispričati neobičan događaj s Akimom; ona izvadi zasov. — Jefrem joj ispripoveda sve što je znao i završi pitanjem: da li se već probudio ili ne?

— Bog će ga znati, — odgovori žena: — pođi. pogledaj sam; još nije silazio s peći. — Lepo ste se sinoć obojica udesili; da se samo vidiš kakav si — lice ti i ne liči na lice, već na neku neopranu varjaču, a šta li ti se tek sena u kosi nahvatalo!

— Ništa to ne znači što se nahvatalo, — odvrati Jefrem — i, prešavši rukom preko glave, uđe u sobu. — Akim je već bio budan; sedeo je na peći, a noge su mu visile niz peć; i njegovo je lice bilo

veoma čudnovato i razbarušeno. Izgledalo je još više izgužvano, jer Akim nije bio vičan piću.

— Kako je, Akime Semjoniću, jeste li dobro spavali, — poče Jefrem...

Akim ga odmeri mutnim pogledom.

— Je l' braca-Jefreme, — progovori on promuklim glasom: — kako bi bilo — još malčice?

Jefrem baci na Akima brz pogled... on u tom času oseti neku jezu; slične osećaje doživljuje lovac, na kraju šume, kad začuje da psi laju u šumi, iz koje je, kako mu se činilo, već izbegla sva divljač.

— Šta, — zar još? — pripita on najzad.

— Da; još.

„Videće žena”, pomisli Jefrem: „neće dozvoliti, sigurno”. — Pa, možemo, — reče onda glasno: — pričekajte malo. — On iziđe i, blagodareći veštim smicalicama, uspe da neopaženo pronese pod kaputom jednu veliku bocu...

Akim uze bocu... Ali, Jefrem nije hteo da pije zajedno s njime, kao juče — bilo ga je strah od žene, nego reče Akimu da ide da pogleda šta se radi u njegovoj gostionici i kako tovare tamo njegove stvari, da ne bi ko štogod odneo, — pa odmah odjaši na svom izgladnelom konjiću prema gostionici — ali ne beše ni na sebe zaboravio, što se videlo po ispupčenom skutu od kaputa.

Uskoro pošto je on otišao, Akim je nanovo spavao na peći, kao zaklan... Nije se probudio, ili se bar pravio da još spava, čak i kad je četiri sata kasnije stigao Jefrem i stao da ga drmusa i budi i da muca nad njim nekakve neverovatno ispreturane reči o tome, kako su, biva, sve otpremili i preselili, kako su i ikone poskidane i poslane i sve je gotovo — kako svi traže njega, ali da je on, Jefrem, naredio i zabranio... itd. Uostalom, on nije dugo mucao. Žena ga je opet odvela u onaj mračni sobičak, a sama je legla u sobu, na viseći krevet, sva besna na svoga muža i na gosta koji je kriv što joj se muž opet „propio”... Ali, kada se po svome običaju rano probudila i kada je pogledala na peć, Akima nije više bilo tamo... Još ne behu ni drugi petli propevali, i noć je još bila tako tamna da je samo nebo po sredini bilo slabo sivkasto, a svuda po stranama tonulo u potpun mrak — kad je Akim izlazio iz kapije crkvenjakove kuće. Lice mu je bilo bledo — ali on je oštro gledao na sve strane, a hod mu nije

odavao pijana čoveka... Išao je u pravcu prema svome bivšem stanu, prema drumskoj gostionici, koja beše već konačno prešla u posed novoga vlasnika — Nauma.

Naum takođe nije spavao u času kad je Akim potajno napuštao Jefremovu kuću. Nije spavao; ležao je obučen na klupi, na prostrtom kožuhu. Savest ga nije grizla — nimalo! on je neverovatno ravnodušno od same zore posmatrao kako se tovari i odvozi Akimov imetak i čak je više puta stupao u razgovor sa Avdotjom, koja beše toliko malaksala duhom da mu nije više ništa ni prebacivala... Njegova savest bila je mirna, ali su ga interesovale razne pretpostavke i proračuni. Nije znao hoće li ga poslužiti sreća na novom poslu: nikada ranije nije držao drumsku gostionicu — i uopšte nije imao svoga krova nad glavom; pa nije mogao da zaspi. „Posao je dobro započet, mislio je on, — šta će dalje biti.“ Pošto je, pred veče, ispratio. poslednje taljige s Akimovim stvarima (Avdotja je plačući pošla za njima), on je pregledao čitavo dvorište, sve vajate, podrume, šupe, peo se na tavan, naređivao po nekoliko puta svojim momcima da dobro motre i stražare, a kad je posle večere ostao sam, ipak nije mogao da zaspi. Desilo se da toga dana ni jedan putnik nije ostao na konaku: to mu je bilo vrlo milo. „Sutra treba svakako da kupim psa, i to što ljućeg, kod vodeničara; gle, onoga svoga su oni odveli”, — govorio je on sam sa sobom, prevrćući se s jedne strane na drugu, pa odjednom hitro digao glavu... Učinilo mu se da je neko prošao pored prozora... On stade da osluškuje... Ništa. Samo je cvrčak, od vremena na vreme, oprezno cvrčao iza peći, negde je grebao miš, i čulo se njegovo sopstveno disanje. Sve je bilo mirno u praznoj sobi, slabo osvetljenoj žutom svetlošću malog staklenog kandila, koje on beše stigao da obesi i upali pred ikonicom u uglu... On opet spusti glavu; ali, šta je to, njemu se opet učini kao da je škripnula kapija... zatim kao da je lako zapuckao plot... Nije mogao više da izdrži, skočio je na noge, otvorio vrata od druge sobe i poluglasno viknuo: Fjodore, ej, Fjodore! Niko mu se nije odazivao... On je izišao u trem i umalo što nije pao, spotakavši se o Fjodora, koji se beše prućio na podu. Momak se poče kretati, gunđajući u snu; Naum ga razdrma.

— Šta je to, šta vam treba, — poče Fjodor..

— Ćuti, šta si zinuo, — dobaci mu Naum šapatom. — Ala tvrdo spavate, đavoli! Zar nisi ništa čuo?

— Ništa, — odgovori momak. — A što?

— Gde spavaju ostali?

— Ostali spavaju gde im je naređeno... Zar se štogod...

— Ćuti — idi za mnom.

Naum tiho otvori vrata koja su vodila iz trema napolje... Napolju je bila gusta pomrčina... strehe i njihovi stubovi mogli su se nazreti samo zato što su se u tamnoj magli još jače crneli...

— Da upalimo fenjerčić, — upita Fjodor poluglasno.

Ali Naum odmahnu rukom i zadrža dah... Najpre nije ništa čuo sem noćnih zvukova, koji se skoro uvek čuju u svakom nastanjenom mestu: konj je zobao zob, neka svinja je jednom slabo roknula u snu, negde je hrkao nekakav čovek; ali najedared do njegovih ušiju dopre nekakav sumnjiv zvuk, koji je dolazio s onog kraja dvorišta, ispod tarabe...

Izgledalo je da se tamo neko miče i kao da diše ili duva... Naum pogleda preko ramena ka Fjodora i, sišavši oprezno niz stepenice u dvorište, pođe ka mestu otkuda se čuo šum... Zastajao je dva-tri puta, osluškivao, pa onda nanovo počinjao da se prikrada... Najedared se stresao... U gustoj pomrčini, na kojih desetak koraka pred njime, jarko je zablistala jedna ognjena tačka: to je bila raspaljena žeravica, a pored nje se na jedan trenutak ukazalo nečije lice sa usnama koje su duvale... Hitro i nečujno, kao mačka na miša, skoči Naum na žeravicu... Nekakvo dugačko telo se brzo diže sa zemlje i baci se na njega tako da ga zamalo nije srušilo, i još malo na bi se otelo iz njegovih ruku, ali ga on beše stegao svom snagom... — Fjodore, Andreja, Petruška! — povika on iz svega glasa: — brže ovamo, brže, uhvatio sam lopova, palikuću... Čovek, kog on beše zgrabio, snažno se koprcao i otimao... ali ga Naum nije ispuštao... Fjodor mu odmah pritrča u pomoć.

— Fenjer, brže ovamo fenjer! trči po fenjer, probudi ostale, brže! — viknu mu Naum: — ja ću dotle sam s njime na kraj izaći — seo sam na njega... Brže! i donesi kakvo uže, da ga vežemo.

Fjodor otrča u kuću... Čovek kog je Naum držao odjednom je prestao da se otima...

— Malo ti je, dakle, i žene, i para, i kuće, već hoćeš i mene da upropastiš, — poče on promuklo.

Naum poznade Akimov glas.

— A, ti li si to, golube, — progovori on: — lepo, pričekaj samo malo!

— Pusti me, — reče Akim. — Zar ti nije dosta?

— Pokazaću ti ja već sutra na sudu je li mi dosta... — I Naum još jače stegnu Akima.

Pritrčaše momci sa dva fenjera i sa konopcima... — Vežite ga! — zapovedi oštro Naum. Momci su zgrabili Akima, digli ga i vezali mu ruke natraške... Jedan od njih beše već počeo i da ga psuje, ali kad je poznao staroga gazdu drumske gostionice, on je zaćutao i samo se zgledao sa ostalima.

— Gle, gle, — ponavljao je dotle Naum, tražeći fenjerom po zemlji: — gle i žeravice u loncu; pogledajte, doneo je u loncu čitavu glavnjicu — trebaće da doznamo otkuda mu ovaj lonac... a evo, nalomio je i pruća... — I Naum brižljivo pogazi vatru nogom. — Fjodore, pretraži ga! — dodade on: — da nema još šta pri sebi?

Fjodor je pretražio i opipao Akima, koji je stojao nepomično, pognute glave, kao mrtvac.

— Evo, ima nož, — reče Fjodor, vadeći iz Akimovih nedara jedan stari kuhinjski nož.

— Tako zar, prijaško, to li si hteo, — viknu Naum. — Momci, vi ste svedoci... evo, hteo je da me zakolje, hteo je da kuću potpali... Zatvorite ga u podrum dok se razdani, otuda neće moći umaći... Ja ću stražariti čitavu noć, a sutra, čim svane, mi ćemo njega pred načelnika... vi ste svedoci, jeste li čuli!

Akima su gurnuli u podrum i zalupili za njim vrata... Naum ostavi pored vrata dva momka, a i sam ostade na nogama.

Međutim, Jefremova žena, pošto se uverila da je njen nezvani gost otišao, poče da posluje po kući, iako je napolju tek bilo počelo svitati... Bio je neki praznik. Ona čučnu pored peći — da pripali sveću, i vide da je neko već pre nje vadio žeravicu; kasnije se prisetila noža — ali ga nijs mogla nigde naći; najzad nije bilo i jednog od njena četiri lonca. Jefremova žena je važila kao bistra žena — i to s pravom. Ona se malo zamisli, zamisli, na pođe u sobičak k mužu. Njega nije bilo lako probuditi — a još teže mu je bilo objasniti zašto

je probuđen... Na sve što je crkvenjakova žena govorila, Jefrem je odgovarao jedno te jedno:

— Otišao — pa neka, širok mu put... a šta mu ja mogu? Odneo nož i lonac — pa neka, nek nosi — šta mu ja mogu?

Najzad je ipak ustao i, pošto je pažljivo saslušao ženu, zaključio je da tu nisu čista posla i da se to ne sme tako ostaviti.

— Da, — ponavljala je crkvenjakova žena: — ne valja to ništa; on će, bojim se, onako od očajanja, trista čuda napraviti... Videla sam ja još sinoć, nije on spavao, već samo onako ležao na peći; Jefreme Aleksandriću, ne bi bilo loše da navratiš malo tamo, da pogledaš, šta misliš...

— Lepo, Uljana Fjodorovna, onda ću vam ovako reći, — poče Jefrem: — odoh ja sada sâm do drumske gostionice; a vi, matuška, budite tako ljubazni, pa mi dajte čašicu votke, da razbijem mamurluk.

Uljana se zamisli.

— Neka bude, — odluči najzad ona: — daću ti malo rakije, Jefreme Aleksandriću; samo, pazi, budi pametan.

— Nemajte brige, Uljana Fjodorovna.

I pošto se okrepio čašicom rakije, Jefrem pođe u drumsku gostionicu.

Tek je počinjalo da sviće kad se on približio gostionici, a pred kapijom su već stojale spremne taljige i jedan Naumov momak je sedeo na boku sa uzdama u rukama.

— Kuda? — upita Jefrem.

— U varoš, — odgovori momak mrzovoljno.

— Šta ćeš u varoši?

Momak samo slegnu ramenima i ne odgovori. Jefrem sjaši sa svoga konja i uđe u kuću. U tremu sretne Nauma, koji beše već sasvim obučen i sa kapom na glavi.

— Srećno naselje novome domaćinu, — reče Jefrem, koji se s njime lično poznavao. — Kuda tako rano?

— Baš imaš šta da mi čestitaš, — odvrati Naum grubo. — Prvoga dana, pa u malo ne pogoreh.

Jefrem se strese. — Kako to?

— Eto tako, našao se dobar čovek, hteo da mi potpali kuću. Sreća što sam ga uhvatio na delu; sada ga vozim u varoš.

— Nije valjda Akim?... — upita Jefrem lagano.

— Otkuda ti znaš? Akim, dabogme. Došao noću, doneo glavnjicu u loncu, uvukao se u dvorište i potpalio vatru... svedoci su svi moji momci. Hoćeš li da vidiš? Uostalom, već je i onako vreme da s njime krećemo.

— Baćuška, Naume Ivaniću, — progovori Jefrem: — pustite ga, nemojte da upropastite starca baš do kraja. Ne uzimajte taj greh na svoju dušu, Naume Ivaniću. Valja da razumete — očajan čovek — izgubio, valjda, glavu...

— Dosta već s tim trućanjem, — prekide ga Naum.

— Nije nego! taman da ga još pustim! Sutra bi me odmah nanovo potpalio...

— Ne bi, Naume Ivaniću, verujte. Neće više. Verujte, tako ćete i sami biti mirniji — inače, kad počnu ispitivanja, istraga, sud — znate već i sami kako je.

— Sud, na šta? Ja nemam šta da se bojim suda.

— Baćuška, Naume Ivaniću, kako to da se ne bojite suda...

— Dosta: vidim da si već od zore pijan, a danas je još praznik.

Jefrem odjednom, potpuno neočekivano, poče da plače.

— Pijan sam, ali istinu kažem, — promuca on. — A vi mu oprostite u ime Hristovog praznika.

— Hajde, de, knjezalo.

Naum pođe prema tremu.

— Oprostite mu za ljubav Avdotje Arefjevne, — nastavljao je Jefrem prateći ga u stopu.

Naum priđe podrumu i široko otvori vrata. Jefrem sa bojažljivom radoznalošću istegnu vrat preko Naumovih leđa i u uglu plitkog podruma jedva nazre — Akima. Bivši bogati gostioničar, čovek poštovan u čitavom okrugu, sedeo je kao kakav razbojnik, na slami, sa svezanim rukama... Kad je čuo šum, on je podigao glavu... Izgledalo je da je za poslednja dva dana užasno oslabio, naročito u toku ove noći, — oči su mu bile upale i jedva su se videle ispod visokog i kao vosak požutelog čela, sasušene usne potamnele... čitavo lice se beše izmenilo i dobilo čudan izraz: svirep i zastrašen.

— Ustaj i izlazi, — reče Naum.

Akim je ustao i prekoračio preko praga.

— Akime Semjoniću, — zavapi Jefrem: — zašto upropasti sam sebe, rođeni!...

Akim ga ćuteći pogleda.

— Da sam znao zašto tražiš votku, ne bih ti je dao; zaista ne bih dao da piješ; pre bih je sam svu ispio! Eh, Naume Ivaniću, — dodade Jefrem, uhvativši Nauma za ruku: — oprostite mu, pustite ga!

— Koješta, — odvrati Naum podrugljivo. — De, izlazi već jednom, — dodade on, obraćajući se nanovo Akimu: — Šta čekaš?

— Naume Ivanov... — poče Akim.

— Šta je?

— Naume Ivanov, — ponovi Akim: — slušaj: kriv sam; hteo sam sâm da ti sudim; ali nama dvojici treba Bog da presudi. Ti si mi oteo sve, znaš sam, načisto sve... Sada možeš i mene da upropastiš, samo — slušaj što ću ti reći: pustiš li me danas da idem s mirom — neka ti je sve prosto! uzmi sve i uživaj! meni je pravo i želim ti svakog uspeha. A dajem ti reč, kao pred Bogom, ako me pustiš — nećeš se pokajati. Neka ti je prosto.

Akim zatvori oči i zaćuta.

— Nego, nego, — odvrati Naum: — taman blh se na tebe mogao osloniti!

— Mogao bi, tako mi Boga, — poče Jefrem: — zbilja bi mogao. Ja bih za njega, za Akima Semjonića, glavu svoju mogao založiti — istinu vam kažem.

— Koješta! — viknu Naum. — Polazimo!

Akim ga pogleda.

— Kako hoćeš, Naume Ivaniću. Tvoja volja. Mnogo uzimaš na svoju dušu. Pa dobro, ako ti se već toliko žuri — da krenemo...

Naum pogleda isto tako pažljivo na Akima. „Zbilja, pomisli on u sebi, da ga pustim, neka ide do đavola! Jer će me inače ljudi živa pojesti. Od Avdotje neću moći da se maknem.“ Dok je Naum tako razmišljao u sebi — niko nije ni reči progovarao. Momak na taljigama, koji je sve posmatrao kroz kapiju, samo je klimao glavom i lagano lupkao uzdom po konju. Ostala dva momka stajala su u tremu i takođe su ćutali.

— Lepo, čiča, — poče Naum: — ako te sada pustim — i ako naredim ovim momcima (on pokaza glavom na svoje radnike) da ćute, šta onda, hoćemo li nas dvojica onda biti kvit — razumeš li me — kvit... je li?

— Kažem ti, uživaj — prosto ti bilo.

— A nećeš računati da sam ti još štogod dužan?

— Niti ćeš biti dužan ti meni, ni ja tebi.

Naum opet malo poćuti.

— Zakuni se Bogom.

— Evo, tako mi Bog pomogao, — odvrati Akim.

— Dobro, mada unapred znam da ću se pokajati, — reče Naum: — ali neka ti bude, bilo šta bilo! Okreni ruke ovamo.

Akim mu okrenu leđa; Naum poče da ga odvezuje.

— Pazi, čiča, — dodade on, skidajući konopac s njegovih šaka: — pamti da sam ti oprostio, pazi!

— Naume Ivaniću, golube rođeni, — promuca razneženo Jefrem: — Bog će vas za ovo nagraditi!

Akim protegnu otečene i ohladnele ruke i uputi se prema kapiji...

Naum se najedared, što no se kaže, ostrvi — pokaje se, valjda, što je pustio Akima...

— Pazi, zakleo si mi se, — viknu za njim.

Akim se osvrnu, baci pogled unaokolo po dvorištu i tužno progovori: — Neka ti je prosto sve, uživaj ga slobodno i doveka... zbogom.

On iziđe tiho na ulicu, zajedno sa Jefremom. Naum odmahnu rukom, naredi da se ispregnu taljige i uđe natrag u kuću.

— Kuda ćeš sada, Akime Semjoniću, zar nećeš k meni? — uskliknu Jefrem kad vide da je Akim udario desno od glavnoga druma.

— Neću, Jefreme, hvala, — odgovori Akim. — Idem da vidim šta mi radi žena.

— Videćeš kasnije... A sad bi trebalo u znak veselja — malo, znaš...

— Neću, hvala, Jefreme... Dosta je i ovako. Zbogom. — I Akim se udalji ne osvrćući se.

— Gle! Dosta je i ovako! — ponovi ošamućeni crkvenjak: — a ja se još kleo za njega! Ko bi očekivao ovako šta, — dodade on ljutito: — pošto sam se za njega Bogom zakleo. Pi!

On se priseti da je zaboravio da uzme svoj nož i lonac pa se vrati u gostionicu... Naum naredi da mu se dadu njegove stvari, ali i ne pomisli da ga počasti. Stigao je kući potpuno ljut i potpuno trezan.

— Šta je, — upita ga žena: — jesi li našao?

— Šta jesam li našao? — odvrati Jefrem: — razume se da sam našao: evo ti tvoje stvari.

— Akim? — upita žena sa naročitim naglaskom.

Jefrem klimnu glavom.

— Akim. Baš je to neki gusan! Za njega sam se Bogom zakleo, bez mene bi na robiji okapao, a on ni da me jednom čašicom počasti. Uljana Fjodorovna, sstite se bar vi mene, dajte mi jednu čašicu.

Ali ga se Uljana Fjodorovna nije setila i oterala ga je da joj se gubi s očiju.

Dotle je Akim lagano koračao drumom prema selu Jelisavete Prohorovne. On još nije mogao čestito doći k sebi, bio je sav pun one unutrašnje drhtavice, kao čovek koji tek što je izmakao sigurnoj smrti. Prosto kao da nije verovao da se nalazi na slobodi. On je ošamućeno posmatrao polja, nebo i ševe, koje su treperile u toplom vazduhu. Prošloga dana, kod Jefrema, on posle ručka nije nikako spavao, iako je nepomično ležao na peći; hteo je najpre rakijom da ugušm u sebi neizdržljiv bol uvrede, čemer srdžbe, pomamne i nemoćne... ali ga rakija nije mogla svladati do kraja; krv mu je uzavirala i on je počinjao da iznalazi načine kako bi se osvetio svome dušmaninu... Mislio je samo na Nauma; Jelisaveta Prohorovna nije mu ni padala na pamet, a o Avdotji se starao da uopšte ne misli. Predveče se žeđ za osvetom beše u njemu razbuktala do mahnitosti, i on, dobroćudan i slab čovek, sačekao je u grozničavom nestrpljenju da padne noć, pa je, kao vuk koji se sprema na plen, jurnuo sa žeravicom u rukama, da uništi svoju nekadašnju kuću... Ali eto, uhvatili su ga... zatvorili... Spustila se noć. Šta li sve nije prošlo kroz njegovu glavu u toku te svirepe noći! Teško je opisati rečima sve ono što se događa u čoveku u takvim časovima, sve patnje koje on preživljuje; tim teže što su i te patnje u samom čoveku lišene reči i neme... Pred zoru, pre nego što će doći Naum i Jefrem, Akimu je nešto kao odlaknulo... Sve je propalo! pomislio je on... sve je odneo vetar!... i mahnuo je rukom na sve... Da je bio rođen sa rđavom dušom, on bi u tom času mogao postati zločinac; ali po prirodi Akim nije bio zao. Pod udarcem neočekivane i nezaslužene nesreće, u bunilu očajanja, on se odlučio na zločinačko

delo; to delo ga je potreslo do temelja, a pošto nije uspelo, ostavilo je u njemu jedino krajnju iznemoglost... Osećajući svoju krivicu, on se svim srcem odelio. od svega zemaljskoga i počeo se gorko ali iskreno moliti Bogu. Isprva se molio šapatom, a na kraju je, možda slučajno, izgovorio glasno: Gospode! — i suze su mu potekle iz očiju... Plakao je dugo, pa se, najzad, umirio... Njegove misli bi pošle, verovatno, drugim pravcem, da je morao da snosi posledice svoga jučerašnjeg pokušaja... međutim, on je oslobođen... i išao je da se vidi sa ženom, polumrtav, sav razmrskan, ali miran.

Kuća Jelisavete Prohorovne bila je udaljena tri kilometra od sela, levo od seoskog puta kojim je koračao Akim. Na raskrsnici, gde se odvajao put za spahijsku kuću, on malko zastade... ali odmah pođe dalje. Hteo je da navrati najpre do svoje bivše kolibe, ka starome stricu.

Mala i već dosta stara Akimova koliba nalazila se skoro na samom kraju sela; Akim je prošao čitavom ulicom i nije susreo ni žive duše. Svi su bili u crkvi, na liturgiji. Jedino je jedna bolesna baka podigla prozorski kapak i pogledala za njim pošto je prošao, i jedna devojčica, koja beše izišla sa praznom kantom po vodu, zablenula se u njega i takođe ga otpratila pogledom. Prvi čovek na kojega je naišao bio je baš taj njegov stric, kog je i tražio. Starac je od ranog jutra sedeo na klupi pod prozorom, šmrkao burmut i grejao se na suncu; nije se osećao sasvim dobro, na nije ni u crkvu šiao; taman je hteo da obiđe jednoga drugog starca, suseda, koji je takođe bio nešto bolestan, kad je odjednom ugledao Akima... On je zastao, sačekao da mu ovaj blisko priđe, zagledao mu se u lice, na onda progovorio:

— Zdravo, Akime!

— Zdravo, — odgovorio je Akim i, prošavši pored starca, ušao na kapiju svoje kolibe... U dvorištu su stojali njegovi konji, krava, taljige; tu su bile i njegove kokoši... On je ćuteći ušao u kolibu. Starac odmah za njim. Akim sede na klupu i odupre se o nju šakama. Starac je stojao pored vrata i sažaljivo ga posmatrao.

— Gde je domaćica? — upita Akim.

— U spahijskoj kući, — odgovori hitro starac. — Ona je tamo. Tvoje živo su ostavili ovde i sanduke neke, koliko ih je bilo, a žena je tamo. Da pođem zar po nju?

Akim poćuta.

— Pođi, — progovori on najzad.

— Eh, striko, striko, — reče on uzdišući, dok je starac skidao kapu sa klina: — sećaš li se šta si mi rekao uoči moje svadbe?

— Sve je to Božija volja, Akime.

— Onda si mi rekao, sećaš li se, da vi, seljaci, niste društvo za mene, a vidiš li kakva su sada vremena nastala... Sada sam, evo, i ja go kao prst.

— Ko bi se sačuvao od zlih ljudi, — odgovori starac: — a njega, nitkova, kad bi samo kogod naučio pameti kako treba, kakav gospodin, recimo, ili druga kakva vlast, jer ovako — šta mu ko može? Vuk je — zna se njegovo. — Starac nataknu kapu i ode.

Avdotja tek što se beše vratila iz crkve kad su joj javili da ju je tražio stric njenoga muža. Ona ga je pre toga vrlo retko viđala; on nije dolazio k njima u drumsku gostionicu i važio je uopšte kao osobenjak: bio je strastan pušač i ćutljiv čovek.

Ona pođe k njemu.

— Šta je, Petroviću, da se nije što dogodilo?

— Nije se ništa dogodilo, Avdotja Arefjevna: muž te zove.

— Zar se vratio?

— Vratio se.

— Gde je?

— U selu, sedi kod kuće.

Avdotja se uplaši.

— Je li, Petroviću, — upita ona gledajući mu pravo u oči: — ljuti li se mnogo?

— Ne bih rekao da se ljuti.

Avdotja poniče.

— Onda hajdemo, — reče ona, ogrnu veliku maramu i njih dvoje pođu. Išli su ćuteći sve do sela. Kad su se stali primicati kolibi, Avdotju uhvati takav strah da joj kolena zadrhtaše.

— Baćuška, Petroviću, — progovori ona: — uđi ti prvi... Reci mu da sam, evo, došla.

Petrović uđe u kolibu i nađe Akima gde sedi duboko zamišljen na onom istom mestu gde ga beše ostavio.

— Šta je, — upita Akim, pošto je digao glavu: — zar nije došla?

— Došla je, — odgovori starac. — Stoji kod kapije...

— Pođi, reci joj neka uđe.

Starac je izišao, mahnuo Avdotji rukom, doviknuo joj: ulazi, a sam opet seo na klupu. Avdotja je sa zebnjom otvorila vrata, prekoračila prag i zastala...

Akim ju je pogledao.

— Dakle, Arefjevna, — poče on: — šta ćemo sada nas dvoje?

— Zgrešila sam, — prošapta ona.

— Eh, Arefjevna, svi smo mi grešni ljudi. Manimo to!

— On nas je, zlikovac, oboje upropastio, — progovori Avdotja zvonkim glasom, a suze joj potekošs niz obraze. — Ti, Akime Semjoniću, nemoj da to tako ostaviš, naplati one pare od njega. Nemoj mene da žališ. Ja ću, ako treba, pod zakletvom posvedočiti da sam mu pare dala u zajam. Jelisaveta Prohorovna je imala pravo da proda našu gostionicu, ali zašto on da nas pljačka... Traži od njega tvoj novac.

— Nemam ja nikakav novac od njega da tražim, — odvrati Akim potišteno. — Nas dvojica smo se izravnali.

Avdotja se zabezeknu. — Kako to?

— Tako eto. Znaš li ti, — nastavi Akim a oči mu se zablistaše: — znaš li ti gde sam ja prenoćio? Ne znaš? U Naumovom podrumu, vezanih ruku i nogu, kao ovan, eto gde sam prenoćio. Hteo sam da mu potpalim kuću, a on me uhvatio, uhvatio me Naum; mnogo je vešt! Krenuo je bio da me danas tera u varoš, ali me, eto, ipak, pomilovao; ne mogu, dakle, kako vidiš, tražiti od njega nikakvih paara. Pa i kako bih naplatio od njega novac... On će reći: kada sam ja to uzimao od tebe novac u zajam? Šta da mu odgovorim, da mu kažem? moja žena ih je iskopala iz skrovišta, ispod poda, pa ih tebi donela? Laže tvoja žena, može on da mi kaže. A zar ti je malo sramote, Arefjevna? Ćuti, kažem ja tebi, bolje je da ćutiš.

— Zgrešila sam, Semjoniću, mnogo sam zgrešila, — prošapta nanovo uplašena Avdotja.

— Nije u tome stvar, — odvrati Akim, posle kraćeg ćutanja: — nego šta ćemo sada nas dvoje? Kuću smo izgubili... pare isto tako...

— Nekako ćemo se valjda prehraniti, Akime Semjoniću; zamolićemo Jelisavetu Prohorovnu da nam pomogne, ona će to uraditi, meni je rekla Kirilovna.

— Ne, Arefjevna, ti je moli, ako hoćeš, za sebe, zajedno sa tvojom Kirilovnom; vi ste jedne gore lišće. Nego znaš šta ću ti ja reći: ostaj ti ovde i budi srećna, a ja ovde ostati ne mogu. Sreća što nemamo dece, ja sam, valjda, neću propasti. Samorana glava nije siromašna.

— Šta misliš, Semjoniću, zar ćeš opet da se latiš kočijašenja?

Akim se gorko nasmeja.

— Lep sam ti ja kočijaš, nema šta! Baš si pronašla deliju. Ne, Arefjevna, nije to isti posao kao što je, na priliku, ženidba: za taj posao star čovek ne valja. Ja jedino ne želim da ostanem ovde, ništa više; neću da pokazuju prstom na mene... razumeš li me? Poći ću da okajavam svoje grehove, Arefjevna, eto kuda ću poći.

— Pa kakve ti imaš grehove, Semjoniću, — upita Avdotja bojažljivo.

— To ja, ženo, jedini znam.

— Pa kome ćeš mene ostaviti, Semjoniću? Kako ću ja da živim bez muža?

— Pa kome ću tebe ostaviti? Eh, Arefjevna, šta ti to, zbilja, pripovedaš! Mnogo ti valja ovakav muž, na još star, na još i propao. Koješta! Kako si do sada mogla na kraj izlaziti, moći ćeš i u buduće. A što je još ostalo od našeg imetka, uzmi, šta će meni!...

— Postupi kako misliš, Semjoniću, — odgovori Avdotja tužno: — ti valjda bolje znaš.

— Razume se. Samo ti, Arefjevna, nemoj da misliš da se ja na tebe ljutim. Ne, šta da se ljutim sada, kad je već... Trebalo se pre setiti. Sâm sam kriv — zato sam i kažnjen. (Akim uzdahnu). — Ako voliš da se sankaš, valja da sanke i uz brdo vučeš. Star sam, vreme je da se i o duši svojoj pobrinem. Sam Bog mi je oči otvorio. Gle ti, kakva sam bio matora budala, — hteo sam da sa mladom ženom živim i uživam... Nema od toga ništa, moj čiča, valja najpre da se pomoliš, da se nametanišeš, da se napatiš i napostiš... A sada idi, draga moja. Mnogo sam umoran, hoću malko da odremam.

I Akim se, stenjući, protegnu na klupu.

Avdotja zausti da nešto kaže, ali zastade, pogleda, okrete se i ode...

— Šta je, nije te istukao? — upita je Petrović, sedeći sav poguren na klupi kad je naišla pored njega. Avdotja prođe ćuteći dalje. — Gle,

nije je istukao, — progovori starac za sebe, osmehnu se, razbaruši bradu i šmrknu burmuta.

*

Akim je izvršio svoju nameru. On je na brzu ruku sredio svoje poslove i nekoliko dana posle gornjeg razgovora navratio je, odeven kao putnik, da se oprosti sa svojom ženom, koja se privremeno bila smestila u jednom krilu spahijske kuće. Njihovo praštanje bilo je kratko... Kirilovna, koja se slučajno beše našla tu, posavetova Akimu da se javi i gospođi; pošao je k njoj. Jelksaveta Prohorovna ga je primila malo zbunjeno, ali mu je blagonaklono dozvolila da joj poljubi ruku i upitala ga kuda sad namerava? On joj je odgovorio da će otići najpre u Kijevo, a otuda kuda Bog da. Ona ga je pohvalila i oprostila se s njime. Od toga doba on se veoma retko pojavljivao kod svoje kuće, no nikada nije zaboravljao da donese gospođi proskuru sa izvađenom česticom... Ali svuda, gde god se okupljaju ruski bogomoljci, moglo se videti njegovo izmršavelo i ostarelo, ali još uvek plemenito i lepo lice: i na grobnici sv. Sergija, i kod Belih Obala, i u Optinoj pustinji i u dalekom Valamu; svuda je stizao...

Ove godine prolazio je pored vas u redovima nepreglednih gomila koje su išle u litiji za Bogorodičinom ikonom u Korenuju; iduće godine videli biste ga gde sa torbom na leđima sedi sa ostalim hadžijama u porti Nikole Čudotvorca u Mcensku; u Moskvu je dolazio skoro svakoga proleća...

Tako je krstario on kroz zemlje i gradove svojim tihim, laganim ali neumornim korakom — bio je, kažu, čak i u samom Jerusalimu... Izgledao je potpuno miran i srećan, i ljudi koji su imali prilike da s njime razgovaraju pripovedali su mnogo o njegovoj pobožnosti i smirenosti.

Naumov domazluk uspevao je, međutim, da ne može bolje. On se živo i sa puno razumevanja latio posla i posao mu je išao, što se kaže, kao po maslu. Svi su u okolini znali na koji način je on došao do drumske gostionice, znali su i da mu je Avdotja dala muževljev novac; niko nije voleo Nauma zbog njegove hladne i grube naravi... sa prekorom su pripovedali o njemu kako je jednom čak samom Akimu, kad je ovaj zaprosio milostinju pod njegovim prozorom, odgovorio da će mu, bajagi, Bog udeliti, pa mu nije ništa dao; ali su

se svi slagali u tome da od njega nije bilo srećnijeg čoveka: žito mu je rodilo bolje nego drugim susedima, bolje su mu se i pčele rojile, čak su mu kokoške češće legle, stoka mu nije nikad bolovala, konji mu nisu ramali... Avdotja zadugo nije mogla da čuje njegovo ime (ona je primila ponudu Jelisavete Prohorovne i stupila nanovo u njenu službu kao glavna švalja); ali se kasnije ta odvratnost prema njemu nešto ublažila; kažu da ju je jednom nevolja naterala da se k njemu obrati, i da joj je dao sto rubalja... Mi je nećemo suviše strogo osuđivati: sirotinja može svakoga da zgužva, a posle neočekivanoga prevrata u životu ona je jako oronula i smirila se: teško da poveruje čovek kako je bila poružnela, kako se srozala i kako je klonula duhom...

— A kako se sve svršilo? — upitaće nas čitalac.

Evo kako: pošto je nekih petnaest godina s uspehom držao svoju gostionicu, Naum je onda povoljno prodao drugom nekom palančaninu... Ne bi on nikada napustio gostionicu da se nije dogodio jedan slučaj koji na prvi pogled ne izgleda ni malo značajan: dva jutra uzastopce njegov pas je, sedeći pred njegovim prozorima, dugo i tužno zavijao; on je izišao, već po drugi put, pred kuću, pažljivo pogledao psa, koji je još uvek zavijao, klimnuo glavom, pošao u varoš i još istoga dana se pogodio za cenu sa palančaninom, koji se već duže vremena cenjkao s njime oko njegove gostionice... Nedelju dana kasnije on je otputovao nekuda daleko, čak u drugu guberniju; novi domaćin se doselio na njegovo mesto i — šta mislite? iste večeri je gostionica izgorela sva do temelja, nije ostala ni jedna sobica, i Naumov naslednik je spao na prosjački štap. Čitalac će lako moći zamisliti kakvi su se sve glasovi počeli širiti u okolini u vezi sa tim požarom... Sigurno je svoju „amajliju” sobom odneo, govorili su svi... Čulo se da je on kasnije počeo da trguje žitom i da je zaradio ogroman novac.

Ali, hoće li mu sve to biti dugovečno? Padali su već i jači stubovi, a ko zlo čini, taj mora, ranije ili kasnije, zlo i dočekati. O Jelisaveti Prohorovnoj nemamo bogzna šta da kažemo: još je živa i kako se to često dešava sa takvim ljudima, nije se nikako promenila, čak nije mnogo ni ostarila, samo kao da se još nešto osušila; jedino se njen tvrdičluk vanredno pojačao, ma da niko ne može da razume za koga to ona sve čuva, kad nema dece i živi sama samcata. U razgovoru

često spominje Akima i tvrdi da je, od kada je poznala sve njegove odlike, počela veoma poštovati ruskoga seljaka. Kirilovna se otkupila od nje za lepu sumu novaca i udala se iz ljubavi za nekoga mladog, plavokosog kelnera, sa kojim sada tešku muku muči; Avdotja živi, kao i ranije, kod Jelisavete Prohorovne, u ženskoj polovini kuće, ali se srozala za još nekoliko stepenica, oblači se vrlo bedno, skoro aljkavo, i na njoj se više ne vidi ni traga od prestoničkih manira mlade sobarice i od navika dobrostojeće kućne služavke... Niko na nju ne obraća pažnju i ona je veoma zadovoljna što je niko ne zapaža. Stari Petrović je umro, a Akim se još uvek skita kao hadžija — i sam Bog zna koliko će još morati da se skita!

1852 god.

DVA PRIJATELJA

U proleće 184... godine, Boris Andrejević Vjazovnjin, mladić od svojih dvadeset šest godina, doputovao je na svoje porodično imanje, koje se nalazi u jednoj od gubernija srednje Rusije. On tek što beše podneo ostavku — „usled domaćih okolnosti” — i imao je nameru da se posveti svom imanju. Misao pohvalna, naravno! ali je ona pala na pamet Borisu Andrejiću, kao što to uostalom u većini slučajeva biva, protiv njegove volje. Njegovi prihodi su svake godine bivali sve manji, a dugovi sve veći: on je uvideo da ne može dalje ostati u službi i živeti u prestonici, — jednom rečju, da ne može dalje živeti kako je živeo do sada, pa se odlučio, teška srca, da nekoliko godina posveti popravljanju onih „domaćih okolnosti” usled kojih se ovako neočekivano obreo u seoskoj divljini.

Vjazovnjin je zatekao svoje imanje u neredu, salaš zapušten, kuću skoro u ruševinama; smenio je starostu, smanjio plate imanjskih nameštenika; očistio je za sebe dve-tri sobe i naredio da se namesti nov klis na mestima gde je krov propuštao vodu; inače nije preduzimao nikakvih oštrih mera niti se laćao ikakvih popravki, jer je, izgleda, došao do prostog zaključka da treba najpre bar da vidi šta treba da popravlja... Tako je počeo da se upoznaje sa prilikama na imanju, počeo je, što se kaže, da ulazi u suštinu posla. Mora se priznati da je u suštinu posla ulazio ne žureći se i bez naročite volje. Kako nije bio navikao na seoski život, bilo mu je jako dosadno i često nije mogao da smisli na šta će da upotrebi čitav dugi dan. Suseda je imao prilično mnogo, ali nije bio s njima poznat, — ne što ih se klonio, već onako, nije nekako imao prilike da dođe s njima u dodir; najzad, već pod jesen, upoznao se slučajno s jednim od najbližih suseda. Zvao se Petar Vasiljić Krupicin. Služio je u svoje vreme kod kavalerije i dao je ostavku kao poručnik. Između njegovih i Vjazovnjinovih seljaka vukla se od nezapamćenih vremena parnica oko dve i po desetine senokosa. Često je dolazilo i do tuče; stogovi sena prelazili su tajanstveno s jednoga mesta na drugo; dešavale su se razne neprijatnosti i taj spor bi se, verovatno, nastavio još mnogo godina, da nije Krupicin, koji beše odnekuda doznao o miroljubivoj naravi Borisa Andrejića, došao k njemu da se s njime lično objasni. To objašnjenje je imalo veoma prijatne posledice: prvo, spor se

prekinuo smesta i zanavek na zadovoljstvo obeju strana; drugo, oni su se svideli jedan drugome, počeli su se češće sastajati, a do zime su se već toliko bili sprijateljili da se skoro nisu ni rastajali.

Međutim, nisu imali mnogo zajedničkih crta. Vjazovnjin, ma da nije bio bogat čovek, bio je sin bogatih roditelja i dobio je lepo vaspitanje, učio je na univerzitetu, znao je razne jezike, voleo je da čita knjige i mogao se uopšte smatrati kao obrazovan čovek. Krupicin, naprotiv, govorio je jedva nešto malo francuski, bez osobite potrebe nije uzimao knjigu u ruke i spadao je pre među neobrazovane ljude. Po spoljašnosti prijatelji takođe nisu bili slični: Vjazovnjin je bio visoka rasta, mršav, plav i ličio na Engleza, držao je svoje telo, a naročito ruke, veoma čisto, oblačio se fino i imao kicoške mašne... prestoničke navike! Krupicin, naprotiv, bio je maloga rasta, poguren, preplanuo, crnokos, i leti i zimi išao je u jednom kaputiću sa rastegnutim džepovima, od čoje bronzane boje. „Meni se ova boja dopada zato, — voleo je da kaže Petar Vasiljević, — što se ne prlja”. Boja čoje se stvarno nije prljala, ali se sama čoja bila prilično umazala. Vjazovnjin je voleo da lepo jede i rado je razgovarao o tome kako je prijatno lepo jesti i šta znači imati ukusa; Krupicin je jeo sve što god su mu davali, samo ako je smatrao da se radi toga vredi malko promučiti. Ako bi naišao na čorbu od kupusa i kašu od eljde — on je sa zadovoljstvom srkao čorbu i prismakao kašu; kad bi mu poslužili žitku, nemačku supu — on bi isto tako marljivo navalio na supu, a ako bi se zatekla tu i kakva kaša — on bi i kašu izručio u isti tanjir, — i sve je bilo u redu. Voleo je kvas, po njegovim sopstvenim rečima, kao rođenog oca, a francuska vina, osobito crna, nije mogao da vidi i zvao ih je — kiseliš. Uopšte, Krupicin nije bio ni iz daleka gadljiv, dok je Vjazovnjin svakoga dana dva puta menjao džepnu maramicu. Jednom rečju, kao što smo već pre naglasili, prijatelji nisu ličili jedan na drugoga. Jedno su samo imali zajedničko: obojica su bili, što se kaže, dobričine, prostodušni ljudi. Krupicin se takav rodio, a Vjazovnjin je postao takav. Sem toga, njihova zajednička odlika bila je još i ta — što ni jedan ni drugi nisu ni prema čemu osećali osobitu ljubav, t. j. nisu ni prema čemu imali naročite strasti ili navike. Krupicin je bio šest ili osam godina starrji od Vjazovnjina.

Njihovi dani prolazili su dosta jednoliko. Ujutro, ipak ne suviše rano, tako oko deset sati, — Boris Andrejić sedeo bi obično još pored prozora u lepoj kućnoj kabanici, koja je bila razdrljena, očešljan, umiven, u košulji beloj kao sneg, s knjigom u rukama, za šoljom čaja, — vrata bi se otvorila k ušao bi Petar Vasiljić, neuredan, kao obično. Njegovo selo bilo je svega pola kilometra udaljeno od Vjazovne (tako se zvalo imanje Borisa Andrejića). Međutim, Petar Vasiljić je vrlo često ostajao da prenoći kod Borisa Andrejića. „O, dobro jutro! — progovorili bi obojica u jedan mah. — Kako ste spavali?” Feđuška (petnaestogodišnji dečak, obučen u kozačko odelo, kojemu je izgledala sanjiva čak i kosa, nakostrešena na potiljku, kao kod tetreba u proleće) doneo bi odmah Petru Vasiljiću njegovu kućnu kabanicu od buharske čoje, i Petar Vasiljić, pošto bi najpre hraknuo, obukao bi svoju kabanicu i laćao bi se čaja i lule. Onda bi se započinjali razgovori — lagani razgovori sa prekidima i odmorima: razgovaralo bi se o vremenu, o jučerašnjem danu, o poljskim radovima i žitnim cenama; razgovaralo bi se takođe i o susednim spahijama i spahinicama. Prvih dana svoga poznanstva s Borisom Andrejićem, Petar Vasiljić je smatrao za svoju dužnost i čak se radovao svakoj prilici da raspituje svoga suseda o životu u prestonici, o nauci i prosveti uopšte — i uopšte o uzvišenim stvarima; odgovori Borisa Andrejića su ga zabavljali, često su ga čudili i izazivali njegovu pažnju, ali su ga u isto vreme nekako zamarali, tako da bi uskoro takvi razgovori bili prekinuti; pa i sam Boris Andrejić, sa svoje strane, nije pokazivao mnogo volje da ih nanovo uvede. Dešavalo se i kasnije — katkada — da Petar Vasiljić upita odjednom Borisa Andrejića, naprimer, šta je, recimo, to — električni telegraf, pa pošto sasluša ne baš sasvim jasno tumačenje Borisa Andrejića, poćuti neko vreme, rekne: „da, čudnovata stvar”, i zatim se dugo ne raspptuje ni za kakav naučni predmet. Najčešće su među njima vođeni razgovori ove vrste. Petar Vaspljić, na priliku, povuče mnogo dima iz lule, pa, puštajući ga kroz nos, upita:

— Kakva vam je to nova devojka, Borise Andrejiću? Video sam je na vratima u dvorištu.

Boris Andrejić pak prinese cigaretu ustima, povuče dva-tri puta, srkne gutljaj hladnoga čaja s mlekom, pa kaže:

— Kakva nova devojka?

Petar Vasiljić se nagne malko u stranu i pogleda u dvorište, gde je baš u tom času pas ugrizao jednoga bosonogog mališana za list na nozi, pa odvraća:

— Jedna plavuša... zgodna.

— A! — viknuće, malo kasnije, Boris Andrejić: — to mi je nova pralja.

— Otkuda? — upitaće Petar Vasiljić, kao čudeći se.

— Iz Moskve. Išla je tamo da izuči zanat.

Onda obojica neko vreme ćute.

— A koliko imate svega pralja, Borise Andrejihy? — upita opet Petar Vasiljić, pažljivo posmatrajući kako u luli svetluca uz suho puckaranje duvan pod pepelom.

— Tri, — odgovara Boris Andrejić.

— Tri! Ja imam samo jednu. I ta jedna nema skoro nikakva posla. Znate već i sami kakvo je kod mene pranje!

— Hm! — odgovara Boris Andrejić.

I razgovor se na neko vreme prekida.

U takvim poslovima prolazilo je dopodne i nastupalo je vreme doručka. Petar Vasiljić je osobito voleo doručak i tvrdio je da je dvanaesti sat — baš tačno ono vreme, kad se čoveku prohte da jede; i zbilja: on je u to vreme jeo tako veselo i s takvim zdravim i prijatnim apetitom, da bi se čak i kakav Nemac obradovao: tako je junački doručkovao Petar Vasiljić! Boris Andrejić je jeo mnogo manje: njemu je dosta bilo ako pojede kokošiju kotletu ili dva rovita jaja sa maslom i kakav engleski začin u komplikovanoj i patentovanoj posudi, za koji je platio teške pare i koji je potajno smatrao za odvratan, ma da je tvrdio da bez njega ne može ništa okusiti. Posle doručka, sve do ručka, ako je bilo lepo vreme, oba prijatelja su išla po raznim imanjskim poslovima, ili su prosto šetali i gledali kako se uče mladi konji itd. Katkada bi tako došli i do sela Petra Vasiljića i neki put svratili i u njegovu kućicu.

Ta kućica, mala i trošna, ličila je više na neku kolibu u dvorištu nego na spahijski stan. Na slamnom krovu, koji beše svud unaokolo probušen vrapčim i vranjim gnezdima, rasla je zelena mahovina; od dve jasikove okućnice, koje su nekada bile lepo sastavljene i učvršćene, jedna se bila povila natrag, a druga se pomerila u stranu i urasla u zemlju; jednom rečju, kuća Petra Vasiljića bila je slaba i

spolja i iznutra. Ali Petar Vasiljić nije klonuo duhom: kako je bio neoženjen i uopšte skromnih prohteva, on se nije ni brinuo mnogo za udopstva u životu i bio je zadovoljan već i time što je imao jedno mestance gde se mogao u slučaju potrebe skloniti od nevremena i hladnoće. Njegovim domazlukom je upravljala njegova domaćica Makedonija, sredovečna žena, vrlo marljiva i čak čestita, ali sa baksuznim rukama: ništa joj nije išlo od ruke, posuđe joj se razbijalo, rublje cepalo, jela su joj ili ostajala nedokuvana ili su joj pregorevala. Petar Vasiljić ju je zvao Kaligula.

Kako je od prirode bio gostoljubiv, Petar Vasiljić je voleo da vidi goste u svojoj kući i da ih časti, bez obzira na oskudnost svojih sredstava. On se naročito starao i zauzimao kad bi mu došao u goste Boris Andrejić; ali, po milosti Makedonije, koja, uostalom, umalo što nije padala na svakom koraku od prevelikog staranja i užurbanosti, dočeci sirotog Petra Vasiljića ispadali su uvek veoma neuspeli i ponajčešće su se ograničavali na parče otvrdnule jesetre i čašicu rakije, o kojoj je potpuno opravdano, govorio da je odlična protiv stomaka. Pošto bi se prošetali, oba prijatelja su se vraćali ka Borisu Andrejiću i tamo su natenane ručali. Pošto bi se tako najeli, kao da doručka nije ni bilo, Petar Vasiljić bi se zavukao u kakav zabačeni ugao i otspavao bi dva-tri sata; Boris Andrejić bi za to vreme čitao inostrane časopise. Uveče su se prijatelji nanovo sastajali: eto takvo se prijateljstvo beše već razvilo među njima. Kojiput bi seli da igraju preferans u dvoje, a kojiput bi prosto razgovarali, na isti način kao i ujutru; katkada bi Petar Vasiljić uzeo gitaru, koja je visila na zidu i svojim dosta prijatnim tenorom pevao razne romanse. Petar Vasiljić je veoma voleo muziku, mnogo više nego Boris Andrejić, koji opet nije mogao bez ushićenja da izgovori Betovenovo ime i koji se stalno skanjivao da naredi da mu se donese klavir iz Moskve. U časovima tuge i sete Petar Vasiljić imao je običaj da peva jednu romansu, koja je poticala iz vremena dok je još bio na službi u puku... On je s osobitim osećanjem i malko kroz nos izgovarao stihove:

Kuvara francuskog nema,
Već posilni ručak sprema...
Ne svira nam Rode slavni,

I ne peva Katalani...
Zorom ranom trubač svira,
A narednik raportira.

Boris Andrejić ga je pokatkad pratio, ali njegov glas bio je neprijatan i nesiguran. Posle devet sati, a koji put i ranije, prijatelji bi se rastajali... a sutradan bi počinjalo to isto ispočetka.

Jednoga dana, sedeći tako, po običaju, malo ukoso i prekoputa od Borisa Andrejića, Petar Vasiljić ga pogleda dosta pažljivo i progovori zamišljenim tonom:

— Jedno me čudi, Borise Andrejiću...

— Šta to? — upita ovaj.

— Evo šta. Vi ste mlad čovek, pametan, obrazovan: kako možete da živite na selu?

Boris Andrejić pogleda začuđeno na svoga suseda.

— Vi, valjda, znate, Petre Vasiljiću, — progovori najzad on: — da kad ne bi moje prilike... Prilike me prisiljavaju na to, Petre Vasiljiću.

— Prilike? vaše prilike su još dosta dobre... Od vašeg imanja se može živeti. Stupite u službu.

Pa, pošto je malko poćutao, Petar Vasiljić dodade:

— Ja bih na vašem mestu stupio u ulane.

— U ulane? Zašto baš u ulane?

— Tako, meni izgleda da vam bolje priliči kod ulana.

— Ali, zaboga, vi ste sami služili kod husara?

— Ja? Razume se, kod husara, — prihvati Petar Vasiljić živo: — i to još u kakvom puku! Drugoga takvog puka ne bi našao u čitavom svetu! To je bio zlatan puk! Starešine, drugovi — kakvi su samo to bili ljudi! Ali, vi... ja ne znam... vi, po mom mišljenju, vi biste trebali da stupite u ulane. Vi ste plav, struk vam je tanak: sve se to slaže.

— Ali, molim vas, Petre Vasiljiću, vi zaboravljate da bih ja morao po vojnim zakonima da počnem od junkerskog čina. To je u mojim godinama malo teško. Čini mi se da je to čak i zabranjeno.

— To je, zbilja, istina, — reče Petar Vasiljić i poniče. — A vi se, onda, oženite, — progovori on odjednom, digavši glavu.

— Kakve vam to danas čudnovate misli dolaze u glavu, Petre Vasiljiću! — uskliknu Boris Andrejić.

— Zašto čudnovate? Kakav mi je to, zbilja, život? Šta ćete tako dočekati? Samo ćete vreme propustiti. Hteo bih da znam, šta će vam koristiti to što se ne ženite?

— Ali, ne radi se tu o koristi, — zausti Boris Andrejić.

— Ali, dozvolite, — prekide ga Petar Vasiljić, koji beše neočekivano pao u vatru. — Čudi me, zašto se danas mladi ljudi toliko boje ženidbe! Prosto ne mogu da razumem. Nemojte vi, Borise Andrejiću, da gledate na mene, što ja nisam oženjen. Ja sam, možda, i želeo i prosio, ali su mi pokazali evo ovo.

I tu Petar Vasiljić podiže u vis desni kažiprst, okrenuvši ga spoljašnjom stranom ka Borisu Andrejiću.

— Kako da se ne oženite kod tolikog imanja!

Boris Andrejić je pažljivo posmatrao Petra Vasiljića.

— Zar vam je veselo da živite tako neoženjen? — nastavljao je Petar Vasiljić. — Ko je tako šta video! I to mi je neko zadovoljstvo!... Zbilja se čudim današnjim mladim ljudima.

I Petar Vasiljić ljutito istrese lulu o naslon od stolice i jako dunu u čibuk.

— Ali ko vam je to kazao, Petre Vasiljiću, da ja neću da se ženim? — lagano progovori Boris Andrejić.

Petar Vasiljić beše već uvukao prste u svoju somotsku, ljubičastu duvankesu izvezenu đinđuvama, pa zastade nepokretan u toj pozi. Reči Borisa Andrejića zgranule su ga.

— Da, — nastavi Boris Andrejić: — ja sam spreman da se oženim. Nađite mi mladu, pa ću se oženiti.

— Zbilja?

— Zbilja

— Ne, pitam bez šale?

— Baš ste čudan, Petre Vasiljiću; Boga mi se ne šalim.

Petar Vasiljić napuni svoju lulu.

— Lepo, ali pazite, Borise Andrejiću. Mlada će vam biti nađena.

— Dobro, — odvragi Boris Andrejić: — ali recite mi, stvarno, zašto ste navalili da me oženite?

— Zato što mi se čini, kad ovako pogledam na vas, da niste sposobni da živite ovako, baš ništa ne radeći.

Boris Andrejić se nasmeši.

— A ja sam, naprotiv, uvek mislio da sam baš u tome majstor.

— Vi me niste tačno shvatili, — reče Petar Vasiljić i promeni razgovor.

Dva dana kasnije Petar Vasiljić dođe svome susedu i to ne u svom običnom sako-kaputu, već u salonskom kaputu boje gavranovog krila, sa visokim strukom, majušnim dugmadima i dugim rukavima. Brci Petra Vasiljića izgledali su skoro crni od brkomaza, a kosa, spreda veoma zavijena u obliku dveju duguljastih kobasica, jako se blistala od pomade. Velika somotska kravata sa porubom od atlasa stezala je čvrsto vrat Petra Vasiljića i davala čitavom gornjem delu njegovoga trupa izgled svečane nepomičnosti i neku prazničnu dostojanstvenost.

— Šta treba da znači ta parada? — upita Boris Andrejić.

— Ova parada treba da znači to, — odgovori Petar Vasiljić, spuštajući se u naslonjaču bez svoje uobičajne nemarnosti: — da naredite da se zapregne kočija. Idemo.

— Kuda?

— Mladi.

— Kakvoj mladi?

— Zar ste već zaboravili na naš razgovor pre četiri dana?

Boris Andrejić se nasmeje, ali se u sebi zbuni.

— Ali, zaboga, Pegre Vasiljiću, ta to je bila samo jedna šala.

— Šala? Kako ste se onda mogli Bogom kleti da se ne šalite? Oprostite, Borise Andrejiću, ali vi morate održati vašu reč, nema tu šta. Ja sam već preduzeo potrebne korake.

Boris Andrejić se još više zbuni.

— Kakve to, ipak, korake? — upita on.

— O, ne brinite... Šta vi mislite! Ja sam samo obavestio jednu našu susetku, vanredno ljubaznu ličnost, da nas dvojica nameravamo da je danas posetimo.

— Koja je to susetka?

— Strpite se — videćete. Samo se vi najpre obucite i naredite da se konji upregnu.

Boris Andrejić neodlučno pogleda unaokolo.

— Zbilja, Petre Vasiljiću, šta vam je... vidite li kakvo je vreme.

— Kakvo vreme: uvek je ono ovakvo.

— Treba li nam se daleko voziti?

— Oko petnaest kilometara.

Boris Andrejić je ćutao.

— Bar da najpre nešto doručkujemo!

— Da doručkujemo — lepo, to možemo. Nego znate li šta, Borise Andrejiću: idite vi sada, obucite se, a ja ću već sam sve spremiti: votke, parčence ajvara — nije daleko, a kod udovice će nas već lepo počastiti — zato nemajte brige.

— Zar je ona udovica? — upita, osvrnuvši se, Boris Andrejić, koji je već prilazio vratima od kabinega.

Petar Vasiljić odmahnu glavom.

— Čekajte, videćete, videćete.

Boris Andrejić je izašao i zatvorio vrata za sobom, a Petar Vasiljić je, pošto je ostao sam, izdao potrebne naredbe i što se tiče kola, i što se tiče doručka.

Boris Andrejić se oblačio prilično dugo. Petar Vasiljić je ispijao već drugu čašicu votke, lako se mršteći i praveći tužno lice, kad se Boris Andrejić pojavio na pragu kabineta. Pobrinuo se da se lepo obuče. Imao je na sebi kicoški sašiven širok, crn salonski kaput, koji je prijatno otskakao svojom zagasitom masom od nežnog sjaja svetlo sivih pantalona, crna niska kravata i lep tamno modri prsluk; zlatan lanac, zakačen kopčom za poslednju petlju, gubio se skromno u bočnom džepu; fine čizme su otmeno škripele, a zajedno sa pojavom Borisa Andrejića u vazduhu se razlio miris ess’bouquet’-a pomešan sa mirisom čistoga rublja. Petar Vasiljić mogao je da izusti samo jedno „a!“ i odmah zgrabio šešir.

Boris Andrejić je navukao na levu ruku sivu glaserukavicu, pošto je prethodno u nju malko huknuo; zatim je tom istom rukom sebi nalio četvrtinu čašice votke i ispio; najzad je uzeo šešir i zajedno s Petrom Vasiljićem izišao u pretsoblje.

— Ja ovo činim samo radi vas, — reče Boris Andrejić, sedajući u kola.

— Neka bude, recimo, i radi mene, — reče Petar Vasiljić, na kojega je, očigledno, delovao otmen izgled Borisa Andrejića: — a vi ćete mi, možda, i sami biti zahvalni.

On je rekao kočijašu kako i kuda treba da vozi. Kočije se krenuše.

— Mi idemo ka Sofiji Kirilovnoj Zadnjeprovskoj, — progovori Petar Vasiljić, posle dosta dugog ćutanja, za vreme kog su oba

prijatelja sedela nepomično, kao da su od kamena. — Jeste li čuli o njoj?

— Čuo sam, čini mi se, — odgovori Boris Andrejić. — Šta, zar ste mi nju našli za verenicu?

— Zašto da ne? Oka je vrlo pametna žena, imućna, sa prestoničkim manirima, tako reći. Uostalom, pogledajte... to vas ni na šta ne obavezuje.

— Taman! — odvrati Boris Andrejić. — A koliko joj je godina?

— Biće oko dvadesetpet, najviše dvadesetsedam, — nema više. Što se kaže, u najboljim godinama!

Do imanja gospođe Zadnjeprovske nije bilo petnaest, već i dobrih dvadesetpet kilometara, tako da je Boris Andrejić najzad prilično promrzao i stalno je skrivao svoj pocrveneli nosić u dobro krzno na okovratniku svoje kabanice. Petar Vasiljić nije uopšte bio zimomoran, a naročito kad je bio u svečanom odelu. U takvim slučajevima on se pre preznojavao. Salaš gospođe Zadnjeprovske sastojao se od nove bele kućice sa zelenim krovom, u obliku letnjikovca po varoškom ukusu, sa malim parkom i dvorištem. Takvi letnjikovci mogu se često videti u okolini Moskve; u unutrašnjosti se ređe sretaju. Videlo se da se gospođa Zadnjeprovska ovde nedavno nastanila. Prijatelji su izišli iz kočije. U tremu ih je dočekao lakej u pantalonama boje graška i u zaokrugljenom sivom fraku sa grbovima na pucima; u pretsoblju, koje je bilo dosta uredno, iako su u njemu stajale nogare, dočekao ih je drugi, isto onakav lakej. Petar Vasiljić naredi da gospođi prijave njega i Borisa Andrejića. Lakej nije išao gospođi, već je odgovorio da mu je naređeno da gospodu uvede.

Gosti su pošli kroz trpezariju u kojoj je jedna kanarinka pravila paklenu larmu, i ušli u gostinsku sobu sa modernim nameštajem iz neke ruske radnje, veoma iscifranim i izvijenim kao bajagi, da se u njemu udobnije sedi, dok je nameštaj u stvari bio vrlo neudoban. Nisu prošla ni dva minuta, a iz sporedne sobe se začulo šuštanje svilene haljine; zavesa se malko odigla i u sobu je ušla brzim koracima domaćica. Petar Vasiljić se ceremonijalno pokloni i privede joj Borisa Andrejića.

— Vrlo mi je milo što sam se s vama upoznala i to sam već davno želela, — progovori domaćica slobodno, pošto ga je odmerila

brzim pogledom: — veoma sam zahvalna Petru Vasiljiću što mi je dao priliku da napravim tako prijatno poznanstvo. Izvolite sesti.

Domaćica je sela, šušteći haljinom, na nizak divančić, prislonila se uz naslon, ispružila noge, obuvene u vrlo male cipele i prekrstila ruke. Haljina joj je bila zelena, sa beličastim prelivima, glase, sa nekoliko redova volana.

Boris Andrejić je seo u naslonjaču prekoputa od nje. Petar Vasiljić — nešto podalje. Započeo se razgovor. Boris Andrejić je pažljivo promatrao Sofiju Kirilovnu. To je bila stasita, visoka žena, tanka struka, preplanula i dosta lepa. Izraz njenoga lica i osobito njenih velikih i sjajnih očiju, sa nešto uzdignutim spoljašnjim uglovima kao kod Kineza, odavao je čudnovatu mešavinu smelosti i bojažljivosti i ne bi se nikako mogao nazvati prirodnim. Ona je čas žmirila, čas naglo otvarala oči; na usnama joj je neprestano titrao osmeh, koji je hteo da izgleda ravnodušan. Svi pokreti Sofije Kirilovne bili su veoma slobodni, skoro oštri. Uostalom, njena spoljašnjost se svidela Borisu Andrejiću; jedino je na njega neprijatno delovao njen kosi razdeljak, koji je njenim crtama davao neki nestašan i dečački izgled; sem toga ona je, po njegovom mišljenju, i suviše čisto i pravilno govorila ruski... Boris Andrejić se slagao sa Puškinovim mišljenjem, da isto tako:

Kô usne rumene bez osmeha —
Bez gramatičke kakve greške

nije moguće voleti ruski jezik. Ukratko, Sofija Kirilovna bila je jedna od onih žena koje ljubavnici zovu veštim damama, muževi — energičnim ličnostima, a stari neženje — promućurnim ženicama.

Najpre se poveo razgovor o tome kako je dosadno živeti na selu.

— Ovde prosto nema žive duše, prosto nema čovek s kime reč da progovori, — govorila je Sofija Kirilovna, izgovarajući osobito razgovetno slovo s. — Ne razumem, kakav to svet ovde živi. A oni, — dodala je sa značajnom grimasom, — sa kojima bi se čovek rado upoznao, nikuda ne nzlaze i ostavljaju nas, sirote, u našoj tužnoj samoći.

Boris Andrejić se lako naklonio napred i promucao nekakvo nespretno izvinjenje, a Petar Vasiljić ga je samo pogledao, kao da je

hteo da mu kaže: „eto, šta sam vam govorio? Tu, čini mi se, ne bi čovek lako mogao u nepriliku dovesti”.

— Pušite li? — upita Sofija Kirilovna.

— Pušim... ali...

— Izvolite, molim vas... ja i sama pušim.

Rekavši to, udovica uze sa stočića poveliku srebrnu tabakeru, izvadi iz nje cigaretu i ponudi gostima. Oba gosta su uzela cigarete. Sofija Kirilovna zazvoni i, pošto je ušao jedan dečak sa crvenim prslukom preko čitavih grudi, ona mu naredi da donese vatre. Dečak donese jednu voštanicu na kristalnom poslužavniku. Cigarete zadimiše.

— Eto, na primer, vi mi nećete verovati, — nastavljala je udovica, zaturivši glavu malko natrag i puštajući dim tankom strujom uvis: — ovde ima ljudi koji smatraju da dame ne bi trebalo da puše. A već da jaše — Bože sačuvaj! prosto bi kamenjem utukli. — Da, — dodala je ona posle kratkog ćutanja: — sve što štrči nad opštim nivoom, sve što remeti zakone nekakve izmišljene pristojnosti, sve se ovde podvrgava najstrožijoj osudi.

— Što se toga tiče, naročito su nam gospođe stroge, — primeti Petar Vasiljić.

— Jeste, — odvrati udovica: — teško onome koga one uzmu na zub! Uostalom, ja se s njima uopšte ne poznajem: njihove spletke ne stižu do mog pustinjskog utočišta.

— Zar vam nije dosadno? — upita Boris Andrejić.

— Dosadno? Ne. Ja čitam... A kada mi se dosade knjige, ja sanjarim, vračam, zadajem pitanja svojoj sudbini.

— Vi se sigurno šalite? — upita Petar Vasiljić.

Udovica se snishodljivo nasmeši.

— Zašto da ne bacam karte? Ja sam već dovoljno stara, meni priliči.

— Ali, molim vas? — pobuni se Petar Vasiljić.

Sofija Kirilovna ga pogleda kroz poluzatvorene trepavice.

— Uostalom, ostavimo taj razgovor, — progovori ona živo i obrati se Borisu Andrejiću: — slušajte, mesje Vjazovnjin, ja sam uverena da se vi interesujete za rusku književnost?

— Da... razume se, ja...

Vjazovnjin je voleo da čita, ali baš ruske stvari nije čitao često ni rado. Osobito mu je bila nepoznata najnovija književnost: on se zaustavio kod Puškina.

— Recite mi, molim vas, zašto je Marlinski u poslednje vreme pao u toliku nemilost? Ja mislim da je to vrlo nepravično. Šta vi o njemu mislite?

— Marlinski, naravno, ima vrednosti, — odvrati Boris Andrejić.

— On je pesnik; on unosi fantaziju u svet... u neki čaroban, divan svet; međutim, sada su počeli da opisuju svakodnevni život. Molim vas, šta ima tu lepo, u tom svakodnevnom životu, na zemlji...

I Sofija Kirilovna pokaza rukom unaokolo.

Boris Andrejić značajno pogleda Sofiju Kirilovnu.

— Ne slažem se s vama. Ja nalazim mnogo lepote i ovde, — reče on naglašavajući osobito poslednju reč.

Sofija Kirilovna se iznenada nasmeja nekim oštrim smehom, a Petar Vasiljić isto tako iznenadno diže glavu, malo se zamisli pa onda nastavi da puši. Razgovor se nastavio u istom duhu kao što beše i počeo, sve do ručka, prelazeći neprestano s predmeta na predmet, što se nikada ne događa ako razgovor postaje uistinu zanimljiv. Između ostaloga počelo se razgovarati i o braku, o njegovim povoljnim i nepovoljkim stranama i o položaju žene uopšte. Sofija Kirilovna je energično govorila protiv braka, uzrujala se najzad, i pošto je pala u vatru, izražavala se veoma kitnjasto, ma da joj njeni gosti nisu skoro nikako ni oponirali: nije ona badava volela Marlinskog. Ona je takođe umela da se koristi ukrasima novoga stila. Reči: artistički, umetnost, uslovljavati — samo su se sipale sa njenih usana.

— Šta može biti ženi dragocenije od njene slobode — slobode misli, osećaja, postupaka! — uskliknula je najzad ona.

— Ali dozvolite, — prekinuo ju je Petar Vasiljić, čije je lice polagano počelo dobijati izraz nezadovoljstva: — šta će ženi sloboda? šta da radi s njome?

— Kako što će? A da li treba muškarcima, šta mislite? To je ono: vi, gospoda muškarci...

— Ne treba ona ni muškarcu ništa, — upade opet Petar Vasiljić.

— Kako to, ne treba?

— Prosto tako, ne treba. Šta će čoveku, zbilja, ta toliko hvaljsna sloboda? Slobodan čovek — zna se — ili se dosađuje ili pravi gluposti kojekakve.

— Vama je, dakle, dosadno, — primeti Sofija Kirilovna uz ironičan osmeh: — jer, kako vas znam kao razborita čoveka, ne bnh mogla verovati da, kako rekoste, pravite gluposti.

— Događa se i jedno i drugo, — progovori mirno Petar Vasiljić.

— To je divno! Uostalom, ja moram biti zahvalna vašoj dosadi za zadovoljstvo što vas danas vidim kod sebe...

Zadovoljna veštim sklopom svoje fraze, domaćica se lako nasloni natrag i poluglasno reče:

— M-g Vjazovnjin, ja vidim, vaš prijatelj voli paradokse.

— Nisam opazio, — odvrati Boris Andrejić.

— Šta ja volim? — upita Petar Vasiljić.

— Paradokse.

Petar Vasiljić je pogledao Sofiji Kirilovnoj u oči, nije joj odgovorio ništa, već je samo u sebi pomislio: „A ja znam što ti voliš”...

Ušao je dečak sa crvenim prslukom i javio da je ručak gotov.

— Gospodo, izvolite, — reče domaćica, ustajući sa divana.

Svi su prešli u trpezariju.

Gostima se ručak nije dopao. Petar Vasiljić je ustao od stola gladan, iako je bilo mnogo jela; a Boris Andrejić je, kao gurman, ostao nezadovoljan, iako su jela donošena pod limenim poklopcima i mada su služeni zagrejani tanjiri. Vina su takođe bila loša, bez obzira na divno, zlatom i srebrom išarane etikete na bocama. Sofija Kirilovna je neprekidno razgovarala, samo je po katkad bacala značajne poglede na lakeje koji su služili kod stola, a pila je poprilično vinca, napominjući kako u Engleskoj sve dame piju vino, a ovde se i to smatra za nepristojno. Posle ručka domaćica je pozvala Borisa Andrejića i Petra Vasiljića natrag u gostinsku sobu i upitala ih da li više vole — kafu ili žuti čaj. Boris Andrejić je zamolio čaja i, pošto je ispio Jednu šolju, požalio je što nije tražio kafu; a Petar Vasiljić je hteo kafu, pa kad je ispio svoju čašu, zamolio je za čaj, srknuo malo, a zatim ostavio šolju natrag na poslužavnik. Domaćica je sela, zapušila cigaretu, i bila je očigledno raspoložena da započne najživlji razgovor: oči su joj zaplamtele, a preplanuli obrazi pocrveneli. Ali su gosti na njene živahne reči odgovarali mlitavo, više

su se bavili svojim cigaretama i, sudeći po njihovim pogledima koji su iznenadno bili upereni u uglove sobe, mislili su na odlazak. Uostalom, Boris Andrejić bi, verovatno, pristao da ostane i do večeri: on se već beše upustio sa Sofijom Kirilovnom u diskusiju o jednom njenom koketnom pitanju: da li se on čudi što ona živi ovako sama, bez družbenice? ali se Petar Vasiljić otvoreno žurio kući. Ustao je, izišao u pretsoblje i naredio da se upregnu konjn. Kad su se, najzad, oba prijatelja počela praštati, a domaćica ih stala zadržavati i koreti ih što su kod nje tako malo sedeli, Boris Andrejić je neodlučnim poklonima i iscerenim izrazom lica pokazivao bar toliko da njeni ukori deluju na njega; ali Petar Vasiljić je, naprotiv, stalno gunđao: „nije moguće, valja da se kreće, poslovi, sada će kraj meseca", i uporno je uzmicao natrag, ka vratima. Sofija Kirilovna je ipak od njih uzela obećanje da će za koji dan opet navratiti i pružila im ruku radi engleskog shakehands. Njen predlog je iskoristio samo Boris Andrejić i stegao joj dosta snažno prste. Ona je zažmirila i nasmešila se. U tom času je Petar Vasiljić već uvlačio ruke u rukave od kabanice.

Kočije ne behu stigle da izađu iz sela, kad on prvi prekide ćutanje i povika:

— Ne valja, ne valja, nije to ono, ne valja!

— Šta hoćete da kažete? — upita ga Boris Andrejić.

— Ne valja, ne valja, — ponovi Petar Vasiljić gledajući ustranu i lako se odvraćajući od svoga prijatelja.

— Ako vi to govorite o Sofiji Kirilovnoj, ja se s vama ne slažem; ona je veoma dražesna dama — istina, sa nešto pretenzija, ali ljupka.

— Još kako! Naravno, kad bi čovek hteo, recimo, tek onako... Ali vi znate kakve sam imao namere, kad sam vas s njome upoznavao?

Boris Andrejić nije odgovarao.

— Ne valja, ja vam kažem! Sam uviđam. Ne sviđa se to meni — kaže sama o sebi: „ja sam epikurejka". Molim vas: eto, i meni s desne strane fale dva zuba — pa zar govorim o tome? I bez moga pripovedanja će svi videti. Zatim, kakva mi je to domaćica? Zamalo nas nije glađu umorila. Nema tu ništa, ja mislim, neka bude slobodna, neka bude načitana, neka bude, kad je već o tebi reč, i sa bon-tonom, ali neka bude pre svega domaćica. Ne valja to, ne, nije

to ono što vama treba. Ne date se vi zaseniti kojekakvim crvenim prslucima i jelima sa poklopcima.

— A zar je vama potrebno da me neko zaseni? — upita Boris Andrejić.

— Znam ja već šta vama treba, sada — znam.

— Ja vas uveravam da sam vam zahvalan što ste me upoznali sa Sofijom Kirilovnom.

— Tim bolje; ali vam opet kažem, nije to ono.

Prijatelji su stigli kasno kući. Odlazeći od Borisa Andrejića, Petar Vasiljić ga uhvati za ruku i reče:

— Ali ja vas, svejedno, neću pustiti na miru, ja vas držim za reč.

— Molim vas, stojim vam na raspoloženju, — odvrati Boris Andrejić.

— E, onda, vrlo dobro!

Petar Vasiljić je otišao.

Cela nedelja je opet prošla kao obično, ipak s tom razlikom što je Petar Vasiljić jednoga dana bio negde nestao. Najzad on se jednoga jutra opet pojavi u svečanom odelu i predloži Borisu Andrejiću da pođe s njim u jednu posetu. Boris Andrejić, na kome se videlo da je taj poziv očekivao sa izvesnim nestrpljenjem, pristao je bez pogovora.

— Kuda me to sada vozite? — upita on Petra Vasiljića, sedeći pored njega, ovoga puta već u saonicama.

Od njihove posete Sofiji Kirilovnoj beše već stigla i zima.

— Vozim vas sada, Borise Andrejiću, — odgovori Petar Vasiljić rastežući reči: — u jednu veoma čestitu kuću — ka Tihodujevima. To vam je jedna vanredno čestita porodica. Starac je služio kao pukovnik i divan je čovek. Žena mu je — divna dama. Imaju dve kćerke, vanredno ljubazne devojke, odlično vaspitane, a imaju i nešto imetka. Ne znam koja će vam se više svideti: jedna vam je, onako malo življa, druga — mirnija; ona druga, moram vam reći, i suviše je bojažljiva. Ali obe su devojke na svome mestu. Eto, videćete.

— Dobro, da vidim, — odvrati Boris Andrejić i pomisli u sebi: „baš kao porodica Larinih iz Onjegina”.

I, da li usled tog sećanja, da li iz drugog kakvog uzroka, crte njegova lica dobiše na neko vreme izraz razočaranja i dosade.

— Kako joj se zove otac? — upita on nemarno.
— Kalimon Ivanić, — odgovori Petar Vasiljić.
— Kalimon! kakvo li je to ime... A majka?
— Majka se zove Pelagija Ivanovna.
— A kćerke kako se zovu?
— Jedna takođe Pelagija, a druga — Emerencija.
— Emerencija? U životu nisam čuo takvog imena... pa još i Kalimonovna.
— Ime je zbilja malo čudno, nema šta... ali zato kakva je to devojka! prosto, može se reći, sva načinjena od nekog plemenitog ognja!
— Petre Vasiljiću, zaboga, kako se to pesnički izražavate! Koja je od njih Emerencija — je li ona mirnija?
— Ne, već ona druga... ali pričekajte, videćete sami.
— Emerencija Kalimonovna! — uskliknu još jednom Vjazovnjin.
— Majka je zove Eméranse, — napomenu tiho Petar Vasiljić.
— A muža valjda — Salimon?
— To nisam čuo. Ali, čekajte samo.
— Čekaću.
Do Tihodujevih bilo je takođe oko dvadeset i pet kilometara, kao i do Sofije Kirilovne; ali njihov stari spahijski dom nije ni malo ličio na gizdavu kućicu živahne udovice. Bilo je to jedno nespretno staro zdanje, veliko i prostrano, jedna masa tamne drvene građe sa tamnim staklima na prozorima. S jedne i s druge strane kuće, stojale su u dva reda visoke breze: iza krova virile su smeđe krune ogromnih lipa — čitava kuća je izgledala kao da je obrasla svuda unaokolo; leti je, verovatno, to drveće davalo salašu življi izgled, dok ga je zimi činilo još tužnijim. Utisak koji je ostavljala na čoveka unutrašnjost kuće, takođe nije bio veseo: u kući je sve bilo mračno, izbledelo, sve je izgledalo starije nego što je stvarno bilo. Prijatelji su naredili da ih prijave domaćinima; bili su otpraćeni u gostinsku sobu. Domaćini su ustali da ih dočekaju, ali su ih za dugo mogli pozdravljati samo znacima i pokretima tela, na koje su gosti sa svoje strane odgovarali osmesima i klanjanjem: takav užasan lavež behu nadala četiri mala psa, koji su skočili sa svojih vezenih jastučića čim su spazili strance. Mahanjem maramica po vazduhu i raznim drugim sredstvima jedva su umirili razdraženu kučad, a jedno od njih,

najstarije i najljuće, morala je da izvlači ispod klupe jedna služavka, kojom prilikom, dok je devojka nosila kuče u spavaću sobu, kuče ju je ugrizlo za prst.

Petar Vasiljić se koristio tišinom koja je bila uspostavljena i pretstavi Borisa Andrejića domaćinima. Domaćin i domaćica izjaviše u jedan glas da se veoma raduju novome poznanstvu; zatim je Kalnmon Ivanović prestavio Borisu Andrejiću svoje kćerke, nazivajući ih Polinka i Eminka. U gostinskoj sobi su se nalazila još dva ženska lica, već postarija: jedna sa kućnom kapicom na glavi, druga — povezana tamnom maramom; ali Kalimon Ivanović nije našao za potrebno da Borisa Andrejića i s njima upozna.

Kalimon Ivanović bio je čovek od svojih pedeset pet godina, visok, čvrst, sed; njegovo lice nije imalo nikakvog naročitog izraza: crte teške, proste, na kojima se ogledala ravnodušnost, dobrota i lenost. Njegova žena, mala, mršava, sa poabanim lišcem, sa čuperkom crvenkaste, veštačke kose ispod visoke kućne kapice, izgledala je večno usplahirena; na njoj se zapažali tragovi davno ostavljenoga cifranja. Jedna kćerka, Pelagija, crnokosa i crnomanjasta, gledala je mrko, ispod. oka i kao zazirala od sveta; druga — Emerencija — naprotiv, plava, punačka, sa okruglim, crvenim obrazima, malim skupljenim ustima, prćastim nosićem i slatkim očicama — isticala se dosta energično; videlo se da je njoj dodeljena dužnost da zabavlja goste i da joj ta dužnost nije nimalo tegobna. Obe sestre imale su bele haljine sa plavim vrpcama, koje su letele od najslabijeg pokreta. Plava boja je pristajala Emerenciji, ali Polinki ne... njoj teško da je išta pristajalo, iako se o njoj nije moglo reći da je ružna. Gosti su seli; domaćini su im postavljali uobičajena pitanja, koja su bila izgovarana sa onim sladunjavim i izveštačekim izrazom lica koje se pojavljuje i kod najpristojnijih ljudi u prvim časovima kad razgovaraju sa novim poznanikom; gosti su odvraćali na isti način. Sve je to činilo dosta tegoban utisak. Kalimon Ivanović, koji od prirode nije bio mnogo dosetljiv, upitao je Borisa Andrejića: „je li se odavno nastanio u našem kraju”; međutim, Boris Andrejić tek što beše odgovorio na to isto pitanje Pelagiji Ivanovnoj. Pelagija Ivanovna je ukorila svoga muža zbog rasejanosti — i to veoma nežnim glasom — glasom koji se upotrebljava uvek u prisustvu gostiju koji su prvi put u kući; Kalimon Ivanović se malko

zbunio i glasno se useknuo u kariranu maramicu. Zvuk je uznemirio jedno kuče i ono je zalajalo; ali Emerencija je odmah priskočila, pogladila kuče i tako ga umirila. Ta ista devojka je svojim, donekle zbunjenim roditeljima učinila još jednu uslugu: oživela je razgovor, pošto je skromno ali odlučno sela pored Borisa Andrejića i zadala mu uz najljupkiji izraz nekoliko pitanja, istina neznatnih, ali koja su izazvala vesele odgovore. Stvar je uskoro pošla kao po maslu; zapodenula se opšta diskusija, u kojoj jedino Polinka nije uzimala učešća. Ona je uporno gledala u pod, dok se Emerencija čak smejala, graciozno i lako podižući jednu ruku i držeći se pri tome tako kao da je htela da kaže: „pogledajte, pogledajte kako sam lepo vaspitana i ljubazna i koliko je u meni gracioznog nestašluka i naklonosti prema svima ljudima!” Izgledalo je čak kao i da šuška usled toga što je suviše dobra. Ona se smejala, slatko otežući svoj smeh, ma da Boris Andrejić u početku nije rekao ništa smešno; zatim se smejala još više, kada je Boris Andrejić, ohrabren uspehom svojih reči, počeo stvarno da se šali i da odgovara... Petar Vasiljić se takođe smejao. Vjazovnjin je, onako uzgred, zapazio da on strasno voli muziku.

— A kako tek ja volim muziku, to je prosto strašno! — uskliknula je Emerencija.

— Vi ne samo što volite muziku — vi umete i da vanredno svirate, — primeti Petar Vasiljić.

— Zbilja? — upita Boris Andrejić.

— Naravno, — nastavljao je Petar Vasiljić: — i Emerencija Kalimonovna i Pelagija Kalimonovna odlično pevaju i sviraju na klaviru, a naročito Emerencija Kalimonovna.

Čuvši da se spominje njeno ime, Polina je pocrvenela i zamalo da nije skočila sa svoga mesta, a Emerencija je skromno ponikla.

— Ah, mademoiselle, — progovori Boris Andrejić: — zar nećete biti tako dobri... zar mi nećete učiniti to zadovoljstvo...

— Ja zbilja... ne znam... — prošaputala je Emerencija, bacila potajno jedan pogled prema Petru Vasiljiću pa onda prekorno dodala: — ah, baš ste vi!

Ali Petar Vasiljić, kao čovek razložan, obrati se odmah samoj domaćici.

— Pelagija Ivanovna, — reče on: — naredite vašim kćerkama da nam štogod otsviraju ili otpevaju.

— Ne znam da li su danas pri glasu, — odvrati Pelagija Ivanovna: — ali može se pokušati.

— Da, pokušajte, pokušajte, — progovori otac.

— Ah, maman, kako samo možete...

— Emerans, kan-že-vu-di... — progovori Pelagija Ivanovna poluglasno ali veoma ozbiljno.

Ona je imala običaj, kao mnoge majke, da svojoj deci izdaje savete i naredbe na francuskom jeziku, ako su samo prisutna kakva strana lica, pa ma ta lica i razumela francuski. To je bilo tim više čudnovato što je i ona sama dosta slabo znala taj jezik i imala loš izgovor.

Emerencija ustade.

— Šta da pevamo, maman? — upita ona pokorno.

— Vaš duet; veoma je dražesan. Moje kćerke, — nastavi ona, obraćajući se Borisu Andrejiću, — imaju razne glasove: Emerencija ima diškant...

— Hoćete da kažete soprano?

— Jeste, jeste, somprano. A Polinjka kontroalt.

— A! kontralto! to je vrlo prijatno.

— Ja danas ne mogu da pevam, — jedva progovori Polinjka: — promukla sam.

Njen glas je, zbilja, više ličio na bas nego na alt.

— Dobro, onda nam ti, Emerans, otpevaj onu tvoju ariju, znaš, onu italijansku, favoritnu; a Polinjka će te pratiti.

— Onu ariju gde ima ono sitno, sitno, — dodade otac.

— Bravurnu, — objasni mati.

Obe devojke priđoše klaviru. Polinjka podiže poklopac, namesti svesku rukom pisanih nota na pult i sede, a Emerencija stade pored nje lako i dražesno koketujući pod uperenim pogledima Borisa Andrejića i Petra Vasiljića i dižući katkada maramicu ka ustima. Najzad zapeva, kao što obično pevaju gospođice — kreštavo i pomalo zavijajući. Reči je izgovarala nejasno, ali po nekim nosnim zvucima moglo se pogoditi da peva na italijanskom jeziku. Pri kraju ona stvarno zapeva sitno, sitno, na veliko zadovoljstvo Kalimona Ivanića — on se čak popridigao u naslonjači i kliknuo: „samo ti njega

tako!” — ali poslednji triler završi ranije nego što je trebalo, tako da je njena sestra nekoliko taktova otsvirala sama. To ipak nije posmetalo Borisu Andrejiću da izrazi svoje zadovoljstvo i da Emerenciji reče jedan komplimenat; a Petar Vasiljić ponovi dva puta: „vrlo, vrlo lepo”, na onda dodade: „bi li sada bilo moguće nešto rusko — Slavuja, recimo, ili Sarafan, ili kakvu cigansku pesmu? Jer ove inostrane stvari, pravo da kažemo, nisu pisane za ljude moje vrste”.

— I ja se s vama slažem, — progovori Kalimon Ivanić.

— Šante... le „Sarafan”, — dobaci majka poluglasno i strogo kao i ranije.

— Ne, ne „Sarafan”, — upade Kalimon Ivanić: — nego „Mi smo dve ciganke”, ili „Skini kapu, pokloni se malo niže”... znaš li?

— Papa, uvek ste takav! — odvrati Emerencija i otpeva „Skini kapu”, i to vrlo pristojno. Kalimon Ivanić je pratio i lupkao nogom u taktu, a Petar Vasiljić je potpuno pao u zanos.

— Ovo je druga stvar! Ovo ti je, brate, po naški! — ponavljao je on. — Baš ste me zadovoljili Emerencijo Kalimonovna!... Vidim sada da ste imali pravo da se nazovete ljubiteljicom i veštakinjom! Zbilja je istina: ljubiteljica i veštakinja!

— Ah, ala ste vi neskromni! — odvrati Emerencija i htede da se vrati na svoje mesto.

— Aprezan le „Sarafan”, — progovori majka.

Emerencija otpeva „Sarafan”, ne sa tolikim uspehom kao „Skini kapu”, ali ipak sa uspehom.

— Sada bi trebalo da otsvirate vašu sonatu u četiri ruke, — primeti Pelagija Ivanovna: — ali bolje da to ostavimo za idući put, jer ćemo inače, bojim se, dosaditi gospodinu Vjazovnjinu.

— Ali, molim vas... — poče Boris Andrejić.

Međutim je Polinjka odmah zatvorila klavir, a Emerencija je izjavila da je umorna. Boris Andrejić nađe za potrebno da još jednom ponovi svoj komplimenat.

— Ah, m-r Vjazovnjin, — odgovori ona: — vi ste, sigurno, čuli već i pobolje pevačice; mogu zamisliti šta znači moje pevanje posle njihovoga... Istina, kad je prolazio kroz naš kraj, Bomerius mi je rekao... vi ste, valjda, čuli o Bomeriusu?

— Nisam; ko je to Bomerius?

— Ah, zaboga! odličan violinista, svršio je parisku konzervatoriju, vanredan muzikant... On mi je rekao: „mademoiselle, kad bi s takvim glasom samo našli kakva dobra nastavnika i malko kod njega učili, to bi bilo prosto divno”. Prosto mi je sve prste izljubio... Ali, gde da učim ovde?

I Emerencija uzdahnu.

— Da, naravno... — odvrati učtivo Boris Andrejić: — ali sa vašim talentom... — On se zbuni i još učtivije pogleda ustranu.

— Emerans, demande, purkua ke-le-dine, — progovori Pelagija Ivanovna.

— Oui, maman, — odgovori Emerencija i iziđe, poskočivši gracionzo pred vratima.

Da nije bilo gostiju, ona ne bi poskočila. Boris Andrejić pođe prema Polinjki.

„Ako je ovo porodica Larinih, — pomisli on: — da nije ovo Tatjana?”

On je prišao Polinjki, koja je sa izvesnom stravom gledala kako joj se on približava.

— Vi ste divno pratili vašu sestricu, — poče on: — divno!

Polinjka nije ništa odgovorila, samo je pocrvenela do ušiju.

— Veoma mi je žao što nisam imao sreće da čujem i vaš duet... Iz koje je opere?

Polinjkine oči počeše da se uznemireno kreću.

Vjazovnjin je čekao malo na njen odgovor, ali odgovora nije bilo.

— Koja vam se muzika više dopada? — upita on posle kraće pauze: — italijanska ili nemačka?

Polinjka poniče.

— Pelaži, reponde-donk, — začu se uzrujani šapat Pelagije Ivanovne.

— Svaka, — progovori Polinjka žurno.

— Ipak, kako to svaka? — odvrati Boris Andrejić. — To je teško pretpostaviti. Naprimer, Bethoven — to je genije prve veličine, pa opet — mnogi nisu shvatili njegovu vrednost.

— Nisu, — odgovori Polinjka.

— Umetnost je beskrajno raznovrsna, — nastavljao je neumorno Boris Andrejnć.

— Jeste, — odgovori Polinjka.

Njihov razgovor nije dugo trajao.

„Ne, — mislio je Boris Andrejić, napuštajući devojku: — kakva Tatjana — koješta! ovo je prosto oličena ustreptalost.“

A sirota Polinjka se toga dana, pre nego je legla da spava, jadala svojoj sobarici kako je danas gost proganjao sa muzikom i kako nije znala šta da mu odgovara i kako je ona često nesrećna kada dolaze k njima gosti: samo me mama posle grdi — to mi je čitavo zadovoljstvo...

Za ručkom je Boris Andrejić sedeo između Kalimona Ivanića i Emerencije. Ručak je bio ruski, prost ali obilan, i Petru Vasiljeviću se mnogo više dopao nego prefinjena jela kod udovice. Pored njega je sedela Polinjka i, pošto je najzad pobedila svoju bojažljivost, odgovarala je na njegova pitanja. Međutim, Emerencija je tako svojski zabavljala svoga suseda, da on već nije mogao da podnosi. Imala je naviku da naginje glavu nadesno, prinoseći zalogaj ustima s leve strane — kao da ga draži; ta navika se nije nikako dopadala Borisu Andrejiću. Nije mu se dopadalo ni to što je ona stalno govorila o sebi, vatreno, poveravajući mu najsitnije pojedinosti svoga života; — ali, kao pažljiv čovek, on nije ni najmanje odavao svojih osećaja, tako da Petar Vasiljić, koji ga je posmatrao sa druge strane stola, nije nikako mogao da shvati kakav utisak čini na njega Emerencija.

Posle ručka Kalimon Ivanović naglo pade u neku zamišljenost ili, bolje reći, zadrema; on beše navikao da u to vreme spava, i kad je video da se gosti spremaju da odlaze — on je, istina, nekoliko puta ponovio: „ali zašto, gospodo, molim vas? mogli bi malko karata?“ — ali je bio ipak u duši zadovoljan kada je najzad video da su već uzeli šešire u ruke. Pelagija Ivanovna, naprotiv, tek sada je živahnula i naročito je navaljivala na goste da ostanu. Emerencija joj je marljivo pomagala, starajući se na sve načine da ih nagovori da ostanu još; čak im je i Polinjka rekla: mais, messieurs... Petar Vasiljević nije odgovarao ni da, ni ne, već je samo pogledao na svoga drugara; međutim, Boris Andrejić je učtivo ali odlučno ostao pri tome da mora svakako kući. Jednom rečju, stvar je tekla sasvim drukše nego prilikom praštanja sa Sofijom Kirilovnom. Pošto su obećali da će skoro opet doći, gosti su se najzad udaljili; Emerencijini ljubazni pogledi pratili su ih sve do trpezarije, a Kalimon Ivanić je izišao čak i u pretsoblje, pogledao kako hitri momak Borisa Andrejića oblači

gostima bunde, kako im veže šalove oko vrata i kako im navlači na noge tople čizme, pa se onda vratio u svoju sobu i odmah zaspao. Dotle je Polinjka, postiđena materinim rečima, otišla gore u svoju sobu, a dve neme ženske prilike, jedna u kućnoj kapici a druga sa crnom maramom, čestitale su Emerenciji na novoj pobedi.

Prijatelji su se vozili ćuteći. Boris Andrejić se u sebi smeškao, zaklonjen od Petra Vasiljevića uzdignutim okovratnikom svoje bunde od rakuna i čekao šta li će taj sada da kaže.

— Opet nije ono pravo! — uskliknu Petar Vasiljić.

Međutim, ovoga puta mu se u glasu čula neka neodlučnost i on dodade, starajući se da preko okovratnika svoje bunde sagleda Borisa Andrejića:

— Nije ono pravo, zar ne?

— Nije, — odgovori smejući se Boris Andrejić.

— Tako sam i mislio, — odvrati Petar Vasiljić, pa posle kraćega ćutanja dodade: — uostalom, zašto baš da nije? Šta fali toj devojci?

— Ništa joj ne fali. Naprotiv, ima svega i suviše...

— Kako to suviše?

— Tako.

— Dozvolite, Borise Andrejiću, ja vas ne razumem. Ako govorite na račun vaspitanja, zar je to loše? A što se ponašanja tiče...

— Eh, Petre Vasiljiću, — odgovori Boris Andrejić: — čudim se kako to da vi, sa vašim oštrim pogledom na stvari, ne vidite skroz tu uspijaču Emerenciju! Tu izveštačenu ljubaznost, tu skromnu uverenost u svoje dobre odlike, tu snishodljivost anđela, koji vas posmatra sa nebeskih visina... šta još da govorim! ako bi već moralo biti, ja bih se dvadeset puta radije oženio njenom sestrom: ona bar ume da ćuti!

— Naravno, vi imate pravo, — odgovori Petar Vasiljić poluglasno.

Zbunio ga je iznenadan ispad Borisa Andrejića. „Ne, — rekao je on u sebi i to prvi put posle poznanstva sa Vjazovnjinim: — ovaj mi nije par. I suviše je učen”.

Vjazovnjin je, međutim, posmatrajući mesec koji je stojao nisko nad belom crtom horizonta, mislio: „I ovo baš kao da je iz Onjegina...

U licu rumena, okrugla...

— ali mi je lep i Lenski, doduše — i ja sam krasan Onjegin!”

— Poteraj, poteraj, Larjuška! — dodade on glasno.

— Dakle, nije to ono pravo? — upita Boris Andrejić u šali Petra Vasiljića dok mu je lakej pomagao da izađe iz saonica i dok se peo u trem svoje kuće: — ja li tako, Petre Vasiljiću?

Ali Petar Vasiljić nije ništa odgovarao i otišao je da spava kod svoje kuće. Emerencija je sutradan pisala svojoj prijateljici (ona je vodila ogromnu i živahnu prepisku): „Juče je kod nas bio novi gost, sused Vjazovljin. On je veoma dražesan i ljubazan čovek, odmah se vidi da je vrlo obrazovan, i — da li da ti poverim među nama? — čini mi se da sam ostavila na njega dosta jak utisak. Ali ne treba da se uznemiravaš, mon amie: moje srce nije bilo zakačeno, Valentin nema čega da se boji”.

Taj Valentin bio je profesor u guberniskoj gimnaziji. U varoši je terao sve u šesnaest, a na selu uzdisao za Emerencijom platonski i beznadno.

Prijatelji su se po običaju sutradan ujutro sastali i njihov život je potekao kao i dotada.

Prošle su dve nedelje. Boris Andrejić je svakoga dana očekivao da će ga Petar Vasiljić opet nekuda pozvati; aln, ovaj, izgledalo je, beše sasvim odustao od svojih namera. Boris Andrejić je sam zapodevao razgovor o udovici, o Tihodujevima, pravio aluzije na to da svaku stvar valja tri put pokušati; ali Petar Vasiljević se pravio kao da ne razume njegove aluzije. Najzad, jednoga dana, Boris Andrejić nije mogao više da izdrži već započe ovakav razgovor:

— Šta je, Petre Vasiljiću? čini mi se da je sada došao na mene red da vas potsećam na vaša obećanja?

— Kakva obećanja?

— Sećate li se, vi ste hteli da me oženite? Ja čekam.

Petar Vasilić se okrenu na stolici.

— Jest, ali — eto — vidite li, mnogo probirate! Ne može čovek da razume šta biste hteli. Bog zna! ovde kod nas, valjda, i nema udavača za vaš ukus.

— Nije vam to lepo, Petre Vasiljiću. Ne bi trebalo da tako brzo malaksavate. Prva dva pokušaja nisu uspela — to nije nikakva nesreća. Zatim, meni se udovica svidela. Ako me se vi odreknete, ja ću otići k njoj.

— Šta da vam radim, idite — srećno vam bilo.

— Petre Vasiljiću, ja vas bez šale uvaravam da hoću da se oženim. Odvezite me još kuda.

— Ali, zbilja, nema više nikoga u čitavom okrugu.

— To nije moguće, Petre Vasiljiću. Kao da nema ovde u susedstvu nigde ni jedne lepuškaste udavače?

— Kako da nema? Ali nisu za vas.

— Imenujte, ipak, neku.

Petar Vasiljić stegnu zubima ćilibar svoje muštikle.

— Pa eto, naprimer, Veročka Barsukova, — progovori on najzad: — kuda bi čovok tražio lepšu? Samo — nije za vas.

— Zašto?

— Suviše je prosta.

— Tim bolje, Petre Vasiljiću, tim bolje.

— I otac joj je takav osobenjak.

— Nije ni to nesreća... Petre Vasiljiću, prijatelju dragi, upoznajte me sa tom... kako rekoste da se zove?...

— Barsukova.

— Sa tom Barsukovom... molim vas...

Boris Andrejić nije ostavljao Petra Vasiljića sve dotle na miru dok mu ovaj nije obećao da će ga odvesti ka Barsukovima.

Dva dana kasnije prijatelji su se odvezli tamo.

Porodica Barsukovih se sastojala od dva lica: od oca, kome je bilo oko pedeset godina, i od devetnaestogodišnje kćeri. Petar Vasiljić nije tek onako rekao da je otac osobenjak; bio je to zbilja osobenjak, i to prve vrste. Pošto je sjajno završio obrazovanje u državnom zavodu, stupio je na službu u mornarici i brzo obratio na sebe pažnju svojih pretpostavljenih, ali je iznenadno podneo ostavku, oženio se, nastanio se na selu i malo po malo se tako ulenio i srozao da najzad ne samo što nije nikuda izlazio, nego čak nije napuštao ni svoju sobu. U kratkom kaputiću od zečijega krzna i u papučama bez lubova, sa rukama u džepovima širokih čakšira, išao je po čitav dan iz jednog ugla sobe u drugi, čas pevušeći, čas zviždeći, i šta god bi mu ko rekao, on je na sve s osmehom odgovarao: „brau, brau!” to jest: bravo bravo!

— Znate li, Ivane Petroviću, — govorio bi mu, recimo, kakav sused — a susedi su ga veoma rado pohađali, jer nije moglo biti na

svetu gostoljubivijeg i ljubaznijeg čoveka od njega: — znate li, u Bjeljovu je, kažu, cena žitu skočila do trinaest rubalja u asignacionim novčanicama.

— Brau, brau, — odgovarao bi mirno Barsukov, koji tek što beše prodao svoje žito po sedam i pò.

— A jeste li čuli da je naš sused, Pavle Fomić, izgubio na kartama dvadeset hiljada?

— Brau, brau! — odgovorio bi Barsukov isto tako mirno.

— U Šlikovu gine stoka, — dodao bi drugi sused, koji je takođe tu sedeo.

— Brau, brau!

— Lapinova gospođica je odbegla s upravnikom...

— Brau, brau, brau!

I tako u beskraj. Izveštavali su ga da mu je konj počeo da ramlje, da je stigao Jevrejin s robom, da je nestao zidni sat, da je nekakav deran nekuda bacio svoje čizme — i uvek su od njega čuli jedino njegovo: „brau, brau!” Međutim, u njegovoj kući nije se opažao naročito velik nered: njegovi seljaci su živeli dobro, a on nije pravio dugova. Barsukovljeva spoljašnjost išla mu je u prilog: okruglo lice sa velikim graorastim očima, tankim, pravilnim nosom i rumenim usnama upravo je poražavalo svojom mladenačkom svežinom. Ta svežina je izgledala još veća pored snežne beline njegove kose; lak osmeh je skoro neprestano igrao na njegovim usnama, i to ne toliko na usnama koliko na jamicama na njegovim obrazima; on se nije nikada smejao, ali bi katkada, veoma retko, padao u nekakav histeričan grohotan smeh, posle čega bi se uvek loše osećao. Sem svoga uobičajenog usklika on je veoma malo govorio i to samo najpotrebnije stvari, upotrebljavajući pri tome sve moguće skraćenice.

Njegova kći, Veročka, bila mu je vrlo slična i u licu, i po izrazu tamnih očiju, koje su izgledale još tamnije pored nežne boje njene plave kose, i po osmehu. Bila je maloga rasta, ali lepih proporcija: ništa na njoj nije bilo osobito privlačno, ali je dovoljno bilo da je čovek pogleda ili da čuje njen glasić, pa da pomisli: „ovo mora da je neko dobro stvorenje”. Otac i kći su se voleli. Čitav domazluk bio je u njenim rukama i ona se rado njime bavila... nije znala za drugo zanimanje. Pravo je imao Petar Vasiljić kad je rekao da je prosta.

Kad su Petar Vasiljić i Boris Andrejić došli Barsukovu, ovaj je, po svom običaju, hodao tamo amo po kabinetu. Taj kabinet bi se mogao zvati i gostinska soba i trpezarija, jer su se u njemu i gosti dočekivali i tako isto se u njemu i ručavalo i večeravalo; kabinet je zauzimao otprilike polovinu čitave nevelike kućice Stepana Petrovića. Pokućstvo u njemu nije bilo lepo, ali je bilo mirno: uzduž čitavog jednog zida pružao se jedan vanredno široki, mekani divan sa mnoštvom jastučića, — divan dobro poznat svima obližnjim spahijama. Mora se priznati, na tome divanu se odlično ležalo. U drugim sobama bile su samo stolice i nekakvi stočići i ormančići; sve te sobe bile su povezane, bea zasebnog izlaza, i u njima nije niko živeo. Mala Veročkina spavaća soba gledala je prema parku i u njoj takođe nije bilo nikakvog drugog pokućstva sem njenog čistog krevetića, umivaonika sa ogledalom i jedne naslonjače; međutim, u svima uglovima bile su ponameštane flaše sa rakijama od raznih voćnih sokova i tegle sa slatkim, koje je Veročka svojeručno obeležavala.

Kad su ušli u pretsoblje, Petar Vasiljić je već bio zaustio da kaže da njega i Borisa Andrejića prijave domaćinima, kad jedan dečak od posluge, u dugom kaputu, koji se beše našao u pretsoblju, čim ga je spazio, počeo je da svlači s njega bundu, govoreći uz to: „molim lepo”. Prijatelji su ušli u kabinet Stepana Petrovića. Petar Vasiljić mu pretstavi Borisa Andrejića.

Stepan Petrović mu stegnu ruku, progovori: — „Milo mi je... veoma. Jeste li ozebli... Rakije?” I, pošto je pokazao pokretom glave na zakusku, koja je stojala na stočiću, on nastavi da hoda tamo amo po sobi.

Boris Andrejić je ispio čašicu rakije, za njim i Petar Vasiljić, na su onda obojica seli na široki divan sa mnoštvom jastučića. Borisu Andrejiću se odmah učini kao da je već oduvek sedeo na tome divanu i kao da je odavno poznat sa domaćinom. To isto su osećali svi koji su dolazili ka Barsukovu.

Toga dana on nije bio sam; uostalom, njega je veoma teško bilo zateći samoga kod kuće. Kod njega je sedela jedna kancelariska buba, neki potpuno izanđali stvor sa naboranim licem kao u babe, sa kukastim nosom kao u kopca i nemirnim očima, koji je doskora služio negde na nekom toplom mestu, a sada se nalazio pod istragom.

Držeći jednu ruku na kravati a drugu — na prednjem delu fraka, taj gospodin je pratio pogledom Stepana Petrovića, pa, pošto je sačekao da gosti sednu, počeo je sa dubokim uzdahom:

— Eh, Stepane Petroviću, Stepane Petroviću! lako je osuditi čoveka; ali, znate li vi poslovicu: „grešan je i poštenjak, grešan i varalica, svi u grehu žive, kao i mi?"

— Brau... — poče Stepan Petrović, ali zastade i progovori: — rđava poslovica.

— Rđava, ko kaže da nije, — odvrati izanđali gospodin: — ali, molim vas, šta da radimo! Nevolja je nevolja: ona istera poštenje iz čoveka. Eto, ja sam spreman da se pokorim mišljenju ove gospode plemića, ako samo budu izvoleli da saslušaju potanko kako moja stvar izgleda...

— Dozvoljavate da zapušim? — upita Boris Andrejić domaćina.

Domaćin klimnu glavom.

— Naravno, — nastavljao je gospodin: — i ja sam, možda, više puta bio ljut i na sebe i uopšte na ceo svet, osećao sam, tako reći, plemenito negodovanje...

— To su podlaci izmislili, — prekide ga Stepan Petrović.

Gospodin se strese.

— To jest, kako to mislite, Stepane Petroviću? Hoćete da kažete da su plemenito negodovanje izmislili podlaci?

Stepan Petrović opet klimnu glavom.

Gospodin poćuta, pa se onda nasmeja odjednom neknm napuklim smehom, pri čemu se videlo da nije imao više ni jednoga zuba, ma da je dosta čisto izgovarao.

— Ne, Ne, Stepane Petroviću, uvek vi kažete tako nešto. Nije zabadava rekao naš upravnik da ste vi pravi kalamburista.

— Brau, brau! — odvrati Barsukov.

U tom času vrata su se otvorila i u sobu je ušla Veročka. Koračala je odlučno, ali lako, i na okruglom zelenom poslužavniku je nosila dve šolje kafe i ibrik sa mlekom. Njen fini struk bio je lepo utegnut u tamnosivu haljinicu. Boris Andrejić i Petar Vasiljić ustadoše sa divana; ona ih pozdravi, povijajući lako jedno koleno, ali ne ispuštajući poslužavnik iz ruku, pa onda priđe stolu, stavi na njega stvari koje je nosila i reče:

— Izvolite kafu.

— Brau, — progovori njen otac. — Još dve, — dodade on pokazujući na goste. — Boris Andrejić, moja kći.

Boris Andrejić joj se još jednom pokloni.

— Hoćete li i vi kafu? — upita ga ona, gledajući ga pravo i mirno u oči. — Do ručka ima još sat i po.

— Vrlo rado, — odgovori Boris Andrejić.

Veročka se okrete Krupicinu.

— A vi, Petre Vasiljiću?

— I ja bih rado ispio jednu šolju.

— Odmah. Davno vas, Petre Vasiljiću, nisam videla.

Pošto je to izgovorila, Veročka izađe.

Boris Andrejić je pogledao za njom, nagao se prema svome prijatelju i šanuo mu na uho:

— Jeste, veoma je ljupka... Kako se samo slobodno ponaša...

— Navika, — odvrati Petar Vasiljić: — ta njihova kuća je skoro kao neka krčma. Jedan ode, drugi uđe.

Kao u potvrdu reči Petra Vasiljića uđe u sobu nov gost. To je bio veoma krupan čovek, ili, da upotrebimo starinsku reč, koja se još očuvala u našim krajevima — obao čovek, velika lica, velikih očiju, debelih usana i duge razbarušene kose. Na njegovom licu zapažao se izraz trajnog nezadovoljstva — kiseo izraz. Bio je obučen u veoma široko odelo i valjao se pri hodu čitavim telom čas na jednu čas na drugu stranu. On teško spusti na divan svoje glomazno telo i tek tada reče: „dobar dan”, ne upućujući, uostalom, te reči nikome od prisutnih lično.

— Rakije? — upita ga Stepan Petrović.

— Ne! kakve rakije, — odgovori novi gost: — nije mi do rakije. Dobar dan, Petre Vasiljiću, — dodade zatim, pošto se osvrnuo.

— Dobar dan, Miheje Mihejiću, — odgovori Petar Vasiljić: — otkuda vas je sreća nanela?

— Otkuda? Razume se, iz varoši. To samo vi, srećni ljudi, nemate potrebe da putujete u varoš. A ja, blagodareći tutorstvu i gospodi od ove sorte, — dodade od upirući prstom prema gospodinu što se nalazio pod istragom: — sve konje satreh vukući se u varoš. Ne bilo mu prosto!

— Miheju Mihejiću, naše najdublje poštovanje, — progovori gospodin koga su maločas bezobzirno nazvali gospodinom „od ove

sorte”.

Mihej Mihejić ga pogleda.

— Reci ti meni, molim te, samo jednu stvar, — poče on, pošto je prekrstio ruke na prsima: — kada će tebe već jednom da obese?

Onaj se uvredi.

— Jer — trebalo bi! Bogami bi trebalo! Vlasti su suviše snishodljive prema takvoj sorti — to je ono! Jer šta je tebe briga što si pod istragom? Baš nikakva! Jedino — šteta što se sad ne može — haben zi gevezen, — i Mihej Mihejić napravi rukom pokret kao da je nešto uhvatio u vazduhu i strpao u bočni džep. — Nema više toga! Ej, fina sortice, s koca — s konopca!

— Vi se stalno izvolite šaliti, — odvrati otpušteni činovnik: — a nikako nećete da shvatite da ko hoće može da daje, a ko želi — taj može i da primi. Zatim, ja tu nisam radio po svojoj inicijativi, već je tu više učestvovala jedna ličnost, kao što sam objasnio...

— Naravno, — primeti Mihej Mihejić s ironijom. — Lisica se od kiše i pod drljaču sklanja — ipak će koja kapljica manje na nju pasti. Valja da priznaš — dobro te udesio naš načelnik? a? Propisno, šta?

Onaj se strese.

— Mnogo je hitar da druge kroti, — reče on najzad, zapinjući.

— Jakako, nego šta!

— Međutim, ipak bi se i za njega moglo...

— Zlatan čovek, pravo blago, — prekide ga Mihej Mihejić, obraćajući se Stepanu Petroviću. — Majstor je za takve ptičice i za pijanice — prosto div!

— Brau, brau! — odvrati Stepan Petrović.

Uđe Veročka sa druge dve šolje kafe na poslužavniku.

Mihej Mihejić joj se pokloni.

— Još jednu, — progovori otac.

— Zar se to vi sami zamarate? — upita Boris Andrejić, prihvatajući od nje šolju.

— Nije to nikakvo zamaranje! — odgovori Veročka: — a neću da se oslanjam na momka iz bifea: čini mi se da će ovako biti ukusnije.

— Naravno, iz vaših ruku.

Ali, Veročka nije do kraja čula njegov komplimenat, već je odmah izišla i uskoro se vratila sa još jednom kafom za Miheja Mihejića.

— Jeste li čuli, — poče Mihej Mihejić naginjući svoju šolju: — Mavra Ilinična leži, oduzeo joj se jezik.

Stepan Petrović zastade i diže malko glavu.

— Jeste, jeste, — nastavi Mihej Mihejić. — Paraliza. Vi već znate, bila je prilično ješna žena. Sedi ona tako onomad, došli joj neki gosti... služe zelje, a ona već pojela dva tanjira i traži još jedan... na se tek odjednom okrete i reče, onako, znate, lagano: „prihvatite ovo zelje, sve mi se zeleni pred očima”... i — trah sa stolice. Potrče svi da je dižu, pitaju je šta joj je... Ona objašnjava rukama, jezik joj više ne radi. Pričaju još kako se tom prilikom proslavio naš sreski lekar... Đipio je i stao da viče: „doktora! pošaljite po doktora!” Sasvim izgubio čovek glavu. Ali, ako hoćemo da pravo kažemo, kakva mu je, jadniku, praksa! živi samo od leševa.

— Brau, brau! — progovori Barsukov zamišljeno.

— I mi ćemo danas imati zelja, — primeti Veročka, koja beše sela na krajičak jedne stolice u uglu.

— Sa čime? sa jesetrom? — upita žurno Mihej Mihejić.

— Sa jesetrom i tokom.

— To je fina stvar. Eto, neki kažu da zelje zimi ne valja, jer je to hladno jelo. To je sve koješta... je li tako, Petre Vasiljiću?

— Naravno da je koješta, — odgovori Petar Vasiljić: — ovde u sobi nije valjda zima?

— Nikako.

— Eto, zašto se onda ne bi u toploj sobi moglo jesti hladno jelo, ne razumem.

— Ni ja ne razumem.

Razgovor se još prilično dugo nastavljao na isti način. Domaćin se nije skoro nikako mešao u taj razgovor i samo je hodao tamo amo po sobi. Za ručkom su se svi propisno najeli: bilo je sve tako ukusno zgotovljeno, iako jednostavno. Veročka je sedela na čelu trpeze, razlivala hladnu čorbu od. zelja, delila tanjire sa jelima, pratila očima kako gosti jedu, i gledala da pogodi i ispuni svaku njihovu želju. Vjazovnjin je sedeo pored nje i pažljivo je promatrao. Veročka nije mogla da govori bez osmeha, kao njen otac, i to joj je veoma pristajalo. Vjazovnjin bi joj katkada stavio po neko pitanje — ne zato da bi dobio odgovor, već jedino da bi video taj osmeh.

Posle ručka su Mihej Mihejić, Petar Vasiljić i onaj gospodin što se nalazio pod istragom i koji se u stvari zvao Onufrije Ilić, seli da igraju karata. Mihej Mihejić nije više o njemu tako strogo govorio, ma da mu se i nadalje podrugivao; to je, možda, bilo usled toga što je Mihej Mihejić za vreme ručka ispio koju čašicu više. Istina, on je prilikom svakoga deljenja unapred objavljivao da će svi aduti biti kod Onufrija, da je Onufrije rođena varalica na kartama i da su mu već i same ruke pljačkaške; ali, kad je jednom napravio s njime mali šlem, Mihej Mihejić ga je neočekivano pohvalio.

— Razume se, bilo kako mu drago, ti si apsolutan nitkov, — reče mu on: — ali te ja ipak volim, bogami; prvo stoga što mi je narav takva, a zatim, ako ćemo pravo da kažemo, ima ih još gorih od tebe, na bi se čak moglo reći da si ti još poštenjačina svoje vrste.!

— To vam je istina, Miheje Mihejiću, — reče na to Onufrije Ilić, koga su te reči veoma osokolile: — živa istina; samo, eto, naravno, kad šikaniraju čoveka...

— Deli, deli, — prekide ga Mihej Mihejić: — šta šikaniranja? kakva šikaniranja? Zahvali Bogu što ne sediš u Pugačovskoj kuli, na lancu... De, deli.

Onufrije Ilić poče da deli karte, brzo trepćući očima i još brže vlažeći desni palac svojim dugačkim i tankim jezikom.

Stepan Petrović je dotle stalno hodao po sobi, a Boris Andrejić je sedeo neprestano pored Vere. Oni su razgovarali isprekidano (ona je svaki čas izlazila), a njihov razgovor bio je tako beznačajan da bi ga teško bilo ovde izneti. On ju je pitao ko živi u njihovom susedstvu, da li često odlazi od kuće i da li voli domazluk. Na pitanje — šta ona čita — odgovorila je: „čitala bih rado, ali nemam vremena”. Pa ipak, kada je uveče ušao u kabinet onaj sluga-dečak i javio da su kola spremna, njemu je žao bilo što odlazi, žao mu je bilo da neće više gledati te dobre oči i taj svetao osmeh. Da je Stepanu Petroviću palo na pamet da ga zadržava, on bi sigurno ostao; ali Stepan Petrović to nije uradio, — ne što se nije radovao novome gostu, već što je kod njega bilo tako uobičajeno: ko je želeo da ostane kod njega i prekonoć, trebao je da sam naredi da mu se spremi krevet. Tako su postupili Mihej Mihejić i Onufrije Ilić; oni su čak legli u istoj sobi i razgovarali još dugo posle ponoći; njihovi su se glasovi čuli u kabinetu kao potmulo brujanje; govorio je više Onufrije Ilić, kao da je nešto

pripovedao ili dokazivao, a njegov partner je samo katkada izgovarao po jedno „hm!” — čas sa nedoumicom, čas s odobravanjem. Sutradan ujutro oni su zajedno otputovali u selo Miheja Mihejića, a otuda u varoš, takođe zajedno.

Dok su se vozili kući, Petar Vasiljević i Boris Andrejić su dugo ćutali. Petar Vasiljić je čak zaspao, uspavala ga zvonca i ravnomerno kretanje saonica.

— Petre Vasiljiću! — progovori najzad Boris Andrejić.

— Šta je? — upita Petar Vasiljić sanjivo.

— Šta me ne raspitujete?

— Šta da vas raspitujem?

— Pa, kao ranije što ste me pitali — onako?

— O Veročki, je li?

— Jest!

— Eto ti ga sada! Zar sam vas nagovarao da nju uzmete? Nije ona za vas.

— Grešite ako tako mislite. Ona se meni mnogo više dopada nego sve te vaše Emerencije i Sofije Kirilovne.

— Šta kažete?

— Eto to.

— Ali, molim vas! Ta ona je sasvim prosta devojka. Istina, može da bude dobra domaćica; ali zar vama to treba?

— A što da ne? Možda ja baš to i tražim.

— Ali, šta to govorite, Borise Andrejiću! molim vas! ta ona ne zna ni reči francuski!

— Pa šta onda? Zar se nikako ne može bez francuskoga jezika?

Petar Vasiljević malo poćuta.

— To nisam nikako očekivao... od vas... to jest... meni se čini da se vi šalite.

— Ne šalim se, nikako.

— Ko će vas sada razumeti! Ja sam mislio da je ona samo za prostijeg čoveka, ovako, moje vrste. Uostalom, ona je zbilja devojka na svom mestu.

Petar Vasiljević namesti bolje svoju šubaru, zavali glavu u jastuk i zaspa. Boris Andrejić je nastavio da razmišlja o Veročki. Neprestano mu je pred očima lebdeo njen osmeh i vesela smernost njenoga pogleda. Noć je bila svetla i hladna, sneg je blistao plavičastim

sjajem, kao alemovi; nebo se osulo zvezdama koje su jarko blistale, mraz je šuštao i škripeo pod saonicama; grančice na drveću, pokrivene sleđenim injem, slabo su zveckale, svetleći se na mesečini kao da su od stakla. Takvih noći se mašta rado razigrava. Vjazovnjin je to opazio na sebi. Šta li sve nije prošlo kroz njegovu glavu dok saonice nisu najzad stale pred kućom; Veročkin lik se nije nikako gubio ispred njegovih očiju i tajno je pratio sve njegove sanjarije.

Petar Vasiljić, kako smo već rekli, začudio se utisku koji je Veročka učinila na Borisa Andrejića; ali1 se još više začudio dva dana kasnije, kad mu je taj isti Boris Andrejić rekao da pošto poto hoće da ide u posetu Barsukovu, i da će poći sam, ako Petar Vasiljić ne bude voljan da ga prati. Petar Vasiljić, naravno, odgovori da je voljan i spreman, i prijatelji pođu opet Barsukovu i provedu kod njega čitav dan. Kod njega su, kao i prvoga puta, zatekli nekoliko gostiju, kojima je, isto onako kao i pre, Veročka služila kafu, a posle ručka slatko; ali Vjazovnjin je s njome razgovarao više nego prošloga puta, to jest on je njoj više pripovedao. Pričao joj je o svom prošlom životu, o Petrogradu, o svojim putovanjima, — jednom rečju, o svemu što god mu je padalo na pamet. Ona ga je slušala s mirnom radoznalošću, stalno se smešeći i gledajući u njega, ali ni na trenutak nije zaboravljala na svoje domaćičke dužnosti: čim bi primetila da gostima štogod treba, odmah bi ustala i sama donela sve što treba. Kad bi ona izišla, Vjazovnjin nije napuštao svoje mesto i mirno je posmatrao unaokolo; ona bi onda dolazila natrag, sedala nonovo pored njega, nanovo uzimala svoj ručni rad, a on bi nanovo stupao s njome u razgovor. Stepan Petrović je hodao po sobi, prilazio im, katkad saslušao šta Vjazovnjin govori, mrmljao: „brau, brau!” — a vreme je samo odmicalo... Toga dana su Vjazovnjin i Petar Vasiljić ostali da prenoće i vratili su se kući tek sutradan, kasno uveče... Na rastanku Vjazovnjin je Veročki stegao ruku. Ona je lako pocrvenela. Do toga dana nije joj nikada ni jedan muškarac stezao ruku, ali je ona pomislila da će to, valjda, biti tako uobičajeno u Petrogradu.

Prijatelji su počeli dd često pohode Stepana Petrovića; osobito se Boris Andrejić potpuno srodio s njegovom kućom. Sedi on, recimo, tako kod kuće, pa ga tek odjednom počne da vuče i kopka. Nekoliko

puta je čak i sam išao. Veročka mu se sve više i više dopadala; među njima se već razvilo prijateljstvo, njemu se već počelo činiti da je ona — suviše hladan i razborit prijatelj. Petar Vasiljević je prestao da razgovara s njime o Veročki... Ali jednoga jutra, pošto ga je, po svome običaju, neko vreme ćuteći posmatrao, on značajno progovori:

— Borise Andrejiću!

— Šta je? — odazva se Boris Andrejić i lako pocrvene, ne znajući ni sam zašto.

— Znate li šta sam hteo da vam kažem, Borise Andrejiću... Pazite... onaj... neće biti lepo ako, naprimer, štogod...

— Šta hoćete da kažete time, — pripita Boris Andrejić: — ja vas ne razumem.

— Pa eto, zbog Veročke...

— Zbog Veročke?

— Boris Andrejić još više pocrvene.

— Jest. Znate, valja paziti, čovek može lako nesreću da izazove... da ucveli, tako reći... Oprostite mi što sam ovoliko iskren; ali smatram za dužnost, kao prijatelj...

— Ali, otkuda vam to, Petre Vasiljiću? — prekide ga Boris Andrejić. — Veročka je krajnje pristojna devojka, a sem toga, među nama nema ništa do najobičnijega prijateljstva.

— Ostavite, Borise Andrejiću! — poče onda Petar Vasiljić: — Otkuda to prijateljstvo između vas, obrazovana čoveka i jedne devojke sa sela, koja izvan svoja četiri zida...

— Opet vi jedno isto! — prekide ga nanovo Boris Andrejić. — Šta tu mešate obrazovanje nikako ne mogu da shvatim.

Boris Andrejić se malko naljuti.

— Znate šta ću ja vama reći, Borise Andrejiću, — reče Petar Vasiljić sa nestrpljenjem: — kad je već takva stvar, moram da vam kažem, vi imate potpuno pravo da krijete od mene sve šta hoćete, ali izvinite, prevariti me ne možete. Imam i ja oči. Jučerašnji dan mi je (njih dvojica su bili toga dana kod, Stepana Petrovića) mnoge stvari otkrio...

— Šta vam je to otkrio? — upita Boris Andrejić.

— Otkrio mi je da je volite i da ste čak ljubomorni na nju, eto šta.

Vjazovnjin pogleda Petra Vasiljića.

— Dobro, a da li ona mene voli?
— To vam ne bih sa sigurnošću mogao tvrditi, ali bi bilo čudnovato da ona vas ne zavoli.
— Hoćete valjda da kažete, zato što sam obrazovan?
— I zato, a još što imate lepo imanje. Pa, i spoljašnjost vaša može se takođe dopasti. A glavno je — imanje.
Vjazovnjin je ustao i prišao prozoru.
— Iz čega ste mogli da zaključite da sam ljubomoran? — upita on, okrenuvši se iznenada Petru Vasiljiću.
— Iz toga što prosto niste ličili na samoga sebe, dok god nije otišao onaj lola Karantjev.
Vjazovnjin nije ništa odgovorio, ali je u duši osetio da njegov prijatelj govori istinu. Taj Karantjev bio je jedan nedoučeni student, veseo i bistar mladić, duševan, ali potpuno zalutao i izgubljen. Strasti su mu još u mladosti iscrple snagu; bio je i suviše rano ostao bez nadzora. Imao je smelo, cigansko lice i sav je ličio na ciganina, pevao je i igrao baš kao ciganin. Zaljubljivao se u sve žene. Veročka mu se veoma dopadala. Boris Andrejić se s njime upoznao kod Barsukovih i bio mu isprva veoma naklonjen; ali, pošto je jednom zapazio jedan naročit izraz na Veročkinom licu, dok je slušala njegove pesme, počeo je da drukše o njemu mnsli.
— Petre Vasiljiću, — reče Boris Andrejić, pošto je prišao svome prijatelju i stao pred njime: — moram da vam priznam... čini mi se da vi imate pravo. Ja sam to već davno osećao, ali vi ste mi konačno otvorili oči. Zbilja, meni se Veročka mnogo dopada; ali, čujte me, Petre Vasiljiću, zar to mora imati neki naročit značaj? Ni ona ni ja nećemo nikada hteti ništa nečasno; sem toga, ja sam vam već, čini mi se, govorio, ne vidim kod nje nikakvih osobitih znakova naklonosti prema meni.
— Sve je to tačno, — odvrati Petar Vasiljić: — ali đavo ne spava.
Boris. Andrejić malo poćuta.
— Šta da radim, Petre Vasiljiću?
— Šta? Da ne odlazite više tamo.
— Mislite?
— Naravno... Nećete se valjda još oženiti njome!
Vjazovnjin opet poćuta.
— A što da se i ne oženim? — uskliknu on najzad.

— Ja sam vam već jednom rekao zašto, Borise Andrsjiću; nije ona vama par.

— Ne vidim zašto.

— Ako ne vidite, onda radite kako znate. Ja vam nisam tutor.

I Petar Vasiljić poče da puni lulu.

Boris Andrejić je seo pored prozora i utonuo u misli.

Petar Vasiljić mu nije smetao i potpuno mirno je odbijao male oblačiće dima iz usta. Najzad je Boris Andrejić ustao i, sa vidljivim uzbuđenjem, naredio da se prežu konji.

— Kuda ste to krenuli? — upita ga Petar Vasiljić.

— Barsukovima, — odgovori Boris Andrejić otsečno.

Petar Vasiljić odbi još pet-šest dimova.

— Da li da i ja pođem s vama?

— Ne, Petre Vasiljiću; hteo bih danas da sam putujem. Hoću da se objasnim sa Veročkom lično.

— Kako znate.

„Eto, — reče on zatim u sebi, pošto je otpratio Borisa Andrejića, — kako od one šale, kad pomisli čovek, postade zbilja... I sve od besa”, dodade on, ležući na divan.

Uveče istoga dana, Petar Vasiljić je bio kod svoje kuće i baš se spremao da legne u krevet, pošto nije mogao da sačeka povratak svoga prijatelja, kad odjednom banu u sobu Boris Andrejić, sav zavejan snegom i pade mu pravo u zagrljaj.

— Čestitaj mi, Petre Vasiljiću, prijatelju moj! — kliknu on, govoreći mu prvi put u životu ti: — ona je pristala, a pristao je takođe i starac... Sve je gotovo!

— Kako... šta? — promrmlja zgranuti Petar Vasiljić.

— Ženim se!

— Veročkom?

— Njom... Sve je već rešeno i uređeno.

— Nije moguće!

— Baš si čudan čovek!... kad ti kažem da je sve već svršeno.

Petar Vasiljić užurbano navuče papuče na bose noge, ogrnu domaću kabanicu i viknu: — Makedonijo, čaja! — zatim nastavi: — lepo, ako je već sve svršeno, onda, znači, nema šta tu više da se razgovara; neka vam je srećno i berićetno! Ali, pripovedaj mi, molim te, kako se sve to dogodilo?

Zanimljivo je da su od toga časa prijatelji počeli jedan s drugim da razgovaraju na ti, kao da nikada nisu drukče ni razgovarali.

— Vrlo rado, molim te, — odgovori Vjazovnjin i poče da pripoveda.

U istinu, evo kako se to dogodilo.

Kad je Boris Andrejić došao Stepanu Petroviću, kod ovoga, protiv običaja, nije bilo nijednog gosta, pa i domaćin nije, kao obično, hodao po sobi, već je sedeo u volterovskoj naslonjači: nešto mu nije bilo dobro. U takvim slučajevima je on uvek sasvim prestajao da govori, i zato je samo ljubazno klimnuo glavom kad je ušao Vjazovnjin, pokazao mu najpre na stočić sa zakuskama, zatim na Veročku, pa onda zatvorio oči. Vjazovnjinu je samo to i trebalo; on sede pored Veročke i poče s njome da poluglasno razgovara. Razgovor se povede o zdravlju Stepana Petrovića.

— Uvek se bojim, — govorila je Veročka šapatom, — kad mu je ovako zlo. On je, znate, takav: neće ni da se požali ni da zamoli što mu treba; ne možeš ni reči od njega izmamiti. Boluje — a ništa ne govori.

— Volite li ga mnogo? — upita je Vjazovnjin.

— Koga? taticu? Više od svega na svetu. Ne daj Bože da mu se što desi! Ja bih, čini mi se, umrla.

— Ne biste, dakle, mogli da se s njime rastanete?

— Da se rastanem? A zašto da se rastajem?

Boris Andrejić joj pogleda pravo u lice.

— Devojka ne može da živi čitav život u roditeljskoj kući.

— A! zato zar govorite... Što se toga tiče, ja sam mirna... Ko će mene uzeti?

„Ja!” umalo nije rekao Boris Andrejić, ali se svladao.

— Šta ste se zamislili? — upita ga ona, gledajući ga uz svoj običan osmeh.

— Mislim, — odvrati on: — mislim... da... — I, naglo menjajući ton, on je upita da li je već odavno poznata sa Karantjevim.

— Ne sećam se, zbilja... Tako mnogo sveta dolazi tati. Čini mi se da je on bio kod nas prvi put prošle godine.

— Recite mi: dopada li vam se on?

— Ne, — odgovori Veročka posle kraćeg razmišljanja.

— Zašto?

— On je tako neuredan, zapušten, — odvrati ona prostodušno. — Uostalom, sigurno nije loš čovek, i tako lepo peva... prosto u srce dira kad peva.

— A! — progovori Vjazovnjin, pa onda posle male pauze nastavi: — pa ko vam se, onda, sviđa?

— Ala ste vi radoznali!

— A vi veoma hladni.

— Kako to? — upita naivno Veročka.

— Slušajte... — zausti Vjazovnjin.

U tome času Stepan Petrović poče da se kreće u naslonjači.

— Slušajte, — nastavi on jedva čujno, osećajući kako mu krv bije u grlu: — moram da vam kažem nešto veoma važno... samo ne ovde.

— Ali gde?

— Makar u drugoj sobi.

— Šta je to? — upita Veročka, ustajući: — Valjda neka tajna?

— Tajna, razume se.

— Tajna, — ponovi Veročka začuđeno i pođe u susednu sobu.

Vjazovnjin se uputi za njom kao u groznici.

— Dakle, u čemu je stvar? — upita ga ona radoznalo.

Boris Andrejić je najpre nameravao da stvar otpočne zaobilaznim putem; ali, kad je pogledao njeno mlado lice obasjano onim lakim osmehom koji je on tako voleo, kad je video one jasne oči koje su tako nežno gledale, on se zbuni i, potpuno neočekivano čak i za samog sebe, bez ikakvog uvoda, upita Veročku pravo:

— Vero Stepanovna, hoćete li da mi budete žena?

— Kako? — upita Veročka, usplamti i pocrvene sva do ušiju.

— Hoćete li da budete moja žena? — ponovi Vjazovnjin mahinalno.

— Ja... ja, ne znam, zbilja, nisam se nadala... to je tako... — prošapta Vera hvatajući se za vratnice, da se ne bi srušila — i odjednom odjuri iz sobe i ode u svoju spavaću sobu.

Boris Andrejić je malko postojao nepomično na istom mestu, pa se onda, veoma zbunjen, vratio u kabinet. Na stolu je ležao jedan broj „Moskovskih Vesti”. On uze novine, sede i poče da bulji u retke, ne videći šta je u njima naštampano, čak ne shvatajući ni šta se to s njime događa. U takvom položaju proveo je oko četvrt sata; uto se

iza njega začu lako šuštanje i on, ne gledajući, oseti da je to ušla Vera.

Prošlo je još nekoliko trenutaka. On hitro pogleda preko „Moskovskih Vesti”. Ona je sedela pored prozora, gledajući u drugu stranu i izgledala je bleda. On najzad prikupi hrabrost, ustade, priđe joj i sede na stolicu pored nje...

Stepan Petrović se nije micao, sedeći u naslonjači sa natrag zabačenom glavom.

— Oprostite mi, Vera Stepanovna, — poče Vjazovnjin sa izvesnim natezanjem: — kriv sam, nisam trebao tako iznenada... a zatim... ja, razume se, nisam imao nikakva povoda...

Veročka nije ništa odgovarala.

— Ali, kad se već tako dogodilo, — nastavljao je Boris Andrejić: — želeo bnh, ipak, da znam, kakav odgovor...

Veročka tiho poniknu; njeni obrazi ponovo planuše.

— Vera Stepanovna, samo jednu reč.

— Ja zbilja ne znam, — poče ona: — Borise Andrejiću... to zavisi od tatice...

— Jesi li bolesna? — začu se odjednom glas Stepana Petrovića.

Veročka se trže i hitro diže glavu. Oči Stepana Petrovića, uperene na nju, izazivale su nemir. Ona mu odmah prnđe.

— Pitate li mene, tatice?

— Jesi li bolesna? — ponovi on.

— Ko? ja? Ne... zašto mislite?

On se pažljivo zagleda u nju.

— Dakle si zbilja zdrava? — upita on još jednom.

— Naravno; nego kako se v i osećate?

— Brau, brau, — reče on tiho i nanovo zatvori oči.

Veročka pođe ka vratima, Boris Andrejić je zadrža.

— Recite mi, bar, hoćete li mi dozvoliti da razgovaram s vašim ocem?

— Kako izvolite, — prošapta ona: — samo, Borise Andrejiću, sve mi se čini, nisam ja vama par.

Boris Andrejić htede da je uhvati za ruku, ali se ona izmače i iziđe napolje.

„Čudnovata stvar! — pomisli on: — i. ona kaže iste reči kao i Krupicin”.

Pošto je ostao nasamo sa Stepanom Petrovićem, Boris Andrejić je dao sebi poštenu reč, da će se s njime objasniti kako valja i da će ga, koliko god je moguće, pripremiti na tako neočekivan predlog; međutim, kako se ispostavilo, stvar je s njime išla još teže nego li sa Veročkom. Stepan Petrović je osećao da ima malu groznicu i čas bi padao u razmišljanje, čas bi ga savladao dremež, i odgovarao bez volje i lagano na razna pitanja i primedbe, preko kojih se Boris Andrejić nadao da će postepeno moći preći na pravi predmet razgovora... Jednom rečju, Boris Andrejić, videći da sve njegove aluzije propadaju zabadava, morade i protiv svoje volje da pređe pravo na stvar.

Nekoliko puta je prikupljao hrabrost, kao da se rešio da počne, pa bi odjednom tek zastao i nije progovarao ni reči.

— Stepane Petroviću, — poče on najzad, — ja bih hteo da vam učinim jedan predlog, koji će vas veoma začuditi.

— Brau, brau, — odgovori mirno Stepan Petrović.

— Takav predlog kakav vi nikada ne biste očekivali.

Stepan Petrović otvori oči.

— Samo, molim vas, nemojte da se ljutite na mene...

Oči Stepana Petrovića se još više raširiše.

— Ja... ja sam naumio da vas zamolim za ruku vaše kćeri, Vere Stepanovne.

Stepan Petrović hitro ustade sa svoje volterovske naslonjače...

— Šta kažete? — upita on skoro sa isto onakvim izrazom lica i isto onakvim glasom kao maločas Veročka.

Boris Andrejić je morao da ponovi svoj predlog.

Stepan Petrović se upiljio u Vjazovnjina i gledao ga je dugo tako, ćuteći, dok mu najzad nije postalo nelagodno.

— Zna li Vera? — upita Stepan Petrović.

— Razgovarao sam već sa Verom Stepanovnom i ona mi je dozvolila da se obratim na vas.

— Jeste li sada razgovarali?

— Da, baš sada.

— Čekajte, — progovori Stepan Petrović i izađe.

Boris Andrejić je ostao sam u osobenjakovom kabinetu. Gledao je ošamućeno čas u zidove, čas na pod, dok se odjednom nije začuo konjski topot pred kućom, vrata od pretsoblja su lupnula, neki pun

glas je upitao: „jeste li kod kuće?”, čuli su se koraci i u kabinet je upao nama već poznati Mihej Mihejić.

Boris Andrejić se ukoči od ljutine.

— Ali je ovde vrućinština! — viknu Mihej Mihejić, sedajući na divan. A, pomozi Bog! Gde je Stepan Petrović?

— Izišao je, odmah će se vratiti.

— Strašan je danas mraz, — primeti Mihej Mihejić sipajući za sebe rakiju u čašicu.

Tek što je iskapio, on smesta živahno nastavi:

— Znate, ja danas opet dolazim iz varoši.

— Iz varoši? — odvrati Vjazovnjin, s teškom mukom prikrivajući svoje uzbuđenje.

— Iz varoši, — ponovi Mihej Mihejić: — a sve zbog onoga zlikovca — Onufrija. Zamislite, molim vas, napričao mi tu vazdan koješta, kule od. oblaka, iscifrao tako da je prosto milina! Posao sam, kaže, našao za vas, kakvog još na svetu nije bilo, prosto — samo čovek lopatom dukate da zgrće; kad onamo — čitav posao se svršio time što je od mene istoga uzajmio 25 rubalja, a ja sam se zabadava lomio do varoši, sasvim sam konje upropastio.

— Štz kažete! — promumla Vjazovnjin.

— Zlikovac, kad vam kažem, pravi zlikovac. Samo što se ne skita sa kijačom po drumovima. Ne razumem, zbilja, kako policija sve to može mirno da gleda. Ta on može tako čoveka do prosjačkoga štapa doterati, vidi Bog!

U sobu uđe Stepan Petrović.

Mihej Mihejić poče da mu pripoveda svoje pustolovine sa Onufrijem.

— Kako to da mu niko ne zavrne šiju! — kliknu on naposletku.

— Zavrne šiju, — ponovi Stepan Petrović pa odjednom udari u buran smeh.

Mihej Mihejić se takođe zasmejao, gledajući na njega, i čak je ponovio: „baš bi mu i trebalo zavrnuti šiju”; ali, kad je Stepan Petrović najzad pao na divan u grčevima histeričnog smeha, Mihej Mihejić se obrati Borisu Andrejiću i reče, lako šireći ruke:

— Eto, uvek ti on ovako: počne nečemu da se smeje — Bog bi ga znao čemu. To je nekakva njegova sujeta!

Veročka je ušla sva uzrujana, pocrvenelih očiju.

— Tatici danas nije dobro, — dobaci ona poluglasno Miheju Mihejiću.

Mihej Mihejić klimnu glavom i stavi u usta komadić sira. Stepan Petrović se najzad smirio, ustao, odmorio se, pa onda počeo da hoda po sobi. Boris Andrejić je izbegavao njegove poglede i sedeo je kao na iglama. Mihej Mihejić počeo je ponovo da grdi Onufrija Ilića.

Seli su za sto; za stolom je opet razgovarao samo Mihej Mihejić. Najzad, već predveče, Stepan Petrović je uzeo Borisa Andrejića za ruku i ćuteći ga odveo u drugu sobu.

— Jeste li vi dobar čovek? — upita ga on, gledajući ga pravo u lice.

— Ja sam pošten čovek, Stepane Petroviću, — odgovori Boris Andrejić: — to vam mogu jamčiti, — i ja volim vašu kćer.

— Volite? zaista?

— Volim i staraću se da zaslužim njenu ljubav.

— Neće vam dosaditi? — upita opet Stepan Petrović.

— Nikada!

Lice Stepana Petrovića se bolno zgrčilo.

— Dobro, pazite... Volite... pristajem.

Boris Andrejić htede da ga zagrli, ali ovaj reče:

— Neka... kasnije.

Okrenuo se i pošao prema zidu. Boris Andrejić je opazio da plače.

Stepan Petrović je otro oči ne okrećući se, zatim se vratio natrag u kabinet, pored Borisa Andrejića, dobacivši mu uz svoj uobičajeni osmeh, ne gledajući na njega:

— Molim vas, danas ne treba više... sutra... sve... što treba...

— Dobro, dobro, — hitro odgovori Boris Andrejić, uđe za njim u kabinet i pogleda se sa Veročkom.

U duši mu je bilo u isto vreme i radosno i sumorno. Nije mogao ostati dugo kod Stepana Petrovića u društvu sa Mihejem Mihejićem; bilo mu je neophodno potrebno da ostane sâm, — a zatim, vukao ga je ka Petru Vasiljiću. On je pošao, obećavajući da će sutra opet doći. Praštajući se sa Veročkom u pretsoblju, on ju je poljubio u ruku; ona ga je pogledala.

— Do sutra, — rekao joj je.

— Zbogom, — odgovorila je ona tiho.

— Eto, vidiš li, Petre Vasiljiću, — govorio je Boris Andrejić završavajući svoje pripovedanje i koračajući tamo amo po njegovoj spavaćoj sobi: — šta mi je palo na pamet: zašto se, recimo, mlad čovek često neće da ženi? zato što mu izgleda strašno da se zarobi; misli: šta da se žurim? imam još vremena, a možda ću ovako i bolju kakvu priliku dočekati; međutim stvar se obično svršava tako da ili ostari kao samoran momak ili se oženi sa prvom na koju se nameri; sve je to samoljublje i oholost. Ako ti pošalje Bog dražesnu i čestitu devojku, nemoj da propustiš slučaj, budi srećan i nemoj mnogo da se cifraš i da probiraš. Ja neću naći ženu bolju od Veročke; a ako joj štogod i nedostaje u pogledu obrazovanja, to će biti već moja stvar da se o tome pobrinem. Po naravi je prilično flegmatična, ali to nije nikakva nesreća — naprotiv! Eto zašto sam se tako brzo odlučio. Ti si mi sam savetovao da se ženim. A ako sam se prevario, — dodao je on, zastao, pa pošto je malko pomislio, nastavio je dalje: — nikakva šteta! od moga života i onako ne bi bilo nikad ništa.

Petar Vasiljić je ćuteći slušao svoga prijatelja, od vremena na vreme srčući iz napukle čaše neki odvratan čaj, što ga beše skuvala vredna Makedonija.

— Šta ćutiš? — upita ga najzad Boris Andrejić i stade pred njega. — Zar nije tačno ovo što govorim, reci pravo? zar se ne slažeš sa mnom?

— Proševina je gotova, — odvrati Petar Vasiljić rastežući reči: — otac je dao blagoslov, kći je pristala, nema tu više šta da se razmišlja. Možda će i zbilja sve na dobro da ispadne. Sada treba da se misli na svadbu, a ne da se filozofira; ali, pametnije je jutro od večeri... Sutra ćemo porazgovarati o svemu kako treba. Ej! ima li ko tu? ispratite Borisa Andrejića.

— Šta me bar ne zagrliš, šta mi ne čestitaš, — reče prekorno Boris Andrejić: — kakav si to, zbilja!

— Da te zagrlim, to mogu, sa zadovoljstvom.

I Petar Vasiljić zagrli Borisa Andrejića.

— Nek ti Bog da sve najbolje na ovome svetu!

Prijatelji se zatim rastadoše.

„Sve je ovo zato, — reče Petar Vasiljić glasno sam sebi, pošto je neko vreme poležao u krevetu i pošto se okrenuo na drugu stranu,

— sve je zato što nije služio u vojsci! Navikao se da izvodi besove i ne zna šta je red.”

*

Mesec dana kasnije Vjazovnjin se venčao sa Veročkom. On je sam uporno zahtevao da se svadba više ne odlaže. Petar Vasiljić mu je bio dever. U toku čitavoga toga meseca Vjazovnjin je svakoga dana odlazio ka Stepanu Petroviću; ali, u njegovom ponašanju prema Veročki i u Veročkinom ponašanju prema njemu nije se opažalo nikakve naročite promene: jedino — ona je pred njim bila još sramežljivija, još povučenija. On joj je doneo „Jurija Miloslavskoga” i sam joj ga pročitao nekoliko puta. Zagoskinov roman joj se dopao; ali kad ga je pročitala, nije molila da joj se nabavi kakav drugi. Karantjev je dolazio jedanput da vidi Veročku, koja je postala verenica nekog drugog čoveka, i, moramo priznati, dolazio je u nakresanom stanju, ali nije rekao ništa; zamolili su ga da nešto otpeva, on je najpre razvukao nekakvu žalostivnu pesmu, a zatim odmah jednu veselu, bacio je gitaru na divan, oprostio se sa svima, seo u saonice, pa onda pao prsima na prostrto seno, zajecao — i već četvrt sata kasnije spavao mrtvim snom.

Uoči svadbe Veročka je bila veoma tužna, a i Stepan Petrović je takođe klonuo duhom. On se nadao da će Boris Andrejić pristati da pređe da živi kod njih; ali ovaj nije o tome rekao ni jedne reči, već je naprotiv predložio Stepanu Petroviću da na neko vreme pređe da živi u Vjazovnji. Starac je odbio taj predlog: on se beše i suviše navikao na svoj kabinet. Veročka mu je obećala da će ga obilaziti bar jedanput nedeljno. Kako li joj je samo setno otac odgovorio: „brau, brau!”

Tako, eto, Boris Andrejić poče da živi kao oženjen čovek. Prvo vreme sve je išlo da ne može bolje. Kao odlična domaćica, Veročka je dovela u red čitavu njegovu kuću. On je sa uživanjem posmatrao njeno tiho ali usrdno poslovanje, divio se njenoj uvek jasnoj i krotkoj naravi, nazivao je svojom malom Holanđankom i neprestano je ponavljao Petru Vasiljiću da je tek sada doznao šta je to prava sreća. Moramo napomenuti da od dana svadbe Borisa Andrejića Petar Vasiljić nije više tako često dolazio k njemu i nije tako dugo kod

njega ostajao, mada ga je Boris Andrejić kao i pre uvek veoma srdačno dočekivao i mada mu je Veročka iskreno bila naklonjena.

— Tvoj život nije više ono što je ranije bio, — odgovarao bi on Vjazovnjinu, kada bi mu ovaj prebacivao da je prijatelj prema njemu ohladneo: — ti si ženjen čovek, a ja sam bećar. Mogu da vam smetam.

Vjazovnjin mu isprva nije protivurečio; ali, malo po malo, on poče opažati da mu je bez Krupicina kod kuće dosadno. Žena mu nije ni najmanje smetala; naprotiv, on bi katkada sasvim na nju zaboravljao i ne bi po čitavo pre podne ni reči s njome progovorio, mada je uvek sa zadovoljstvom i nežnošću posmatrao njeno lice; i svaki put kad bi ona svojim lakim korakom prolazila pored njega, on bi joj hvatao i ljubio ruku, što bi uvek neizostavno izazivalo osmeh na njenim usnama. To je bio uvek onaj isti osmeh, koji se njemu toliko dopadao; ali, da li je dovoljan čoveku sâm osmeh?

Među njima je bilo suviše malo zajedničkoga i njemu je počelo to da biva jasno.

„Što jest, jest, — ona moja žena nema baš najbogatiju riznicu”, pomislio je jednom Boris Andrejić, sedeći na divanu, prekrštenih ruku.

Veročkine reči, koje je izgovorila na dan kad je isprošena: „nisam ja vama par”, odjeknule su u njegovoj duši.

„Da sam kakav Nemac ili naučnik, — nastavljao je on svoja razmišljanja, — ili da imam kakvo stalno zanimalje, koje bi gutalo veći deo moga vremena, ovakva žena bila bi za mene pravo blago; ali ovako! Zar sam se zbilja prevario?“ Ta poslednja misao mučila ga je više nego što bi on mogao očekivati.

Kad mu je, istoga jutra, Petar Vasiljić opet ponovio da im on mora smetati, on nije više bio u stanju da se savlada i kliknuo je:

— Ali, zaboga! ti nam nimalo ne smetaš; naprotiv, kad si ti tu, mi se oboje osećamo mnogo veselije... — on tek što nije rekao: lakše. I to je stvarno bilo tako.

Boris Andrejić je rado razgovarao s Petrom Vasiljićem, isto onako kao što je razgovarao s njime dok još nije bio oženjen; i Veročka je umela da razgovara s njime, a svoga muža je i suviše cenila, pa ni pored sve odanosti koju je prema njemu osećala, nije znala šta da mu kaže i čime da ga zabavi.

Sem toga, ona je videla da ga prisustvo Petra Vasiljića osvežava. Stvar se svršila time da je Petar Vasiljić postao u kući Borisa Andrejića apsolutno neophodno lice. Veročku je zavolio kao svoju rođenu kćer; pa nije ni bilo moguće da čovek ne zavoli onako dobro stvorenje. Kad mu je Boris Andrejić, po čovečanskoj slabosti, kao prijatelju, poveravao svoje intimne misli i brige, Petar Vasiljić mu je silno prebacivao njegovu nezahvalnost, nabrajao je pred njim sve Veročkine dobre osobine, a jednom, kad mu je Boris Andrejić napomenuo kako je i on, Petar Vasiljić, nalazio da njih dvoje nisu jedno za drugo, ovaj mu je veoma uzbuđeno odgovorio da on nije ni zaslužio onakvu ženu.

— Ja nisam u njoj ništa našao, — progunđao je Boris Andrejić.

— Kako nisi ništa našao? Zar si očekivao od nje što neobično? Ti si u njoj našao divnu ženu. Eto šta si našao!

— To je istina, — odgovorio je Vjazovnjin užurbano.

U Vjazovnjinovoj kući išlo je sve kao i ranije — mirno i tiho, zato što ne samo da nije bilo moguće posvađati se sa Veročkom, nego među njom i njenim mužem nije moglo doći čak ni do nesporazuma; međutim, u svemu se osećao unutrašnji nesklad. Tako se u čitavom čovekovom biću zapaža uticaj kakve nevidljive, unutrašnje rane. Veročka nije imala običaj da se jada; sem toga, ona čak ni u mislima nije Vjazovnjina nizašta krivila, tako da njemu nikada nije ni na kraj pameti došlo da joj život s njime nije, možda, sasvim lak. Jedino su dva čoveka jasno shvatala njen položaj: stari otac i Petar Vasiljić. Stepan Petrović je sa nekim osobitim sažaljenjem milovao svoju kćer i zavirivao joj u oči, kad bi došla k njemu, — nije je ni o čemu raspitivao, ali je češće uzdisao dok bi hodao tamo amo po sobi, i njegovo „brau, brau!” nije, kao ranije, odavalo neuzbudljivu mirnoću jedne duše koja se udaljila od svega zemaljskoga. Posle rastanka od svoje ćerke, on kao da beše nekako odjednom pobledeo i oslabio. Petar Vasiljić je takođe uočio šta se događa u njenoj duši. Veročka nije uopšte zahtevala da se muž o njoj stara, pa čak ni da razgovara s njome; ali nju je mučila pomisao da mu je ona na teretu. Petar Vasiljić ju je jednom zatekao kako stoji nepomično, licem okrenuta prema zidu. Kao i njen otac, na koga je ona neobično ličila, nije ni ona volela da pokazuje svoje suze i okretala se ustranu kad bi plakala, čak i kad je bila sama u sobi... Petar Vasiljić je tiho prošao

mimo nje i nije joj ni najmanjim znakom kasnije dao povoda da pomisli da je on razumeo zašto je ona stojala okrenuta licem prema zidu. Zato nije dao mira Vjazovnjinu; istina, on nije pred njim nikada izgovorio one uvredljivo razdražljive, nepotrebne i ohole reči: „pa ja sam ti, sve to unapred prorekao!” — one reči koje, napomenućemo uzgred, ne mogu da ne izgovore ni najbolji ljudi u trenutcima najtoplijega saučešća; ali je neštedice napadao Borisa Andrejića zbog njegove ravnodušnosti i njegovoga splina, pa je jednom čak doterao dotle da je Boris Andrejić otrčao k Veročki i, sav uznemiren, počeo da je razgleda i raspituje. Ona ga je tako krotko pogledala i tako mu je mirno odgovarala, da je on otišao, unutrašnje uzbuđen prekorima Petra Vasiljića, ali zadovoljan što bar Veročka nije ni u šta sumnjala... Tako je prošla zima.

Slični odnosi ne mogu dugo trajati; oni se svršavaju ili raskidom ili se menjaju, retko kada na bolje...

Boris Andrejić nije postao razdražljiv, nije mnogo zahtevao, kako je to često slučaj kod ljudi koji osećaju da nisu u pravu, nije čak sebi dozvoljavao ni ono jevtino i grubo zadovoljstvo koje dozvoljavaju sebi često i pametni ljudi — da se podruguje i potsmeva, nije pao u zamišljenost; njega je prosto počela zanimati ideja: kako bi nekuda otputovao, — naravno, na neko vreme.

„Putovanje!” ponavljao je on, ustajući ujutro. „Putovanje!” šaptao je on ležući u krevet: u toj reči ležao je za njega neki čaroban zanos. Pokušao je jednom, razonode radi, i otišao do Sofije Kirilovne, ali njena krasnorečivost i njeno slobodno ponašanje, njeni osmesi i grimase izgledali su mu bljutavi. „Gde bi nju mogao čovek da uporedi sa Veročkom!” mislio je on, posmatrajući nagizdanu udovicu, a msđutim nije ga napuštala ideja kako bi otputovao nekuda od te iste Veročke...

Dah proleća koje je nastupilo, — onoga proleća koje vuče i mami čak i ptice iza mora, razvejao je njegove poslednje sumnje, zavrteo mu je glavu. On je otputovao u Petrograd, pod izgovorom da ima tamo neki važan i neodložan posao, o kome dotle nije nikada bilo ni spomena... Rastajući se od Veročke, on je odjednom osetio da mu se srce steglo, da je počelo da krvari: bilo mu je žao njegove tihe i dobre žene, suze su mu grunule na oči i pokvasile njeno bledo čelo, koje on tek što beše dodirnuo usnama... „Ja ću se brzo, brzo vratiti i

pisaću ti, — ponavljao je on, — dušo moja!” — zatnm ju je poverio pažnji i prijateljstvu Petra Vasiljića, seo u kola, raznežen i setan... Njegove sete nestalo je odmah čim je sagledao prve nežno-zelene zanoveti na glavnom drumu, koji je prolazio dva kilometara pored njegovoga sela; neki nerazumljivi, skoro mladićki zanos učinio je da mu srce jače zakuca; prsi su mu se nadimale i on je halapljivo uperio pogled u daljinu.

„Ne, — kliknuo je: — vidim ja da —

„U zapregu ne može istu
S košutom plahom brzi konj.“

Međutim, kakav je on bio konj?

Vera je ostala sama; ali, pre svega, Petar Vasiljić ju je često obilazio, a što je najvažnije — stari otac se odlučio da se povremeno odvoji od svoga omiljenog boravišta i pređe u dom svoje kćerke. Tako su njih troje počeli divan zajednički živog. Njihovi ukusi i njihove navike tako su se slagale! Međutim, ne samo da nisu zaboravili na Vjazovnjina, već im je on, naprotiv, služio kao neka nevidljiva duhovna spona: oni su stalno razgovarali o njemu, o njegovoj pameti, dobroti, obrazovanosti i njegovom prirodnom ophođenju. Za vreme dok je Boris Andrejić otsustvovao od kuće, kao da ga behu još više zavoleli. Nastalo je divno, prolećno vreme; dani nisu leteli: ne, oni su prolazili mirno i radosno, kao visoki, svetli oblaci na plavom i svetlom nebu. Vjazovnjin je od vremena na vreme micao; njegova pisma su se čitala i prečitavala sa velikim zadovoljstvom. U svakom pismu on je micao o svom skorom povratku... Najzad, jednoga dana, Petar Vasiljić je dobio od njega sledeće pismo:

„Dragi prijatelju, dobri moj Petre Vasiljiću! Dugo sam razmišljao kako da počnem ovo pismo, ali izgleda da je najbolje da ti kažem pravo, da putujem u inostranstvo. Znam da će te ova vest začuditi, pa čak i razljutiti: ti nisi to nikako mogao očekivati, — i imaćeš potpuno pravo ako kažeš da sam lakomislen i pust čovek; ja i nemam nameru da se pravdam, pa, šta više, u ovom času i sam osećam da crvenim. Ali, saslušaj me sa malo snishodljivosti. Pre svega, ja putujem na vrlo kratko vreme i u takvom društvu i tako

povoljno, da teško možeš i zamisliti; sem toga, čvrsto sam uveren, pošto se još poslednji put izbesnim, pošto još poslednji put zadovoljim moju strast da sve vidim i sve iskušam, da ću postati odličan muž, dobar i smiren domaćin i da ću dokazati da umem ceniti nezasluženu milost sudbine, koja mi je udelila takvu ženu kao što je Veročka. Molim te da je uveriš da je to tako i da joj pokažeš ovo pismo. Sad joj ne pišem lično: nemam hrabrosti, — ali ću joj se svakako javiti iz Štetina, kuda polazi moja lađa; za sada joj reci da klečim pred njom na kolenima i da je ponizno molim da se ne srdi na svoga glupoga muža. Poznavajući njenu anđeosku narav, uveren sam da će mi ona oprostiti; a ja se zaklinjem svime na svetu da ću se svakako najdalje kroz tri meseca vratiti u Vjazovnju i da me posle toga nikakva sila neće moći otuda izvući sve do kraja mojih dana. Zbogom, ili tačnije — do skoroga viđenja; tebe grlim, a mojoj miloj Veročki ljubim ručice. Iz Štetina ću vam napisati kako treba da mi adresujete pisma. U slučaju kakvih nepredviđenih poslova i uopšte u pogledu gazdinstva, oslanjam se na tebe kao na kameni bedem.

Tvoj — Boris Vjazovnjin.

P.S. Naredi da se na jesen moj kabinet prevuče tapetama... jesi li čuo?... svakako.”

Avaj! nije bilo suđeno da se ispune nade koje je Boris Andrejić izrazio u svome pismu. Usled mnogih poslova i novih utisaka, on nije stigao da se iz Štetina javi Veročki; ali joj je iz Hamburga poslao jedno pismo, u kome je izveštavao o svojoj nameri, da — radi pregleda nekih industrijskih ustanova, a tako i radi slušanja nekih potrebnih predavanja — pođe. do Pariza, pa je moli da mu ubuduće upućuje tamo pisma — na poste restante. Vjazovnjin je stigao u Pariz ujutro, pa, pošto je u toku dana optrčao sve bulevare, Tiljeriski park, trg Sloge, Pale-Roajal, pošto se čak peo i na Vandomski stub, on je solidno i sa izgledom habitué[4] ručao kod Vefura, a uveče je otišao u Šato-de-fler — da vidi, kao posmatrač, šta je to u stvari taj „kankan” i kako Parizlije igraju tu igru. Sama igra se Vjazovnjinu nije svidela; ali mu se svidela jedna od Pariskinja koje su igrale kankan, živahna, vitka crnka sa prćastim nosom i nemirnim očima. On je sve češće i češće zastajkivao pored nje, počeli su jedno drugome da

dobacuju najpre poglede, zatim osmehe, a najzad i reči... Pola časa kasnije ona je već išla s njime ispod ruke, rekla mu da je — son petit nom: Julie,[5] — i napominjala mu kako je gladna i kako ne može ništa biti lepše od jedne večere à la Maison d'or, dans un petit cabinet particulier,[6] Boris Andrejić nije bio nimalo gladan, pa i večera sa mamzel Žili nije ulazila u njegove planove... Ipak, kad je već ovde takav običaj, — pomisli on, — trebaće, valjda, da pođem. — „Partons!"[7] — reče on glasno, — ali mu u tom času neko veoma snažno nagazi na nogu. On jauknu, osvrnu se — i ugleda pred sobom jednoga gospodina srednjih godina, omalena, širokih ramena, sa uzanom kravatom, u civilnom kaputu, zakopčanom do vrha i širokim pantalonama vojničkoga kroja. Taj gospodin, koji je po svim znacima bio pešadiski oficir, beše natukao šešir na sami nos, ispod koga su mu kao dva malena vodopada visili farbani brkovi, zategao džepove od pantalona palcima svojih dlakavih ruku, i upiljio se u Vjazovnjina. Izraz njegovih žutih očiju, njegovih grubih, plosnatih obraza, njegovih plavičastih, isturenih jagodica, čitavoga njegovog lica — bio je drzak i prostački.

— V i ste mi stali na nogu? — reče Vjazovnjin.

— Oui, monsieur.[8]

— Ali, u takvim slučajevima... ljudi se obično izvinjavaju.

— A ako ja ne želim da se pred vama izvinim, monsieur le Moscovite?[9]

Parižani smesta poznaju Ruse.

— Vi ste, dakle, želeli da me uvredite? — upita Vjazovnjin.

— Oui, monsieur; ne dopada mi se oblik vašega nosa.

— Fi, le gros jaloux![10] — prošapta mamzel Žili, kojoj, kako je izgledalo, pešadiski oficir nije bio stran čovek.

— Ali, onda... — poče Vjazovnjin kao u nedoumici...

— Vi želite da kažete, — prihvati oficir: — da onda treba da se dueliramo. Naravno. Vrlo dobro. Evo moje vizitkarte.

— Evo i moje, — odgovori Vjazovnjin još uvek u nedoumici i kao u snu, uz nejasno lupanje srca, i zlatnom olovčicom, koju tek što

beše kupio kao privesak za časovnik, poče da izvodi na sjajnoj hartiji svoje vizitkarte reči: Hôtel des Trois Monarques, Nr, 46.[11]

Oficir je klimnuo glavom, rekao da će imati čast da pošalje svoje sekundante gospodinu... gospodinu (on je primakao Vjazovnjinovu vizitkartu svom desnom oku) Mg de Vazavononin — i okrenuo leđa Borisu Andrejiću, koji je smesta napustio Šato-de-fler. Mamzel Žili je pokušala da ga zadrži, ali ju je on vrlo hladno odmerio... Ona se lagano okrenula od njega na drugu stranu i, pošto je sela malo podalje, dugo je još nešto tumačila ljutitome oficiru, koji je kao i pre držao ruke u džepovima od pantalona, micao brcima i zadržao natušten izraz lica...

Vjazovnjin je izišao na ulicu i pod prvom plinskom svetiljkom još jednom veoma pažljivo pročitao vizitkartu koja mu je bila predana. Na njoj su bile naštampane sledeće reči: Alexandre Leboeuf, capitaine en second au 83-me de ligne.[12]

„Zar je moguće da ovo može imati kakvih posledica?” mislio je on kad se vratio u svoj hotel. „Zar ću se ja zbilja duelirati? i zašto to? pa još odmah drugoga dana po dolasku u Pariz! Kakva glupost!” — Počeo je da piše pisma Veročki i Petru Vasiljiću — ali je smesta pocepao i bacio započete listove. „Gluposti! komedija!” ponovio je on i legao da spava. — Ali, njegove misli su pošle sasvim drugim pravcem, kad su mu se sutradan ujutro, za vreme doručka, javila dva gospodina, veoma slična gospodinu Lebefu, samo nešto mlađa (svi francuski pešadiski oficiri imaju skoro istovetna lica) i pošto su mu rekli svoja imena (jedan se zvao m-r Lecoq, a drugi m-r Pinochet — i obojica su bili na službi „au 83-me de ligne” kao poručnici), izjavili da su došli Borisu Andrejiću kao sekundanti „de notre ami, m-r Leboeuf”,[13] koji ih je poslao da preduzmu potrebne korake, pošto prijatelj mesje Lebef neće pristati ni na kakva izvinjavanja. Vjazovnjin je sa svoje strane morao da izjavi gospodi oficirima, prijateljima mesje Lebefa, da još nije stigao da potraži i nabavi sekundanta, pošto je još potpuno nepoznat u Parizu („Dosta će biti, valjda, jedan sekundant?” dodao je on; — „sasvim dovoljno”, odgovorio je mesje Pinoše), ppa da će zato morati da zamoli gospodu oficire da mu dadu još četiri sata vremena. Gospoda oficiri su pogledali jedan

drugoga, slegli ramenima, izjavili najzad da pristaju i ustali sa svojih mesta.

— Si monsieur le désire,[14] — poče iznenada g. Pinoše, pošto je zastao pred vratima (on je, očigledno, bio rečitiji od svoga drugara, pa mu je zato i bilo povereno da on vodi pregovore — mesje Lekok je samo groktao u znak odobravanja). — Si monsieur le désire, — ponovio je on (tu se Vjazovnjin setio mesje Galasi-a, svoga moskovskoga frizera, koji je često upotrebljavao taj izraz): — mi vam možemo preporučiti jednoga od oficira našega puka, le lieutenant Barbichon, un garçon très dévoué,[15] koji će svakako pristati da učini uslugu „à un gentleman”[16] (g. Pinoše je tu reč izgovorio na francuski način: žantleman) — da ga izvuče iz neprilike, i, koji će, kao vaš sekundant, primiti k srcu vaše interese — prendra à coeur vos intérêts.

Vjazovnjin se isprva začudio takvome predlogu, ali kad se setio da u Parizu nema ni jednoga poznanika, zahvalio je g. Pinošeu — i rekao da će čekati gospodina Barbišona. — G. Barbišon nije pustio da se na njega dugo čeka. Taj garçon très dévoué...[17] bio je veoma spretan i agilan čovek. Pošto je rekao da „cet animal de Leboeuf n’en fait jamais d’autres... c’est un Othello, monsieur, un véritable Othello[18] — upitao je Vjazovnjina: „n'est-ce pas, vous désirez que l’affaire soit sérieuse?”[19] i, ne sačekavši odgovora, povikao: c’est tout se que je désirais savoir! Laissez-moi faire!”[20] O — I zbilja on je tako brzo poterao stvar, tako je toplo primio k srcu Vjazovnjinove interese, da je već četiri sata kasnije grešni Boris Andrejić, koji nikada u životu nije imao pojma o mačevanju, stojao na sred jedne zelene poljanice u Vensenskoj šumi, s mačem u ruci, sa zasukanim rukavima od košulje, bez kaputa, na dva metra daljine od svoga, isto tako svučenog protivnika. Jarka sunčana svetlost osvetljavala je taj prizor. Vjazovnjin nije nikako mogao jasno da shvati kako je ovamo zapao; neprekidno je ponavljao u sebi: „kako je ovo glupo! kako je ovo glupo!” i bilo ga je stid kao da je učestvovao u kakvom jevtinom obešenjačluku, — a negde u njemu, unutra, lebdeo

je stalno neki nelagodan, prigušen osmeh, dok mu se oči nisu mogle odvojiti od niskoga čela i kratko ošišane crne kose Francuza koji se pred njim kočio.

— Tout est prêt,[21] — reče jedan glas, koji nije dobro izgovarao slovo r: — Allez![22] — zacičao je drugi glas.

Lice g-na Lebefa dobi čudan izraz, ne toliko srdit, koliko divalj. Vjazovnjin poče da maše mačem... (Pinoše ga je uveravao da mu neznanje mačevalačke veštine pruža veliku prednost: des grands avantages!) Odjednom se dogodilo nešto neobično. Nešto je lupnulo, udarilo, blesnulo — Vjazovnjin je osetio da mu se u desnom pluću obrela nekakva hladna, dugačka šipka... On je hteo da je odgurne, da reče: „nemojte!”, ali je već ležao nauznak i imao čudan, skoro smešan osećaj: kao da hoće neko da mu izvadi zub iz čitavoga tela... Zatim je počela lagano zemlja da izmiče ispod njega... Prvi glas je rekao: „Tout c’est passé dans les règles, n’est se pas, messieurs?”[23] — a drugi je odgovorio: „Oh, parfaitement!”[24] — i buh! onda je odletelo sve unaokolo i nekuda utonulo... „Veročka!” — jedva je još stigao da tužno pomisli Vjazovnjin...

Uveče ga je „odani mladić” dovezao u hotel des Trois Monarques — i te noći je preminuo. Vjazovnjin je otišao u onaj kraj otkuda se još nikada ni jedan putnik nije vratio. Sve do smrti nije više dolazio k svesti, samo je dva puta promucao: „Ja ću se odmah vratiti... nije to ništa. Sada u selo”... Ruski sveštenik, po kog je poslao gazda hotela, izvestio je o svemu naše poslanstvo — i „nesrećni slučaj sa ruskim putnikom” bio je dva dana kasnije objavljen već u svima novinama.

Teško je i gorko bilo Petru Vasiljiću da Veročki saopšti pismo njenoga muža; ali, kad je do njega došla vest o Vjazovnjinovoj pogibiji, on se sasvim zbunio. Prvi je tu vest pročitao u novinama Mihej Mihejić i odmah se hitno odvezao k Petru Vasiljiću, zajedno sa Onufrijem Ilićem, sa kojim je već opet stigao da se izmiri. Kako je već običaj, on je još u pretsoblju povikao: „zamislite kakva nesreća!” itd. Petar Vasiljić mu dugo nije hteo verovati; ali, kad više nije bilo moguće sumnjati, on, pošto je sačekao čitav jedan dan, pođe Veročki. Već sâm njegov satrveni i utučeni izgled toliko je uplašio Veročku da se jedva održala da se ne sruši. On se bio spremio da je

postepeno pripravi na kobnu vest, ali ga je snaga izdala — on je seo i kroz suze promucao:

— On je mrtav, mrtav...

*

Prošla je godina dana. Iz korena posečenog drveta izbijaju novi izdanci, najdublja rana zarasta, život isto tako smenjuje smrt kao što i smrt smenjuje život, — i Veročkino srce se malo po malo odmorilo i zalečilo.

Sem toga, Vjazovnjin nije spadao u one ljude koji se ničim ne dadu zameniti (pa i ima li uopšte takvih ljudi?), niti je Veročka bila u stanju da čitav svoj život posveti jednom jedinom osećaju (da li i postoje takvi osećaji?) Ona se udala za Vjazovnjina bez prisiljavanja, ali i bez oduševljenja, bila mu je verna i odana, ali mu se nije čitava predala, žalila ga je iskreno, ali ne ludo... šta da čovek još kaže? Petar Vasiljić ju je neprestano obilazio; on je kao i pre bio njen najbliži prijatelj, pa nije nimalo čudnovato što joj je, kad je jednom ostao s njome nasamo, pogledao pravo u lice i potpuno mirno predložio da postane njegova žena... Ona mu se u odgovor nasmešila i pružila mu ruku. Njihov život posle svadbe nastavio se isto onako kao što je tekao ranije: u njemu se nije imalo šta da menja. Od onoga doba prošlo je već deeetak godina. Stari Barsukov živi zajedno s njima i iz godine u godinu je sve mlađi, ne odvajajući se ni za trenutak od svoje unučadi — ima ih već troje: dve devojčice i jednog dečka. On čak i razgovara s njima, osobito sa svojim miljenčetom unučićem, kudravim i crnookim dečakom, kojemu su, u njegovu počast, dali ime Stepan. Mali obešenjak vrlo dobro zna da ga dedica obožava, pa se zato i usuđuje da ga dira kako on šeta po sobi i viče: „brau, brau!” Taj obešenjakluk izaziva uvek veliko raspoloženje u čitavoj kući. Siroti Vjazovnjin nije ni do dandanas zaboravljen. Petar Vasiljić poštuje njegovu uspomenu, uvek govori o njemu s naročitim osećajem, i ne propusti ni jednu zgodnu priliku da spomene kako je pokojnik, recimo, voleo to i to, ili kako je imao takvu i takvu naviku. Petar Vasiljić, njegova žena i svi njegovi ukućani provode svoje vreme veoma jednoliko — mirno i tiho; oni uživaju u sreći... zato što na zemlji i nema druge sreće.

1853 g.

PREPISKA

Pre nekoliko godina nalazio sam se u Drezdenu. Otseo sam bio u hotelu. Skitajući se od jutra do mraka po varoši, nisam nalazio za potrebno da se upoznam sa svojim susedima; najzad, sasvim slučajno, doznam da se u kući nalazi i jedan Rus — bolesnik. Pođem k njemu i vidim — boluje čovek od tuberkuloze u najgorem obliku. Drezden beše već počeo da mi postaje dosadan i ja se nastanim kod svog novog poznanika. Dosadno je sedeti s bolesnikom, ali je i dosada ponekad prijatna; sem toga, moj bolesnik nije očajavao i rado je razgovarao. Starali smo se da skratimo vreme kako god smo znali: igrali smo karata u dvoje i pravili šale na doktorov račun. Moj zemljak je ovome veoma ćelavom Nemcu pripovedao o sebi razne nemoguće stvari, Koje je doktor uvek „već davno pretpostavljao”, rugao mu se kad se ovaj iščuđavao kakvom neobičnom, dotle neviđenom nastupu, bacao je kroz prozor njegove lekove, itd. Ja sam, uostalom, više puta napominjao svome prijatelju da ne bi bilo loše da se pozove kakav dobar lekar dok je još na vreme, da se sa njegovom bolešću ne treba šaliti, itd. Aleksej (moj poznanik zvao se Aleksej Petrović S...) uvek se izvlačio raznim dosetkama na račun svih lekara, a naročito ovoga njegovog, dok mi nije najzad kada sam jedne burne jesenje noći opet navalio na njega s molbama, odgovorio tako tužnim pogledom, tako beznadno klimnuo glavom i tako se čudno osmehnuo, da sam se našao u velikoj nedoumici. Iste noći njegovo stanje se pogoršalo. Sutradan je umro. Pred smrt ga beše izdalo njegovo obično raspoloženje: on se nemirno okretao u krevetu, uzdisao, tužno gledao svud unaokolo, uhvatio me za ruku i progovorio: „ipak, teško je umreti”… zatim oborio glavu na jastuk i briznuo u plač. Nisam znao šta da mu kažem i sedeo sam ćuteći pored ljegovog kreveta. Aleksej je uskoro triumfovao nad ovim mojim poslednjim, kasnim sažaljenjem... „Slušajte, — rekao mi je on: — danas će doći naš doktor i naći će me već mrtvog... Zamišljam njegovu glupu njušku”... I samrtnik je pokušao da ga imitira... On me je zamolio da pošaljem njegovoj rodbini u Rusiju sve njegove stvari, sem jedne male sveske, koju mi je poklonio za uspomenu.

U toj svesci nalazila su se pisma — pisma jedne devojke Alekseju i kopije njegovih pisama njoj. Bilo ih je svega petnaest.

Aleksej Petrović S.... poznavao se sa Marijom Aleksandrovnom B.... već odavno, valjda od detinjstva. Aleksej Petrović imao je jednoga brata od strica, a Marija Aleksandrovna jednu sestru. Pre mnogo godina oni su živeli zajedno, kasnije su se razišli i nisu se dugo videli;. zatim su se slučajno opet sastali na imanju, jednoga leta, i zaljubili se — Aleksejev brat u Mariju Aleksandrovnu, a Aleksej u njenu sestru. Leto je prošlo, nastala je jesen, i oni su se nanovo rastali. Aleksej, kao čovek od zdravog razuma, ubrzo se uverio da on uistini uopšte nije zaljubljen, pa se rastao od svoje lepotice veoma srećno; njegov brat se još nekoliko godina dopisivao sa Marijom Aleksandrovnom, dok nije i on najzad uvideo da grubo vara i nju i sebe, pa je i on zaćutao.

Ja bih, dragi čitaoče, mogao da vam ispripovedam ponešto o Mariji Aleksandrovnoj, ali vi ćete je već i sami upoznati iz njenih pisama. Svoje prvo pismo napisao joj je Aleksej uskoro posle njenog konačnog raskida sa njegovim bratom. On je tada bio u Petrogradu, zatim je iznenada otputovao u inostranstvo, razboleo se i u Drezdenu umro. Ja sam ss rešio da otštampam njegovu prepisku sa Marijom Aleksandrovnom i računam na čitaočevu snishodljivost, već i stoga što ovo nisu ljubavna pisma — Bože sačuvaj! Ljubavna pisma se obično čitaju samo udvoje (i to po hiljadu puta uzastopce), ali su trećem licu nepodnošljiva, ako ne čak i smešna.

I

Aleksije Petrović Mariji Aleksandrovnoj

Sanktpeterburg, 1840 r., marta 7-ga.

Draga Marija Aleksandrovna,

Ja vam, čini mi se, još nikada nisam pisao, a sada vam, evo, pišem... Izabrao sam neobično vreme, zar ne? Međutim, evo šta me na to navelo. Mon cousin Théodore[25] bio je danas kod mene i, kako samo da to kažem... i saopštio mi je kao najstrožiju tajnu (on inače nikad ništa ne saopštava) da je zaljubljen u ćerku jednog ovdašnjeg plemića i da je ovoga puta čvrsto rešen da se ženi, pa da je čak učinio već i prvi korak — ljubavnu izjavu. Ja sam se, naravno, požurio da mu čestitam taj po njega radosni događaj. On je već

davno trebao da se izjasni, ali, moram priznati, ja sam ipak bio u sebi donekle iznenađen. Iako sam znao da je među vama bilo već sve svršeno, izgledalo mi je ipak... Jednom rečju — iznenadio sam se. Danas sam se spremao u posetu, ali ostadoh evo kod kuće, da se malo s vama porazgovaram. Ako vam nije ugodno da me slušate, bacite ovo pismo istoga časa u vatru. Uveravam vas da želim da budem iskren prema vama, iako osećam da vi imate potpuno pravo da me smatrate za nametljiva čoveka. Verujte, ipak, da se ja ne bih latio pera, kad ne bih znao da vaša sestra nije sa vama: ona će, kako mi reče Théodore, preko čitavog leta biti u gostima kod vaše tetke g-đe B... Neka joj Bog dade svako dobro!

Eto, dakle, čime se sve završilo... Ali, ja neću da vam nudim svoje prijateljstvo, itd. Ja uopšte izbegavam svečane reči i „duševne” izlive. Ovo pismo sam počeo da pišem sledujući prosto nekom trenutnom nagonu; ako se u meni krije kakav drugi osećaj, taj neka za sada ostane po strani.

Isto tako neću ni da vas tešim. Tešeći druge, ljudi žele, većinom, da se što pre reše neprijatnog osećanja nagonskog, sebičnog sažaljenja... Ja razumem iskreno, toplo saučešće... ali se takvo saučešće ne može primiti od svakoga... Molim vas, naljutite se na mene... Ako se naljutite, onda ćete, verovatno, pročitati moje pismo do kraja.

Ali, kakvo pravo imam ja da vam pišem, da vam govorim o svom prijateljstvu, svojim osećajima, o utesi? — nikakvo, baš nikakvo, to moram da priznam i da se uzdam isključivo u vašu dobrotu.

Znate li vi na šta liči uvod moga pisma? Evo na šta: neki gospodin N. N. ušao u salon neke dame, koja ga nikako nije očekivala, koja je čak, možda, očekivala nekoga drugoga... On uviđa da je došao u nezgodan čas, ali nema kuda... Seda, počinje da govori... Bog zna o čemu: o poeziji, o prirodnim lepotama, o korisnosti dobroga vaspitanja, jednom rečju — truća kojekakve gluposti... Međutim, prvih pet minuta prolaze, dama se pokorava sudbini i — gle! — g. N. N. se snalazi, oporavlja se i započinje razgovor — kako zna i ume.

Pa ipak, bez obzira na sva ova razlaganja, meni je malko nelagodno. Vidim pred sobom vaše začuđeno, čak ljutito lice: osećam da ste skoro prisiljeni da pretpostavljate kod mene neke

skrivene namere i stoga, kao Rimljanin koji je uradio glupost, ja se veličanstveno umotavam u svoju togu i ćuteći očekujem da padne vaša konačna presuda...

Presuda po pitanju: hoćete li mi dozvoliti da vam i nadalje pišem?

Ostajem vaš iskreno i od sve duše odani

Aleksej S....

II
Marija Aleksandrovna Alekseju Petroviću

Poštovani gospodine,

Alekseje Petroviću,

Primila sam vaše pismo i ne znam prosto šta da vam odgovorim. Ne bih vam odgovarala uopšte, da mi se nije učinilo da se pod vašim šalama zaista skriva jedan prijateljski i topao osećaj. Vaše pismo učinilo je na mene neprijatan utisak. U odgovor na vaša „razlaganja”, kako vi to kažete, dozvolite da i ja vama zadam jedno pitanje: čemu sve to? Šta se tičem ja vas i šta se tičete vi mene? Ja kod vas ne pretpostavljam nikakve zle namere... naprotiv, ja sam vam blagodarna za vaše saučešće... ali mi smo jedno drugom tuđi, i ja, bar za sada, ne osećam ni najmanju želju da se bilo s kime zbližavam.

S istinskim poštovanjem ostajem itd.

Marija B...

III
Aleksije Petrović Mariji Aleksandrovnoj

Sanktpeterburg, marta 30.

Zahvaljujem vam, Marija Aleksandrovna, mnogo vam zahvaljujem na vašem pisamcetu, pa ma kako da je šturo. Čitavo ovo vreme bio sam uznemiren; po dvadeset puta dnevno pomišljao sam na vas i na Moje pismo. Ne možete zamisliti kako sam se gorko nasmejao nad samim sobom, ali sam sada odlično raspoložen i gladim sebe po glavi. Marija Aleksandrovna, ja otpočinjem prepisku s vama! Priznajte, to niste nikako mogli očekivati posle vašega odgovora, ja se i sam čudim svojoj smelosti — ali eto — bi šta bi.

Ipak, budite spokojni, ja neću s vama da govorim o vama, već o sebi. Znate kako je, da vam po starinski kažem, osećam potrebu da se nekome poverim. Nemam nikakvoga prava da baš vas izaberem za svoga ispovednika — to mi je jasno; ali, razumete li, ja ne zahtevam da mi se na moja pisma odgovara, čak ne želim da znam da li ćete i čitati moja „razlagalja”, samo vas preklinjem svime što vam je sveto — ne vraćajte mi moja pisma natrag!

Slušajte, ja sam potpuno sam na celom svetu. U mladosti sam vodio usamljenički život, ali se sećam da nikada nisam imitirao Bajrona; prilike, naklonost i ljubav ka maštanju, prilično hladna krv, ponos, lenost, — jednom rečju, mnoštvo raznih uzroka odaljilo me od ljudskoga društva. Prelaz od sanjarskog života ka stvarnom životu odigrao se kod mene kasno... Možda i suviše kasno, možda se čak još i nije sasvim odigrao. Dok su me zabavljale moje misli i moji lični osećaji, dok sam se mogao odavati neosnovanim i nemim zanosima, itd., ja se nisam jadao na svoju usamljenost. Nisam imao drugova, — bilo je nešto takozvanih prijatelja. Ponekad mi je njihovo prisustvo bilo potrebno, kao što je električnoj mašini potreban potrošač energije — samo tako. Ljubav... o tom predmetu za sada nećemo ništa govoriti. Ali sada, priznajem, sada me kinji samoća, pa ipak ne vidim nikakvog izlaza iz svog položaja. Ne krivim sudbinu; ja sam sam kriv, pa sam po zasluzi i kažnjen. U mladosti me interesovalo samo jedno: moje drago „ja”; ja sam svoje dobroćudno samoljublje shvatao kao sramežljivost, ja sam se klonio društva — a sada sam, evo, strašno dosadio samom sebi. Šta da radim? Ja nikoga ne volim, svi moji dodiri sa drugim ljudima nekako su izveštačeni i lažni, uspomena takođe nemam, jer u čitavom mom prošlom životu ne nalazim ništa sem moje sopstvene ličnosti. Spasite me: ja vam se nisam ushićeno zaklinjao na ljubavnu vernost, nisam vas zaglušavao bujicama dosadnih reči, ja sam prilično hladno prošao pored vas, na sam baš zato i odlučio da vam priđem. (I ranije sam na to pomišljao, ali onda vi niste bili slobodni…) Između svih onih osećaja, radosti i patnji, koje sam sâm izmišljao i stvarao, jedini istinski osećaj u meni bila je ona mala, nagonska čežnja za vama, koja je još onda uvela kao usamljeni klas usred korova... Dajte mi da bar jedanput pogledam u kakvo drugo lice, u kakvu drugu dušu, — moje sopstveno lice mi je postalo već odvratno; ja

ličim na čoveka koji je osuđen da čitav svoj život proživi u sobi u kojoj su svi zidovi — ogledala. Bože, ja ne tražim od vas nikakvih nagrada. Nagradite me jedino nemim, sestrinskim saučešćem, ili bar prostom radoznalošću čitaoca — i ja ću vas zanimati, zbilja ću vas zanimati.

Uostalom, čast mi je da i nadalje ostanem vaš iskreni prijatelj

A. S.

IV

Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Peterburg, 7-ga aprila

Opet vam pišem, iako osećam da ću bez vašeg odobravanja uskoro zaćutati. Moram priznati da vi morate osećati prema meni izvesno nepoverenje. Pa šta! Možda imate i pravo. Ranije bih vam svečano izjavio (pa bih čak i sam sebi na reč poverovao) da sam se za vreme otkad se nismo videli „razvio”, da sam napredovao; govorio bih o svojoj prošlosti sa snishodljivim, skoro nežnim prezirom, posvetio bih vas sa dirljivim razmetanjem u tajne moga pravoga, realnoga života... ali sada, verujte, Marija Aleksandrovna, ja se stidim i gnušam kad se samo setim kako se nekada razbuktavalo i kako je likovalo moje sićušno samoljublje. Ne bojte se: neću da vam naturam nikakve velike istine ni duboka naziranja; ja ih nemam — tih istina i naziranja. Ja sam postao dobričina — zbilja. Dosadno mi je, Marija Aleksandrovna, neizdržljivo dosadno. Eto, zašto vam ja pišem... Meni se, stvarno, čini da bi se nas dvoje mogli još i složiti...

Ipak, ne mogu nikako da govorim s vama pre nego mi pružite ruku, pre nego dobijem od vas cedulju na kojoj bi stojala jedna jedina reč „da”. — Marija Aleksandrovna, hoćete li da me saslušate? — eto u čemu je stvar.

Odani vam

A. S.

V

Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, 14 aprila

Baš ste čudan čovek! Pa dobro — da.

Marija B....

VI
Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Peterburg, 2 maja, 1840

Ura! Hvala vam, Marija Aleksandrovna, hvala! Vi ste vrlo dobro i snishodljivo stvorenje.

Počinjem da govorim o sebi i govoriću sa zadovoljstvom koje graniči s apetitom... Baš tako. O svemu na svetu može se govoriti vatreno, s ushićenjem, zanosom, ali sa apetitom se može govoriti jedino o samom sebi.

Slušajte, ovih dana mi se desio veoma čudnovat slučaj: prvi put sam se zagledao u svoju prošlost. Valja da me razumete: svaki se od nas često seća prošlosti — sa žaljenjem ili tugom, ili tek onako — iz dosade; ali, baciti hladan i oštar pogled na svoj prošli život — kao što prolaznik posmatra sa visokog brega polje kojim je već prošao — to se može samo u izvesnim godinama... i kad se to čoveku prvi put događa, onda mu neka potajna hladnoća obuhvati srce. Ja sam bar osetio da mi se srce bolno stislo. Dok smo mladi, nemogući su takvi osvrti. Ali, moja mladost je već prošla i ja — kao putnik sa brega — vidim sve jasno.

Da, moja mladost je prošla, prošla da se više ne vrati! Evo je gde leži sva preda mnom, kao na dlanu...

Tužan je to prizor! Priznajem vam, Marija Aleksandrovna, da mi je veoma žao samog sebe. Bože! Bože! Zar je moguće da sam ovoliko iskvario svoj sopstveni život, da sam se toliko svirepo varao i mučio... Sada sam se opametio, ali kasno. Je li vam se kadgod dogodilo da spasete muhu od pauka? Jeste? Sećate se, vi ste je stavili na sunce; krila i nožice bile su joj ulepljene, mokre... Kano se nespretno micala i starala da se obriše!... Posle dugih napora, ona se kako-tako oporavlja, mili, pokušava da raširi krila... ali ona nikada više neće leteti kao pre, neće nikada više bezbrižno zujati na suncu, čas uletajući u hladovinu sobe, čas opet izletajući na topli vazduh... Ona je protiv svoje volje zapala u kobne mreže... a ja!

Ja sam bio sam sebi pauk!

I pored svega toga, ja ipak ne mogu bacati na sebe suviše veliku krivicu. Najzad, recite mi, zaboga, ko je ikada i zašta bio kriv — sam, isključivo sam? Ili, bolje rečeno, mi smo svi krivi, ali ipak ne treba na nas bacati krivicu. Okolnosti nas opredeljavaju, one nae upućuju jednim ili drugim putem, na nas posle same i kažnjavaju. Svaki čovek ima svoj udes... Čekajte, čekajte! U vezi s time pada mi na pamet dosta zapleteno, ali tačno poređenje. Kao što se oblaci najpre stvaraju od zemljinih isparavanja, pa se dižu iz njenih nedara, odvajaju se, sasvim je napuste, da joj najzad donesu berićet ili nesreću, — isto tako se oko svakog od nas stvara... kako da se izrazim? stvara se neka vrsta stihije, koja nam kasnije donosi propast ili spas. Tu stihiju, eto, ja zovem udes... Drugim rečima govoreći prostije: svaki stvara svoj udes i udes stvara svakoga od nas...

Svaki stvara svoj udes — da!... ali mi i suviše mnogo radimo na njegovom stvaranju — eto u čemu je naša nesreća! U nama se suviše rano budi svest; suviše rano počinjemo da vršimo zapažanja nad samima sobom... Mi Rusi nemamo drugog zadatka u životu sem da razrađujemo našu ličnost, pa tek što smo se izvukli iz detinjstva, mi se smesta laćamo da razrađujemo tu zlosrećnu ličnost! će dobijemo spolja nikakvog određenog pravca, nemamo ni prema čemu stvarnog poštovanja, ne verujemo još ni u šta čvrsto; možemo da radimo od sebe sve što god nam se prohte... ne možemo, najzad, zahtevati da svaki odmah shvati svu jalovost razuma, „koji previre u praznom radu”... i — onda ti eto opet jedan bogalj više na svetu, eto opet jedan više od onih ništavnih stvorova kod kojih samoljubive navike izopačavaju i samu težnju ka istini, kod kojih smešna prostodušnost živi uporedo sa bednim lukavstvom... eto ti jedno od onih bića čija iznurena i nemirna misao neće nikada poznati ni uživanja u prirodnoj delatnosti, ni iskrenog sažaljenja, niti iskrenog triumfa ubeđenja... Zaključujući u sebi mane svih doba života, mi svakoj od tih mana oduzimamo njenu dobru, opravdavajuću stranu... Mi jesmo glupi kao deca, ali nismo iskreni kao što su deca iskrena; jesmo hladni kao starci, ali u nama nema staračke mudrosti... Zato smo psiholozi. O, da, veliki smo psiholozi! Ali naša psihologija zabasava u patologiju; naša psihologija — to je prefinjeno proučavanje zakona bolesnog stanja i bolesnog razvitka, koje se

zdravih ljudi ni najmanje ne tiče... Što je glavno, mi nnsmo mladi, nismo mladi čak ni u našoj mladosti!

Uostalom — čemu to klevetanje samog sebe? Kao da mi nismo nikada bili mladi, kao da u nama nikada nisu poigravale, vrile i drhtale životne snage? I mi smo bili u Arkadiji, i mi smo lutali njenim svetlim livadama!... Da li vam se kada događalo da, šetajući po šipražju, nabasate na one mrke popce što vam skoče ispod samih nogu, najedared rašire svoja jarko-crvena krila, polete nekoliko koračaja i smesta opet padnu u travu? Isto tako je i naša štura mladost katkada širila na nekoliko časaka, za kratak let, svoja šarena krilca... Sećate li se naših tihih večernjih šetlji u četvoro, pored ograde našeg parka, posle kakvog dugog, srdačnog, živog razgovora? Sećate li se tih blagodatnih trenutaka? Priroda bi nas nežno i veličanstveno primila u svoje okrilje. Mi smo, zamirući, ulazili u neke talase blaženstva. Unaokolo je zapad blistao iznenadnnm i nežnim rumenilom; od, purpurnoga neba, od obasjane zemlje, odasvuda, činilo nam se da je zračio vatreni i sveži dah mladosti, radostan triumf neke besmrtne sreće; zapad je plamteo; poput njega plamtela su, tiho i strasno, naša ushićena srca, a sitno lišće mladih stabala drhtalo je plaho i osetljivo nad nama, kao da je odgovaralo na unutrašnje drhtanje nejasnih osećaja i slutnji u nama. Sećate li se i one čistote, one dobrote i poverenja misli, onog milja plemenitih nada, onog osećaja neme punoće? Zar ni onda nismo bili vredni ničega boljega od ovoga do čega nas je doveo život? Zašto nam je udes dosudio da samo katkada nazremo željenu obalu, a da nikada na nju ne stupimo čvrstom nogom, da je nikada ne dodirnemo —

Ne prolit' suzu slatku kao Jevrej prvi
Na pragu zemlje davno obećane?

Ova dva Fetova stiha potsetila su me na druge stihove istoga pesnika... Sećate li se kada smo, stojeći jednom na drumu, u daljini spazili oblačak ružičaste prašine, koji je terao laki povetarac prema suncu na zalazu? „Kao oblak talasasti”, počeli ste vi, a mi smo svi ućutali i počeli da slušamo:

Kao oblak talasasti

Prah se diže iz daljine...
Da l' su konji il' pešaci —
Ne vidi se od prašine.
Al' sad vidim kako neko
Na besnome konju leti...
Druže dragi i daleki —
Katkada se mene seti!

Svi su ućutali... Svi smo uzdrhtali, kao da se dah ljubavi prelio preko naših srdaca, i bio sš uveren da je svaki od nas osetio čežnju sa daljinom, za onom nepoznatom daljinom gde vizija sreće stoji u magli i mami k sebi. Međutim, zar vam se ne čini to čudnovato: zar nam je bila potrebna čežnja za daljinom? Zar se nismo međusobno voleli? Zar sreća nije bila „tako bliska i moguća"? Ja sam vas tu maločas pitao: zašto nismo dodirnuli željenu obalu? Zato što je uporedo s nama koračala laž; zato što je ona trovala naše najlepše osećanje; zato što je sve u nama bilo izveštačeno i nategnuto, zato što mi uopšte nismo jedno drugo voleli, već smo se samo upinjali da volimo, uobražavali smo da volimo...

Ali dosta, dosta! Čemu pozleđivati svoje rane? A onda, to je sve otišlo u nepovrat. Ono što je bilo lepo u našoj prošlosti — ono me raznežilo, i na tome lepom hoću za sada da se s vama oprostim. Vreme je da već završim ovo dugačko pismo. Poći ću da se nadišem ovoga ovdašnjeg majskog vazduha, u koji kroz suhu zimsku stegu prodire proleće nekom vlažnom i oštrom toplinom. Zbogom.

Vaš A. S.

VII
Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, 20 maja 1840

Primila sam vaše pismo, Alekseje Petroviću, i znate li kakvo je osećanje pobudilo to pismo u meni? — negodovanje... da, negodovanje... i sada ću da vam objasnim zašto je ono pobudilo u meni baš to osećanje. Šteta samo što nisam vešta na peru, retko sam pisala, pa ne umem da tačno i u malo reči izrazim svoje misli; ali, vi ćete mi, nadam se, priteći u pomoć. Postaraćete se da me

razumete: ako ne ni zbog čega drugoga, da biste doznali zašto prema vama osećam negodovanje.

Recite mi — vi ste pametan čovek — jeste li ikada sebi postavili pitanje — šta je to, zapravo, ruska žena? kakva je njena sudbina, kakav je njen položaj u svetu, jednom rečju — kakav je njen život? Ne znam da li ste imali vremena da postavljate sebi to pitanje i ne mogu da zamislim kako biste vi na to pitanje odgovorili... Ja bih u razgovoru, možda, i mogla da vam iskažem svoje misli o tom pitanju, ali na hartiji, ne verujem da ću to umeti. Uostalom, to je svejedno. Evo u čemu je stvar: vi ćete se svakako sa mnom složiti da mi žene, bar one među nama koje se ne zadovoljavamo običnim brigama domaćeg života, dobijamo svoje konačno vaspitanje ipak od vas — od muškaraca: vi imate jak i krupan uticaj na nas. Sad pogledajte šta vi radite s nama. Govorićemo o mladim devojkama, u prvom redu o onima koje, kao ja, žive u zabačenoj provinciji, a takvih je u Rusiji veoma mnogo. One druge ja ne poznajem, pa ne mogu ni da sudim o njima. Zamislite jednu takvu devojku. Jednoga dana ona završava svoje obrazovanje; počinje da živi, da se zabavlja, ali joj nije dosta same zabave. Ona traži mnogo od života, ona čita, sanjari... o ljubavi. — Sve samo o ljubavi! reći ćete... Pa neka bude i tako: ali za nju ta reč znači mnogo. Napomenuću opet, da ne govorim o devojci kojoj je tegobno i dosadno da misli... Ona se osvrće, čeka kada će već jednom da dođe onaj za kojim čezne njena duša... Najzad, on je tu: ona se zanosi; u njegovim rukama ona je kao meki vosak. Sve — i sreća, i ljubav, i misao — sve je navalilo na nju odjednom, istovremeno kad i on; on je stišao sve njene nemire, rasterao sve njene sumnje; njegovim ustima, izgleda, govori sama istina; ona se topi u sreći pred njime, ona se stidi svoje sreće, ona uči, voli. Ogromna je u to vreme njegova vlast nad njome!... Da je on junak, on bi je oduševio, on bi je naučio da žrtvuje samu sebe. i svaka žrtva bi za nju bila laka! Ali, u naše doba nema junaka... Pa ipak, on je upućuje kud god hoće; ona se podaje onom što njega interesuje, svaka njegova reč pada duboko u njenu dušu: ona u to vreme još ne zna kako ništavna i prazna može da bude reč, kako ona malo staje onoga koji je izgovara, i kako joj malo treba verovati! Posle tih prvih trenutaka sreće i nada, obično dolazi, prema prilikama (prilike su uvek krive) — rastanak. Kažu, bilo je slučajeva da su se dve srodne

duše, čim bi se upoznale, odmah nerazdvojno vezivale; pripovedali su mi, takođe, da im to nije uvek donosilo sreću... Ali, neću da govorim o stvarima koje sama nisam videla, — međutim, uverila sam se, na žalost, ličnim iskustvom — da u mladom srcu može najsićušnija proračunjenost, najbednija opreznost da živi uporedo sa najstrasnijim zanosom. Tako, dakle, nastaje rastanak... Srećna je ona devojka koja smesta uviđa da je tu svemu kraj, koja se ne zavarava iščekivanjima! Ali vi, hrabri, pravični muškarci, nemate u većini slučajeva ni duha, pa čak ni volje, da nam rečete istinu... lakše vam je da nas prevarite... Uostalom, ja sam voljna da verujem da vi zajedno s nama varate i sami sebe... Rastanak! Podneti rastanak je i teško i lako. Samo da je čitava i neuzdrmana vera u onoga koga voliš — duša će već pobediti tugu rastanka... Reći ću još i više: tek onda kad ostane sama, duša će upoznati slast samoće, ne prazne, već ispunjene uspomenama i mislima; tek onda će ona poznati samu sebe, doći će k sebi, ojačaće... u pismima dalekoga prijatelja naći će oslonac; u svojim pismima će se, možda, prvi put potpuno izraziti... Ali isto onako kao što se dva čoveka koji krenu od izvora niz reku, svaki svojom obalom, u početku mogu rukovati, zatim samo dozivati, a najzad se ne mogu više ni dogledati, tako se i dva bića najzad odvajaju rastankom. Pa šta onda? reći ćete vi: nije im, valjda, bilo suđeno da idu uporedo... Ali tu se baš i pokazuje razlika između muškarca i žene. Za muškarca ne znači ništa da započne nov život, da strese sa sebe čitavu prošlost; žena to ne može. Ne, ona ne može da strese sa sebe svoju prošlost, ne može da se očupa od svoga korena — ne, i po hiljadu puta ne! Eto, onda nastupa žalostan i smešan prizor... Gubeći postepeno nadu i samopouzdanje — a kako to teško pada vi ne možete ni zamisliti! — ona se gasi i vene u samoći, uporno se držeći svojih uspomena i okrećući glavu od svega što joj pruža život i okolina... A on?... Tražite ga! gde je on? Pa ima li i smisla da se zadržava? našto da se osvrće? Ta to je sve za njega samo prošlost. A događa se katkada i ovako: događa se da se njemu odjednom prohte da se sastane sa svojom ranijom ljubavlju, pa čak i da otputuje k njoj... Ali, Bože! kakva ga sićušna sujeta tera da to radi! U njegovom učtivom sažaljenju, u njegovim tobože prijateljskim savetima, u njegovom snishodljivom tumačenju prošlosti tako se jasno oseća njegova svest o sopstvenoj superiornosti!

Njemu je tako prijatno i veselo kada svakog časa daje sam sebi priliku da oseti — kako je pametan i dobar! Međutim, kako slabo on shvata šta time radi! Kako ume čak da ne nasluti šta se događa u srcu žene, i kako je uvredljivo žali ako već i nasluti!...

Recite mi, molim vas, otkuda da čovek crpe snagu, da sve to podnese? Uzmite u obzir još jednu okolnost: devojka, kad na svoju nesreću počne da razmišlja, ako zavoli i padne pod uticaj muškarca, u većini slučajeva se i nehotice otuđi od svoje porodice, od poznanika Ona se ni ranije nije zadovoljavala njihovim životom, ali je ipak koračala uporedo s njima, čuvajući u duši sve svoje najprisnije tajne... Međutim, raskid postaje uskoro vidljiv... Oni je više ne razumeju, oni su u stanju da osumnjiče svaki njen pokret... Isprva ona na to ne obraća pažnju, ali zatim, zatim... pošto ostane sama, pošto nestane svega onoga za čime je ona čeznula, radi čega je sve žrtvovala, pošto uvidi da nije mogla da ostvari nebo, a da joj se sve blisko, sve moguće izmaklo — na šta da se onda osloni? Podrugivanja, bockanja, banalno likovanje zdravoga razuma — sve to će ona nekako još i podneti... ali šta da radi kad još unutrašnji glas počne da govori da su svi oni bili u pravu, a da se ona varala? da je život, ma kakav on bio, bolji nego sanjarenje, kao što je zdravlje bolje nego bolest... kad joj njena omiljena zanimanja i njene knjige postanu odvratne, knjige iz kojih čovek ne može sebi iščitati sreću, — na šta, recite, na šta onda da se osloni? Kako da ne malakše u toj borbi? kako da živi i nastavlja život u takvoj pustinji? Biti svesna svoga poraza i kao prosjak pružiti ruku ravnodušnim ljudima: neće li joj bar neki od njih udeliti ono saučešće, o kome je gordo srce nekada mislilo da može i bez njega — pa i to sve još nije ništa! ali osećati da si smešna u isti čas kad liješ gorke, gorke suze... ah! ne daj, Bože, taj osećaj...

Ruke mi drhću i sva sam u groznici... Lice mi gori. Biće dosta... Poslaću ovo pismo što pre, dok se nisam zastidela svoje slabosti. Ali, zaklinjem vas Bogom, kad mi budete odgovarali, ni reči, razumete, ni reči sažaljenja, inače vam neću nikada više pisati. Razumite me: ja ne bih htela da vi ovo pismo razumete kao izliv neshvaćene duše koja se jada... Ah! meni je već svejedno! Zbogom.

M.

VIII

Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Sanktpeterburg, 28-ga maja, 1840

Marija Aleksandrovna, vi ste divno stvorenje... vi... vaše pismo mi je, najzad, otkrilo istinu! Gospode, Bože moj! kakva patnja! Čovek stalno misli, e, sada sam evo postigao prostotu, ne koketujem, ne izmotavam se, ne lažem... međutim, kad se u njega malo bolje zagledaš — a on skoro postao gori nego što je ranije bio. Zatim evo još jedna stvar, koju moram napomenuti: ma koliko se starao, čovek nikad neće sâm, to jest svojom glavom, doći do toga saznanja; njegovo oko ne vidi sopstvene mane, kao što ni oguglalo oko slovoslagača ne vidi štamparske pogreške: za to treba neko drugo, sveže oko. Hvala vam, Marija Aleksandrovna... Vi vidite, ja vam govorim o sebi; o vama ne smem da govorim...

Ah, kako mi sada izgleda smešno moje poslednje pismo, onako krasnorečivo i sentimentalno! Ja vas ubedljivo molim da nastavite vašu ispovest; čini mi se da će od toga biti i vama lakše, a meni će svakako koristiti. Ne kaže uzalud poslovica: „ženska pamet je bolja od mnogih misli”, a žensko srce pogotovu — Boga mi! Kad bi žene znale koliko su one bolje, velikodušnije i pametnije od muškaraca — baš pametnije — one bi se ponele i pokvarile; ali srećom, one to ne znaju, ne znaju zato što njihova misao nije navikla da se uvek i stalno vraća na njihovu ličnost, kao što je to slučaj kod nas muškaraca. One malo razmišljaju o sebi — u tome je njnhova slabost i njihova snaga; u tome se sastoji čitava tajna — neću reći našega prevashodstva, već naše premoći. One traće svoju dušu, kao izdašan naslednik očevo zlato, a mi od svake sitnice dižemo kamate... Pa gde onda da se one takmiče sa nama?... Sve ovo nisu komplimenti već prosta istina, dokazana iskustvom. Ja vas ponovno molim, Marija Aleksandrovna, da mi i dalje pišete...

Kad biste vi samo znali šta mi sve pada na pamet!... Ali, sada mi se ne govori, nego bih da vas slušam... Moja reč će doći kasnije. Pišite, pišite.

Odani vam A. S.

IX

Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, 12 juna, 1840

Tek što sam vam uputila moje poslednje pismo, Alekseje Petroviću, već sam se bila pokajala; ali šta sam mogla da radim... Jedno me donekle teši: uverena sam da ste razumeli da je moje pismo bilo pisano pod uticajem davno ugušenih osećaja, i da mi niste zamerili. Ja nisam čak ni pročitala šta sam vam sve onda napisala; sećam se samo da mi je srce tako silno udaralo da mi se treslo pero u ruci. Uostalom, iako bih se, verovatno — da sam malo sačekala i razmislila, — drukčije izrazila, ja se ipak ne odričem ni od svojih reči, ni od svojih osećaja, koje sam vam izložila onako kako sam umela. Danas sam mnogo pribranija i mnogo bolje vladam sobom...

Sećam se da sam pri kraju pisma govorila o teškom položaju devojke, koja se čak i u krugu svojih rođaka oseća sama... Neću da vam više o tome nadugačko pišem, već ću vam, bolje, saopštiti neke pojedinosti; čini mi se da ću vam tako manje dosaditi.

Pre svega treba da znate da me u čitavom okrugu svet zove filozofom; naročito me tako zovu žene. Neki tvrde da spavam sa latinskom knjigom u rukama i sa naočarima; drugi opet da umem da vadim nekakve kubne korene: sve su tvrdo uverene da potajno nosim muško odelo i da mesto „dobar dan”, izgovaram otsečno „Žorž Sand!” — i sve više raste negodovanje protiv žene-filozofa. Ovde kod nas ima jedan sused, čovek od svojih četrdesetpet godina, veliki šaljivčina... važi bar za velikog šaljivčinu... moja zlosrećna ličnost služi tome gospodinu kao neiscrpan izvor za njegove zajedljive šale. On pripoveda kako ja, čim izađe mesec, ne mogu da od njega odvojim oči, i pretstavlja kako gledam u mesec; kako čak i kavu pijem ne sa mlekom nego sa mesečinom, to jest podmetnem šolju pod mesečeve zrake. On se kune da ja upotrebljavam izraz poput ovoga: „to je lako zato što je teško, ma da je s druge strane teško baš zato što je lako.“

On tvrdi da stalno tražim nekakvu reč, da stalno hoću „onamo”, i sa komičnim gnevom pita: „kamo — onamo? kamo?” On je isto tako raširio o meni glas kako ja noću gazim na konju uz reku i niz reku, pevajući Šubertovu serenadu ili prosto stenjući: „Bethoven,

Bethoven!” To vam je, kaže, tako vatrena starica! Itd., itd. Razume se, sve to ja odmah dočujem. Vi se tome, možda, čudite; ali ne zaboravljajte da su prošle već četiri godine od kada ste se vi bavili u našem kraju. Sećate li se kako su onda svi od nas zazirali... Sada je došao red na nas. Ali sve to nije još ništa. Ja često moram da slušam reči koje mnogo dublje i bolnije paraju srce. Neću da govorim već o tome kako mi moja sirota, dobra mamica nikako ne može da oprosti ravnodušnost vašega brata; čitav moj život, kako kaže moja dadilja, izvija se na vatri. „Naravno, — čujem svakoga časa: — gde bismo se mi s tobom mogli meriti! mi smo prosti ljudi, rukovodimo se samo zdravim razumom; uostalom, kad čovek razmisli, šta su i tebi koristila sva tvoja mudrovanja, knjige i poznanstva s učenim ljudima?” Vi se, možda, sećate moje sestre — ne one za koju ste nekad bili zagrejani, već one druge, starije, što je udata. Sećate li se, njen muž je jedan prost i dosta smešan čovek; vi ste mu se u ono vreme često potsmevali. Međutim, ona je srećna: domaćica je i majka, voli muža, a muž je pazi kao oko u glavi... „Ja sam kao što je ostali svet, — kaže mi ona katkada: — a ti?” I ima pravo: ja joj zavidim...

Pa ipak, osećam da ne bih htela biti na njenom mestu. Neka me zovu filozofom, osobenjakom, neka mi kažu što god hoće — ja ću do kraja ostati verna... čemu? — valjda nekom idealu? Jeste, idealu. Jeste, ostaću do kraja verna onome od, čega je prvi put ustreptalo moje srce — onome što sam smatrala i što i sada smatram za istinito, za dobro... Samo da me snaga ne izda, samo da se ne ispostavi da je moje božanstvo samo jedan bezdušan i nem idol...

Ako zbilja osećate prema meni prijateljstvo, ako me zbilja niste zaboravili, vi mi morate pomoći, vi morate rasterati moje sumnje i učvrstiti moju veru...

Uostalom, šta mi vi možete pomoći? „Sve su to koještarnje, prazna nagvaždanja, — kaže mi juče moj stric — vi ga, čini mi se, ne poznajete — marinac u ostavci, veoma uman čovek: — muž, deca i lonac čorbe; decu i muža negovati, a lonac paziti — eto što treba ženi... Pa recite, zar nema čovek pravo?

Ako on ima pravo, onda ja još mogu da popravim prošlost, da upadnem u opšti kolosek. Šta još da čekam? na šta još da se nadam? U jednom od vaših pisama vi ste mi pisali o krilima mladosti.

Kako često i dugo ta krila bivaju vezana! A zatim dolazi vreme kad otpadaju i kad čovek ne može više da se digne nad zemljom i da uzleti k nebu. Pišite mi.

Vaša M.

X
Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Sanktpeterburg, 16 juna, 1840 godine

Hitam da vam odgovorim na vaše pismo, draga Marija Aleksandrovna. Moram vam priznati, kad ne bih bio... neću reći zaposlen — jer nemam nikakva posla — već kad ne bih bio glupom navikom vezan za ovo mesto, ja bih opet došao k vama i sit bih se s vama izrazgovarao, jer na hartiji sve to izlazi nekako hladno i mrtvo...

Marija Aleksandrovna, ja vam opet kažem: žene su bolje od muškaraca i na vama je da to i na delu dokažete. Pa neka muškarci bacaju svoja ubeđenja kao iznošeno odelo, neka ih menjaju radi parčeta hleba, ili neka ih, najzad, puste da zaspe večnim snom, na nek ih onda pokriju, kao nekada dragog mrtvaca, nadgrobnom pločom, nad kojom će se katkada moliti Bogu — sve to neka rade muškarci; ali vi žene, nemojte da izdajete same sebe, nemojte da izdajete svoje ideale... Ta reč je postala smešna... Ali, zazirati od smešnoga — znači ne voliti istinu. Dešava se, stvarno, da apsurdni smeh kakvog glupaka natera čak i dobre ljude da se od mnogoga odreknu... recimo, naprimer, od zaštite otsutnog prijatelja... i ja nosim na duši takav greh. Ali, ponavljam, vi ste, žene, bolje od nas... U sitnicama vi ćete popustiti pre nego mi; ali umete bolje od svakog muškarca pogledati đavolu u oči. Neću da vam pružam ni savet ni pomoć — gde bih ja to mogao, ali vam pružam ruku i kažem vam: trpite, borite se do kraja i znajte da je osećaj čestito izdržane borbe možda uzvišeniji nego li osećaj triumfa pobede... Pobeda ne zavisi od nas.

Istina je, s izvesnog gledišta vaš stric ima pravo: porodični život je za ženu — sve, za nju ne postoji drugi život.

Ali šta to dokazuje? Samo jezuiti tvrde da je svako sredstvo dobro, samo da se postigne cilj. Nije istina! nije istina! Nije dostojno ući u čisti hram s nogama koje su zaprljane uličnim blatom. Pri kraju

vašega pisma ima jedan izraz koji mi se ne dopada: vi hoćete da upadnete u opšti kolosek: pazite, nemojte da se spotaknete! Sem toga — ne zaboravite: prošlost se ne može zbrisati; i ma kako se starali, ma kako se prisiljavali, vi nećete moći nikada postati ono što je vaša sestra. Vi ste se uzdigli nad njom; ali je vaša duša napukla, a njena — čitava. Vi se možete spustiti do nje, možete se nagnuti nad nju, ali priroda neće napustiti svoja prava i napuklo mesto neće zarasti...

Vi se plašite — da razgovaramo pravo i otvoreno — plašite se da ne ostanete usedelica. Znam da vam je već dvadeset šest godina. Zbilja, položaj starih devojaka nije zavidan: svako im se tako rado ruga; svako zapaža njihove nastranosti i slabosti sa tako nevelikodušnim zadovoljstvom; ali ako čovek pažljivije razmotri ma koga postarijeg neženju — videće da se i na njega može prstom pokazati: i na njemu će se naći stvari koje se mogu do mile volje ismejavati. Šta da se radi? Sreća se na juriš ne osvaja. Ali se ne sme zaboraviti da glavni cilj u životu nije sreća — nego čovečansko dostojanstvo.

Vi opisujete svoj položaj sa mnogo humora. Ja dobro shvatam svu njegovu gorčinu; vaš položaj se može skoro nazvati tragičnim. Ali, znajte, niste sami u takvom položaju: nema gotovo ni jednoga savremenog čoveka koji ne bi bio u tom položaju. Peći ćete da vam od toga nije ništa lakše; a ja mislim da je sasvim druga stvar kad čovek pati zajedno sa hiljadama drugih ljudi, nego kad pati sam. Ne radi se tu o egoizmu, već o osećaju opšte neophodnosti.

Sve je to, recimo, vrlo krasno, reći ćete vi... ali se ne može primeniti na stvarnost. Zašto da ne? Ja verujem još uvek, i nadam se da ću i nadalje verovati, da na Božijem svetu može da se primeni sve što je čestito, dobro i istinsko, i da će se sve ranije ili kasnije ispuniti, pa ne samo da će se ispuniti, nego da se čak već i sada ispunjava; neka se samo svako čvrsto drži na svom mestu i neka ne gubi strpljenja, neka ne želi što je nemoguće, ali neka radi koliko god ga snaga služi. Uostalom, ja sam se, čini mi se, i suviše upustio u apstrakcije. Odložiću nastavak svojih rasmatranja do drugog pisma; ali neću da ostavim pero dok vam čvrsto ne stegnem ruku i ne poželim vam od svega srca svaku sreću na ovome svetu.

Vaš A. S.

P.S. Setih se uzgred: vi kažete da nemate šta više da očekujete i da se nemate čemu više nadati; dozvolite mi da vas pitam — otkuda vi to znate?

XI
Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, 30 juna, 1840 godine

Kako sam vam zahvalna za vaše pismo, Alekseje Petroviću! Koliko mi je ono koristilo! Ja vidim — vi ste zaista dobar i pouzdan čovek, pa stoga neću od vas ništa da skrivam. Ja vam verujem. Znam da nećete zloupotrebiti moju iskrenost i da ćete mi pružiti prijateljski savet. Evo u čemu je stvar.

Vi ste na kraju moga pisma zapazili jedan izraz koji vam se nije sasvim svideo. Evo na šta se odnosio taj izraz. Imamo ovde jednoga suseda... on nije bio tu za vreme vašega boravka i vi ga niste videli. On... Ja bih se za njega mogla udati, ako bih htela; on je još mlad čovek, obrazovan, imućan. Sa strane mojih domaćih nema zapreka; naprotiv — ja to sigurno znam — oni žele da se taj brak ostvari; on je dobar čovek i izgleda da me voli... ali je tako mlitav i sićušan, njegove želje su tako ograničene, da moram osećati da sam superiorna prema njemu; on to oseća i kao da se tome raduje, a to me baš i odbija od njega; ne mogu ga poštovati, ma da ima krasno srce. Recite mi šta da radim? Porazmislite za mene i napišite mi iskreno vaše mišljenje.

Kako sam vam samo zahvalna za vaše pismo!... Znate li, na mene su katkada nailazile tako gorke misli... Znate li, ja sam dolazila čak dotle da sam se stidela svakoga prisnog, a već nekmoli ushićenog osećanja, da sam ljutito zatvarala knjigu kada bi naišla na mesto gde se govori o nadi i sreći, odvraćala pogled od vedroga neba, od svežeg zelenila drveća, od svega što se smešilo i radovalo. Kako je teško bilo to stanje! Ja govorim: bilo... kao da je ono prošlo!

Da li je prošlo, ne znam: znam, ako se ono više ne vrati, za to ću imati vama da zahvalim. Vidite li, Alekseje Petroviću, koliko ste mnogo dobra načinili, a da ni sami to, možda, niste slutili! A znate li da mi vas je žao? Sada je kod nas leto u punom jeku, dani su divni,

nebo plavo, jarko... Ni u Italiji ne može biti divnije, a vi sedite u zagušljivom i prašnjavom gradu, idete po usijanoj kaldrmi. Kako samo možete? Bar da se nastanite gdegod u kakvom letovalištu. Kažu da ima krasnih mesta na morskoj obali, iza Peterhofa.

Htela bih da vam još pišem, ali ne mogu: iz parka je počeo da struji tako zanosan miris da je nemoguće ostati u sobi. Uzeću šešir na idem u šetnju... Do drugog puta, dobri Alekseje Petroviću.

Odana vam M. B.

P. S. Zaboravila sam da vam kažem... zamislite, molim vas, onaj šaljivčina o kom sam vam neki dan pisala — zamislite, izjavio mi je ljubav u najvatrenijim izrazima. Isprva sam mislila da mi se ruga, ali on je završio formalnim predlogom da postanem njegova žena, — kako vam se dopada ovo, posle svih njegovih kleveta? Ali on je apsolutno i suviše star. Prošle noći sam njemu za inat sela za klavir pored otvorenog prozora i na mesečini svirala Betovena. Bilo mi je tako prijatno osećati njenu hladnu svetlost na mom licu, sa tolikom sam radošću puštala u mirisni noćni vazduh plemenite zvuke muzike, kroz koje se od vremena na vreme čula slavujeva pesma! Odavno nisam bila toliko srećna. Vi mi ipak napišite o čemu sam vas molila u početku ovoga pisma: to je veoma važno.

XII
Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Sanktpeterburg, 8-ga jula, 1840 godine

Draga Marija Aleksandrovna, evo moga mišljenja u dve reči: škartirajte obojicu — i matorog momka i toga mladića što uzdiše! Bez razmišljanja. Nisu vas vredni ni jedan ni drugi — to je jasno kao dva i dva četiri. Mladi sused je, može biti, i dobar čovek, ali neka ide s milim Bogom! Uveren sam da među vama nema ništa zajedničko, na možete lako zamnsliti kako bi veselo izgledao vaš život s njime! Pa onda — i čemu da se žurite? Zar je moguće sebi pretstaviti da jedna slična žena — neću da govorim komplimente, pa se zato ne upuštam u pojedinosti — da takva žena ne naiđe ni na koga ko bi umeo da oceni njenu vrednost? Ne, Marija Aleksandrovna, poslušajte što vam ja kažem, ako zbilja verujete da sam vam prijatelj

i da su vam moji saveti korisni. Međutim, priznajte, bilo vam je prijatno videti staroga klevetnika pred sobom na kolenima?... Da sam na vašem mestu, ja bih ga naterao da čitavu noć, sve do zore, peva Betovenovu Adelaidu, gledajući u mesečinu.

Uostalom, neka idu bestraga ti vaši obožavaoci! Ne bih hteo da danas s vama o njima razgovaram. Danas se nalazim u nekakvom čudnom, polurazdraženom raspoloženju usled pisma koje sam juče primio. Šaljem vam kopiju toga pisma. Pisao mi ga je jedan moj stari prijatelj i kolega po službi, dobar ali prilično ograničen čovek. Evo njegovog pisma. NB. On je veoma lep.

„Cher Alexis,

„Nalazim se u Napulju i sedim u svojoj sobi, na Chiaja, pred prozorom. Vreme je divno. Najpre sam dugo posmatrao more, zatim me obuzelo nekakvo nestrpljenje i odjednom mi je pala na pamet sjajna misao, da ti napišem pismo. Ja sam, drugarčino, uvek osećao prema tebi simpatije, Boga mi. Pa mi se eto tako sada prohte da se ispovedim u tvome naručju... to se, čini mi se, tako kaže na vašem patetičnom jeziku. A zašto me obuzelo nestrpljenje: čekam jednu ženu; putujemo zajedno u Baju, da jedemo kamenice i narandže, da gledamo kako tamno-riđi pastiri u crvenim kapama igraju tarantelu i kako se peku na suncu nao gušteri — jednom rečju, da uživamo život do dna. Dragi moj prijatelju; ja sam tako srećan da ti to ne mogu ni izraziti. Kad bih imao tvoje pero — o! kakvu bih sliku naslikao pred tvojim očima! Ali, na žalost, ti znaš, ja sam nepismen čovek. Ta žena na koju sada čekam i koja me tera da se evo više od pola sata neprestano stresam i osvrćem na vrata, mene voli, a već kako ja nju volim — to, mislim, ne bi ni ti svojim krasnorečivim perom mogao opisati.

„Treba da ti rečem da sam se s njome upoznao evo već tri meseca, i da od prvoga dana našega poznanstva moja ljubav raste sve u crescendo, kao hromatička skala, sve više i više, a u ovom času je već zamakla za sedmo nebo. Ja se šalim, ali zaista je moj osećaj prema toj ženi — nešto neobično, natprirodno. Zamisli: ja s njome skoro i ne razgovaram, samo je stalno tako posmatram i smejem se kao kakva budala. Sednem pored njenih nogu i osećam da sam užasno blesav i srećan, prosto nepristojno srećan. Desi se

koji put da mi ona stavi ruku na glavu... E, onda, kažem ti... Uostalom, ti to ne možeš razumeti; ti si filozof i bićeš filozof čitavog svog života. Ona se zove Nina, Nineta — kako hoćeš; kći je jednoga ovdašnjega bogatoga trgovca. Lepa, kakvi svi tvoji Rafaeli; živahna kao barut, vesela, pametna toliko da se prosto divim kako je mogla da zavoli mene — ovakvu budalu; peva kao ptičica, o oči —

„Oprosti mi, molim te, ovu nehotičnu crticu... Učinilo mi se da su vrata škrinula... Ne, nema je još, zlikovke! Upitaćeš me kako će se sve ovo svršiti i šta sam nameran da od sebe uradim i hoću li još dugo ostati ovde? Ništa ti ja od svega toga, bato, ne znam, i neću da znam. Neka bude šta bude... Jer ako bi čovek stalno tako zastajkivao i razmišljao...

„Ona je!... Trči uz stepenice i peva... Došla je. — E, braco, zbogom... Nije mi do tebe. Oprosti — to je ona čitavo pismo poškropila: udarila je mokrim buketom po hartiji. Isprva je mislila da pišem kakvoj ženi; a kad je doznala da pišem prijatelju — rekla mi je da te pozdravim i da te pitam ima li kod vas cveća i da li miriše? Dakle, zbogom... Kad bi samo čuo kako se smeje... Srebro ne zvoni tako; i koliko dobrote ima u svakom njenom zvuku — dođe čoveku da joj noge poljubi. Putujemo, putujemo. Nemoj da se ljutiš na ovo besmisleno škrabanje već pozavidi tvome

M…“

Pismo je, stvarno, bilo sve poškropljeno i mirisalo je na narandžin cvet... dva bela listića bila su prilepljena za hartiju. To pismo me je uzbudilo... Setio sam se svoga boravka u Napulju... Vreme je i onda bilo divno, početak maja; ja tek što bejah navršio dvadeset i dve godine; ali nisam poznavao nikakvu Ninetu. Lutao sam sam, sagorevajući od žudnje za srećom, mučne i slatke, toliko slatke da je čak i sama ta žudnja ličila skoro na sreću... Šta će reći mladost!... Sećam se, jedne noći sam otišao da se vozim u lađi po zalivu. Bilo nas je dvoje: lađar i ja... a šta ste vi pomislili? Kakva je to bila noć, kakvo nebo, kakve zvezde, kako su treperile i kako su se rasipale po talasima! kako se kao tečan plamen prelivala i blistala voda pod udarcima vesala, kakav miris se širio po čitavom moru — nisam u stanju da to opišem, ma kako da je moje pero „krasnorečivo”. U luci je stojao jedan francuski liniski parobrod, On se sav sijao od

zamagljenih svetiljki; dugačke brazde crvene svetlosti, odblesci osvetljenih prozora, pružale su se po tamnome moru. Kapetan parobroda priređivao je bal. Do mene su dopirali katkada talasi muzike; osobito se jasno sećam trilera male flaute usred potmulih zvukova trube; ti trileri su lepršali oko moje lađe kao leptiri. Naredio sam lađaru da vesla prema parobrodu; dva puta sam obišao oko broda. U prozorima su promicale ženske siluete, koje su se brzo gubile u vihoru valcera... Sećam se kako su zvuci dugo i neumorno jurili za mnom... Najzad su zamrli. Ja sam ustao u lađi i raširio ruke nad morem u nemoj tuzi žudnje... O! kako me onda tupo bolelo srce! Kako mi je bila teška moja samoća! Kako bih se rado onoga časa dao sav... sav, da sam se imao kome dati! Sa takvim gorkim osećajem u duši sam se bacio ničice na dno lađe i, poput Repetilova, zamolio da me voze bilo kuda!

Eto, a moj prijatelj nije osetio ništa slično. Pa i čemu da oseti? On je učinio mnogo pametnije. On živi... a ja... Nije me on zabadava nazvao filozofom... Čudnovato! i vas zovu filozofom... Zašto je to baš na nas navalila tolika nevolja?...

Ja ne živim... Ali, ko mi je kriv? zašto sedim ovde, u Petrogradu? šta radim ovde? radi čega ubijam ovde dan za danom? što ne idem u selo? Šta smeta našim stepama? zar se u njima ne diše slobodno? ili možda nisu dosta široke? Šta da jurim za priviđenjima mašte, kad mi je, možda, sreća na domaku! Rešio sam! putujem, putujem smesta, sutra još, ako je moguće; putujem kući, to jest k vama — to je svejedno: među nama je svega dvadeset kilometara. Šta, zbilja, da ovde kisnem! Kako mi samo to nije ranije palo na pamet? Draga Marija Aleksandrovna, mi ćemo se skoro videti. To je zaista neobično, kako nisam do sada došao na ovu misao! Trebalo je još davno da otputujem. Do viđenja, Marija Aleksandrovna.

9-a jula

Hotimice sam ostavio sebi dvadeset i četiri sata za razmišljanje, i sada sam se konačno uverio da nemam nikakva razloga da ostanem ovde. Na ulicama je tako oštra prašina da me bole oči. Još danas ću početi da se spremam za put, prekosutra ću, verovatno, krenuti odavde, a kroz desetak dana ću imati zadovoljstvo da vas vidim.

Nadam se da ćete me dočekati kao i ranije. Da, vaša sestra je još uvek kod tetke — je li' tako?

Marija Aleksandrovna, dopustite mi da vam stegnem čvrsto ruku i da vam kažem: do skorog viđenja. Ja sam se već i onako spremao da putujem, ali je ovo pismo ubrzalo moju odluku. Ono, istina, ništa ne dokazuje, možemo čak reći da se Nineta drugome, recimo meni, ne bi svidela, ali ja ipak putujem; to je nesumnjivo. Do viđenja.

Vaš A. S.

XIII

Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, 16-ga jula, 1840

Vi krećete ovamo, Alekseje Petroviću, vi ćete nam skoro doći — je li tako? Neću da vam krijem, ta vest me raduje i uzrujava... Kako će izgledati naš susret? Hoće li se održati ona duhovna veza koja se, kako mi se čini, bila počela da uspostavlja među nama? Ili će se, možda, prekinuti kad se budemo sastali? Ne znam, nekako strahujem. Ja vam ne odgovaram na vaše poslednje pismo, mada bih vam mogla reći mnoge stvari; odlažem sve to dok se vidimo. Mama se veoma raduje vašemu dolasku... ona je znala da se nas dvoje dopisujemo. Vreme je divno; mnogo ćemo šetati, pokazaću vam neka nova mesta koja sam pronašla... Naročito je lepa jedna uzana, dugačka dolina; ona leži između brežuljaka koji su obrasli šumom... Kao da se skriva u njihovim krivinama. Kroz nju teče mali potočić, koji se jedva probija kroz gustu travu i cveće... Videćete. Dođite: možda vam neće biti dosadno.

M. B.

P. S. Moju sestru, mislim, nećete videti: ona ostaje i dalje u gostima kod tetke. Izgleda (ali ovo neka ostane među nama) da se udaje za jednog veoma ljubaznog mladića — oficira. Zašto ste mi poslali ono pismo iz Napulja? Ovdašnji život mora se čoveku učiniti bled i bedan prema onoj raskoši i onom sjaju tamo. Ali mademoiselle Ninette ipak greši: cveće i kod nas cveta i miriše.

XIV

Marija Aleksandrovna — Alekseju Petroviću

Selo.... no, januara, 1841

Ja sam vam pisala nekoliko puta, Alekseje Petroviću... Vi mi niste odgovarali. Jeste li živi?

Ili vam je, možda, dosadila naša prepiska: možda ste našli kakvu prijatniju zabavu, nego što je ova koju vam mogu pružiti pisma jedne provincijske gospođice? Vi ste me se, izgleda, i setili tek od duga vremena. Ako je tako, ja vam želim svaku sreću. Ako mi i ovoga puta ne odgovorite, ja vas neću više uznemiravati; ostaće mi samo da žalim što sam bila toliko neoprezna, što sam uzalud dopustila da uđe nemir u moju dušu, što sam nekome pružila ruku i ma i na časak izišla iz moga usamljenog kutića. Ja u njemu moram ostati zanavek, moram se zaključati — to je moj udes, udes svih starih devojaka. Ja se moram sviknuti na tu misao. Što da čovek izlazi na Božiju svetlost, što da želi sveža vazduha, kada ga grudi ne mogu podneti? Uzgred da kažem, sada smo sa svih strana zavejani mrtvim snežnim nanosima. Ubuduće ću biti pametnija.... Od dosade se ne umire, doduše, od tuge bi se moglo poginuti. Ako se varam — dokažite mi. Ali, sve mi se čini da se ne varam. U svakom slučaju — zbogom; želim vam sreću.

XV

Aleksej Petrović — Mariji Aleksandrovnoj

Drezden. — Septembar, 1842

Pišem vam, draga Marija Aleksandrovna, i to samo stoga što ne bih želeo da umrem a da se s vama ne oprostim, da vas ne potsetim na sebe. Doktori su me osudili... a ja i sam osećam da mi je život na izmaku. Na mom stolu stoji ruža; ona neće stići još da uvene, a mene već neće biti. Uostalom, to poređenje nije baš veoma uspelo. Ruža je mnogo zanimljivija od mene.

Kako vidite, ja sam u inostranstvu. Evo već šest meseci otkako sam u Drezdenu. Vaša poslednja pisma — stidim se da vam priznam — dobio sam pre. više od godine dana, od njih sam neka i zaturio i nisam vam odgovarao... Odmah ću vam reći — zašto. Ali, vidim, vi

ste mi bili uvek dragi: sem s vama, ne želim ni s kim da se praštam, a možda nemam ni s kime da se praštam.

Uskoro posle moga poslednjeg pisma (ja sam se bio potpuno spremio da putujem u vaše krajeve i već sam unapred krojio razne planove), desio mi se jedan događaj koji je, može se slobodno reći, imao jak uticaj na moju sudbinu, toliko jak, da evo sada, zahvaljujući tome događaju — umirem. Evo kako se sve to dogodilo. Pošao sam u pozorište da gledam balet. Nisam nikada voleo balet i uvek sam osećao neku potajnu odvratnost prema svim tim raznim glumicama, pevačicama i balerinama... Ali, očigledno, čovek ne može da promeni svoju sudbinu; sem toga niko ne poznaje samog sebe, a i budućnost je nemoguće predvideti. U životu se, stvarno, događaju samo neočekivane stvari i mi čitavoga veka ništa drugo ne činimo već se samo prilagođavamo događajima... Ali, ja sam se, izgleda, opet upustio u filozofiranje. Stara navika! Jednom rečju, zaljubio sam se u jednu balerinu.

To je bilo tim čudnovatije što se ne bi moglo reći ni da je bila lepa. Istina, imala je čudnu, pepeljasto-zlatnu kosu i velike svetle oči sa zamišljenim i u isto vreme drskim pogledom... I suviše mi je dobro poznat izraz toga pogleda! Čitavu godinu ja sam venuo i zamirao pod njegovim zracima! Bila je divno građena, i kada bi igrala evoju narodnu igru, gledaoci bi lupali nogama i vrištali od oduševljenja... Ali, izgleda, sem mene se u nju nije niko zaljubljivao — bar ne onako kao ja. Od onog časa kad sam je prvi put ugledao — (hoćete li mi verovati ili ne, ali čak i sada, čim zatvorim oči, vidim odmah pred sobom pozorište, skoro praznu binu, koja pretstavlja unutrašnjost neke šume, pa onda nju, kako istrčava iza desne kulise sa vencem od vinovog lišća na glavi i tigrovim krznom na ramenima) — od onoga kobnoga časa ja sam pripadao njoj, sav, onako kao što pas pripada svome gospodaru; i, ako i sada, umirući, ne pripadam njoj, to je samo stoga što me ona napustila.

Pravo da kažem, ona se nije nikada naročito ni brinula o meni. Ona me je jedva i zapažala, iako se veoma dobroćudno koristila mojim novcem. Ja sam za nju bio, kako mi je ona rekla na njenom iskvarenom francuskom narečju „oun Rousso buon enfan”[26] — i ništa više. Ali, ja... ja više nisam mogao da živim nigde gde nije ona

bila; napustio sam odjednom sve što mi je bilo drago, čak i svoju domovinu, i jurnuo u stopu za tom ženom.

Vi, možda, mislite da je bila pametna? — nimalo! Dovoljno je bilo pogledati samo njeno nisko čelo, dovoljno je bilo makar jednom spaziti njen leni i bezbrižni osmeh, pa da se čovek smesta uveri u ograničenost njenih umnih sposobnosti. Ja nisam nikada ni uobražavao da je ona kakva neobična žena. Ja se uopšte ni jednog jedinog časa nisam varao ni u čemu što se nje ticalo; ali sve to nije ništa koristilo. Ma šta ja o njoj mislio u njenom otsustvu — kad sam bio pored nje, ja sam osećao ropsko obožavanje... U nemačkim bajkama riteri često zapadaju u sličnu ukočenost. Nisam mogao da odvojim oči od njenog lica, nisam mogao da se naslušam njenoga govora i da se dovoljno nadivim svakom njenom pokretu; ja sam, zapravo, i disao u isti dah s njom. Uostalom, ona je bila dobra, prirodna, čak i suviše prirodna, nije se izmotavala, kao što se većinom izmotavaju glumice. Bilo je u njoj mnogo života, to jest mnogo krvi, one divne južne krvi u koju je valjda njihovo sunce utopilo deo svojih zraka. Spavala je devet sati dnevno, volela je dobro da jede, nije nikada čitala ni jednoga štampanog retka, sem, možda, novinarskih članaka u kojima se pisalo o njoj, a valjda jedini nežan osećaj koji je imala u svom životu bio je osećaj odanosti prema il signore Carlino, jednom malom Italijancu, koji je bio njen sekretar i za koga se kasnije i udala. I ja, koji sam bio toliko rutiniran u raznim umstvenim marifetima, već ostareo čovek, mogao sam da se zaljubim u jednu takvu ženu! Ko bi mogao tako šta očekivati? Ja bar nikako nisam to očekivao. Nisam očekivao kakvu ću ulogu morati da igram. Nisam očekivao da ću se povlačiti po baletskim probama, da ću se mrznuti i dosađivati iza kulisa, udisati pozorišni gar i dim, da ću se upoznavati sa raznim apsolutno neprijatnim licima... ali šta kažem upoznavati — da ću im se klanjati; nisam očekivao da ću vući šal nekakve balerine, kupovati joj nove rukavice, čistiti stare belim hlebom (i to sam, bogami, radio!), da ću nositi kući njene bukete, trčkarati po pretsobljima novinarâ i direktora, traćiti novac, priređivati serenade, nazebati, obolevati... Nisam očekivao da ću najzad u jednoj nemačkoj varošici dobiti duhoviti nadimak: der Kunstbarbar... I sve to zabadava, u najpunijem smislu reči — zabadava! Eto, to vam je ono... Sećate li se kako smo nas dvoje usmeno i pismeno

raspravljali o ljubavi, u kakve smo finese ulazili; a u praksi izlazi, da prava ljubav — ne liči nimalo na onaj osećaj kakav smo mi zamišljali. Ljubav čak nije uopšte nikakav osećaj; ona je — bolest, izvesno stanje duše i tela; ona se ne razvija postepeno; u nju se ne može sumnjati, s njom ne pomaže lukavstvo, ma da se ona ne ispoljava uvek jednako: ona obično osvaja čoveka bez pitanja, iznenada, protiv njegove volje — u dlaku tačno kao kolera ili groznica... Zgrabi tako sirotog čoveka, kao kobac pile, i odnese ga kud hoće, ma koliko da se odupirao i koprcao... U ljubavi nema jednakosti, nema takozvanog slobodnog sjedinjenja duša i ostalih idealnih stvari, koje su u dokolici izmislili nemački profesori... Ne, u ljubavi je jedno lice — rob, a drugo — gospodar, i ne pevaju pesnici zabadava o okovima u koje ljubav baca čoveka. Da, ljubav — to su okovi, najteži okovi. Ja sam bar došao do takvog ubeđenja, došao sam do njega putem iskustva, kupio sam to ubeđenje po cenu svoga života, jer evo umirem kao rob.

Kakva je, zbilja, kad pomislim, moja sudbina! U ranoj mladosti ja sam po svaku cenu hteo da osvojim nebo... Zatim sam se upustio u sanjarenje o sreći čitavoga čovečanstva, o dobru domovine. Zatim je i to uminulo: počeo sam misliti samo o tome kako bih uredio svoj domaći, porodični život... a spotakao sam se o mravinjak — i tres o zemlju, pa u grob... Baš smo mi Rusi majstori da završavamo na ovakav način!

Uostalom, vreme je da prestanem misliti o tome svemu, davno je već vreme! Neka se to breme zajedno sa mojim životom svali sa moje duše! Hoću da još poslednji put, makar za trenutak, uživam u onom dobrom, krotkom osećaju, koji se u meni razliva kao kakva tiha svetlost, čim se setim vas. Vaš lik mi je sada dvostruko drag... Zajedno s njime preda mnom se diže i lik moje domovine i ja šaljem i njoj i vama oproštajni pozdrav. Živite, živite dugo i srećno, i upamtite jedno: bilo da ostanete u toj divljini stepe, gde vam ponekad biva tako teško, a gde bih ja tako želeo da proživim svoj poslednji dan, bilo da pređete na kakvo drugo tle — upamtite: život neće prevariti samo onoga ko o njemu ne razmišlja, i ko od njega ne traži ništa, već spokojno prima njegove malobrojne darove i spokojno se njima koristi. Idite napred, dok možete: a ako poklecnu noge, — sednite pored puta i posmatrajte prolaznike bez srdžbe i bez zavisti: ni oni

neće daleko odmaći! Ranije sam vam drukše govorio, ali koga ne opameti smrt; uostalom, ko može da kaže šta je to život, šta je to istina? Setite se ko nije odgovorio na ovo pitanje... Zbogom, Marija Aleksandrovna, zbogom poslednji put, i ne zadržite u rđavoj uspomeni sirotog

Alekseja.
1855 god.

---

[1] Pređi ove brežuljke i dođi veselo k meni; ne brini se o tako velikom društvu. Dođi, misleći tajno na mene — te da te tako pratim čitavoga puta.

[2] Soy un cuadro de triateza, Arrìmado a la pared.

[3] Lajpcig.

[4] Naviknutog čoveka. — Prim. prev.

[5] Njeno ime: Žili. — Prim. prev.

[6] Kod „Zlatne kuće”, u zasebnoj sobici. — Prim. prev.

[7] Hajdemo. — Prim. prev.

[8] Da, gospodine. — Prim. prev.

[9] Gospodine Moskalju. — Prim. prev.

[10] Ih, što je ljubomoran! — Prnm. prev.

[11] Hotel „Kod tri vladara” br. 46. — Prim, prev.

[12] Aleksandar Lebef, kapetan druge klase 83 puka. — Prim. prev.

[13] Našeg prijatelja, g. Lebefa. — Prim. prev.

[14] Ako gospodin želi. — Prim. prev.

[15] Poručnik Barbišon, vrlo odan mladić. — Prim. prev.

[16] Jednom đentlmenu. — Prim. prev.

[17] Vrlo odan mladić. — Prim. prev.

[18] Ta životinja Lebef uvek tako radi... to je Otelo, gospodine, pravi Otelo. — Prim. prev.

[19] Je li, vi želite da stvar bude ozbiljna. — Prim. prev.

[20] To je sve što sam želeo znati. Dalje je moja stvar! — Prim. prev.

[21] Sve je gotovo! — Prim. prev.

[22] Počinjite. — Prim. prev.

[23] Sve se dogodilo po pravilima, zar ne, gospodo? — Prim. prev.

[24] Da, sasvim. — Prim. prev.

[25] Moj rođak Teodor. — Prim. prev.

[26] Dobro rusko dete. — Prim. prev.